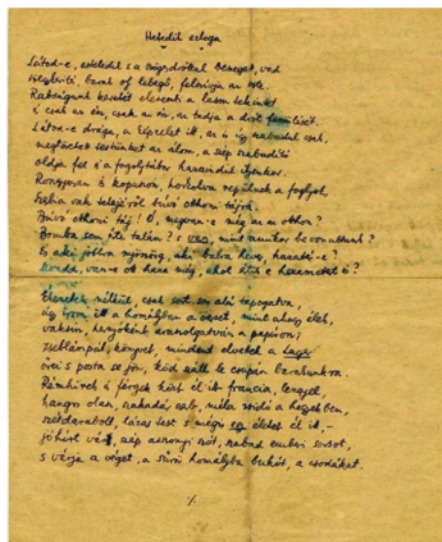
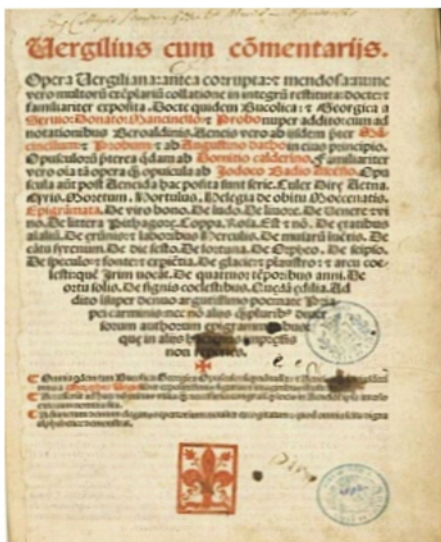

MAGYARTANÍTÁS

Vergilius és Radnóti Miklós
Adamik Tamás tanulmánya a 2–13. oldalon

2012/2.
MÁRCIUS-ÁPRILIS

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: (1) 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az árak 2012. december 31-ig érvényesek.

Raktári szám:	Szerző:	Cím:	Iskolai ár (Ft)	Bolti ár (Ft)
TR 0001	Cs. Nagy Lajos	Alapfokú helyesírási gyakorlókönyv 3–8. osztály	760	960
TR 0002	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 3–4. osztály	720	920
TR 0003	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 3–4. osztály	450	550
TR 0005	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 5–6. osztály	720	920
TR 0006	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési gyakorlókönyv 7–8. osztály	760	960
TR 0007	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 5–6. osztály	500	660
TR 0010/T	Magassy László	Leíró magyar nyelvtan az általános iskolák 5–8. és a nyolcosztályos gimnáziumok I–IV. osztálya számára <i>(Tartós tankönyv változat, kemény kötésben.)</i>	820	930
TR 0011	Magassy László – Magassyné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok I. magyar nyelvtanból az általános iskolák 5. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok I. osztálya számára	200	250
TR 0012	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 5–6. osztály	500	660
TR 0013	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok II. magyar nyelvtanból az általános iskolák 6. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok II. osztálya számára	200	250
TR 0014	Magassy László	Gyakorlatok, feladatok III. magyar nyelvtanból az általános iskolák 7. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok III. osztálya számára	200	250
TR 0015	Magassy László – Magassyné Molnár Katalin	Gyakorlatok, feladatok IV. magyar nyelvtanból az általános iskolák 8. osztálya és a nyolcosztályos gimnáziumok IV. osztálya számára	200	250
TR 0016	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási gyakorlókönyv	1100	1350
TR 0017	Hangay Zoltán	Magyar nyelvi gyakorlókönyv	1100	1350
TR 0018	Cs. Nagy Lajos	Magyar nyelvi munkafüzet 1–2. osztály	550	650
TR 0019	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 7–8. osztály	600	750
TR 0021	Tánczos K.	Középiskolába készülök! Gyakorlókönyv magyar nyelvből	840	950
TR 0022	N. Császi Ildikó	Példaszövegek a magyar nyelvtan tanításához 2–8. osztály	630	750
TR 0023	Cs. Nagy Lajos	Helyesírási munkafüzet 3–4. osztály <i>(Átdolgozott, bővített, színes nyomású kiadás; szerepel a tankönyvjegyzéken.)</i>	960	1100
TR 0024	Cs. Nagy Lajos	Nyelvtani elemzési munkafüzet 7–8. osztály <i>(Átdolgozott kiadás)</i>	600	750

MAGYARTANÍTÁS

2012. 2. szám

LIII. évfolyam

Lektorált módszertani folyóirat.

A megjelenő cikkeket a szerkesztőbizottság két tagja vagy két felkért külső szakember lektorálja.

Megjelenik elektronikus formában (e-mail-mellékletben megküldött pdf-állományként) évente ötször: január, március, május, szeptember és november hónapban.

A korábbi számok hozzáférhetők az alábbi webhelyen:

<http://trezorkiado.friweb.hu/indexmtan.html>

Szerkesztő:

A. Jászó Anna

Szerkesztőbizottság:

Adamik Tamás, Benczik Vilmos,
Hangay Zoltán, Merényi Hajnalka,
Raátz Judit, Zimányi Árpád

A szerkesztőség címe:

Budapest, Eötvös u. 77. 1153

Telefon/fax: 306-4234

E-mail: postmaster@adamir-retor.t-online.hu

* * *

Kiadja a Trezor Kiadó

A kiadó címe:

Budapest, Egressy köz 6. 1149

Telefon/fax: (1) 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Felélő kiadó:

A Trezor Kiadó igazgatója

ISSN 0464-4999

Az elektronikus kiadás előfizetési díja 2012-re: 1000 Ft

A folyóirat megrendelhető a Trezor Kiadó címén, levélben, e-mailben, telefonon vagy telefaxon. Fizetés a megrendelést követően megküldött számla alapján csekken vagy átutalással.

TARTALOM

IRODALOM

- Adamik Tamás: Radnóti Miklós eklogái és Vergilius 2
- Málnási Ferenc: Csinom Palkó, Csinom Jankó... (300 éves kuruc győzelmi táncdal)...14

VERSELEMZÉS

- Toma Kornélia: Weöres Sándor Adagiójának egy olvasata15

RETORIKAI ELEMZÉS

- Seneca: 3. levél18
- Harnócz Péter: Seneca: Harmadik levél18
- Németh Luca Anna: Seneca harmadik erkölcsi levelének retorikai elemzése19

DIDAKTIKA ÉS HELYESÍRÁS

- Dóra Zoltán: A „kétbalkezes”, illetve „kezes-lábas” helyesírás20

SZÖVEGELEMZÉS

- H. Tóth István: Egy könyörgésről a szövegkutatás szemszögéből. Az Úrangyala könyörgés szövegtani vizsgálata anyanyelv-pedagógiai kitekintéssel21
- Nagy Enikő: Jelentéstani vizsgálatok az egyházi szaknyelvben28

EMLÉKEZÉS

- Málnási Ferenc: Colusmonstur (A több mint 900 éves Szent Benedek-rendi apátság erdélyi oktatásunk életében).....33

KÖNYVSZEMLE

- Fekete László: Wacha Imre: Nemcsak szóból ért az ember ♦ Szabó Ágnes: Thoroczkay Miklósné: Beszédtechnikai gyakorlókönyv ♦ Szabó Dávid: Világrengető beszédek, amelyek megváltoztatták a világot ♦ Stancsics Erzsébet: Szalki Bernáth Attila: A világ mindig szép; A szerelem arcai ..34

ÖTLETTÁR

- Raátz Judit rovata.....39

E számunk szerzői:

Adamik Tamás, professor emeritus, ELTE BTK ♦ Dóra Zoltán, tanár, Vác ♦ Fekete László, tanár, Szeremle ♦ Harnócz Péter, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Málnási Ferenc, tanár, Kolozsvár ♦ Nagy Enikő, tanár, MTA ♦ Németh Luca Anna, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Raátz Judit, tanár, ELTE BTK ♦ Szabó Ágnes, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Szabó Dávid, egyetemi hallgató, ELTE BTK ♦ Stancsics Erzsébet, műfordító, Budapest ♦ H. Tóth István, tanár, Balassi Intézet ♦ Toma Kornélia, tanár, Sárospatak

Adamik Tamás

Radnóti Miklós eklogái és Vergilius

1. Publius Vergilius Maro Kr. e. 70. október 15-én született a Mantua melletti Andesben Észak-Itáliában, és meghalt Kr. e. 19. szeptember 20-án. Az antik életrajzi hagyomány szerint édesanyja a szabad ég alatt a mezőn szülte meg, és az újszülött nem sírt, hanem derűsen nézett a világba. Születése helyére egy nyárfaágat dugtak le, amely gyökeret vert, és rendkívüli gyorsasággal magasra nőtt. Ez a csoda is jelezte, hogy híres ember lesz belőle. Költői tehetsége korán jelentkezett. A Donatus–Suetonius-életrajz ezt írja róla: „Már mint gyermek a költészetre lévén elhivatva, Ballistáról, az iskolamesterről, akit hírhedt rablásaiért megköveztek, ezt a disztichont írta:

*Kőhegy rejti el itt Ballistát sírba temetve,
Járj, utazó, békén, nappal is, éjszaka is.*

Azután tizenhat éves korában megírta az *Apróságokat* (*Catalepton*), a *Priapusi költeményeket*, az *Epigrammákat*, az *Átkokat* (*Dirae*), a *Sirályt* (*Ciris*), majd a *Szúnyogot* (*Culex*)” (17; fordította Ritoók Zs.). A bukolikus költészetet kezdő költő mögött tehát már komoly életmű húzódott meg. A véres polgárháborúk idején a fiatal Octavianus a philippi csata (Kr. e. 42) előtt földet ígért katonáinak, a csata után meg is adta, amit ígért. Cremona határát is a kiosztandó földek listájára tették. Vergilius birtoka kétszer is veszélybe került, először Asinius Pollio tevékenysége alatt 41-ben, majd Alfenus Varus alatt 40-ben, amikor el is vették birtokát. Cornelius Gallus költő közbenjárására azonban Vergiliust valamiképpen kárpótolták atyai örökségéért. Mindenesetre antik életrajzai úgy tudják, hogy az epikureus Szeirón filozófus házáat vette meg Nápoly mellett, és ott élt.

1.1. A polgárháborúk megrázó élményeinek hatására, 42 táján Vergilius új műfajba kezd: felújítja a Theokritosztól megteremtett pásztorköltészet műfaját. E műfajban 42 és 35 között tíz költeményt csiszolt ki végleges formában, és ezeket mint *válogatott* verseket (*eclogae* – ’válogatások’) kiadta. Az eklogák egyes darabjaiból kiderül, hogy ez időben a fiatal költő baráti köre már tekintélyes emberekből állt: Asinius Pollio, Cornelius Gallus, Alfenus Varus, Cinna, és talán magával a fiatal Octavianusszal is kapcsolatba került.

1.2. Theokritosz pásztorköltészetében ideális világot fest: békés egyetértésben él növény és állat, ember és táj a szerelem mindent megszépítő fényében.¹ Vergilius átveszi a műfajt, a helyszínt, a pásztorkok neveit, de soraiból kiérezzük, hogy ez a theokritoszi álomvilág már veszélybe került.² Viktor Pöschl így látja ezt a korszakot: „A római forradalom ideje, az életszerkezet mély megrázkódtatásaitól kísért véres átmenet a köztársaságból a császárkorba a római szellem világörájára volt. Akkoriban keletkeztek Vergilius pásztorköltményei, amelyek a latin költészet történetében csodának számítanak. Általuk vált Vergilius a mi költészetünk megalapítójává. A theokritoszi költészet általa véghezvitt átfarmálásától veszi kezdetét a pasztorális sokágú műfaja, amelynek az európai líra, a regény, az opera, a balett és a képzőművészetek sokat köszönhetnek.”³ Ritoók Zsigmond szerint Vergilius „pásztorai álruhás pásztorkok”, a római közélet szereplői. A véres polgárháborúk világával szembe Vergilius „emberibb ellenvilág”-ot állít, Arkadia idillikus pásztorvilágát, amely sohasem létezett. Viszont a pásztoristennek, Pannak komoly kultusza volt Arkádiában, és a hagyomány szerint itt a gyermekeket ősi énekekre tanították.⁴

1.3. Másik sajátos vonása Vergilius eklogakönyvének abban rejlik, hogy tudatos variáción alapuló szerves egységet alkot. A párbeszédes forma (1., 3., 5., 7., 8., 9) váltakozik az elbeszélővel (2., 4., 6., 10), a római tematika (1., 4., 6., 9., 10) a theokritoszival (2., 3., 5., 7., 8). Bizonyos szimmetria határozottan megfigyelhető a kötetben: az 1. ekloga a 9.-kel (földi megpróbáltatások); a 2. a 8.-kal (a szerelem megpróbáltatásai); a 3. a 7.-kel (a felszabadító zene és ének derűs fényei); a 4. a 6.-kal (a pásztorkok zenéje felhat az égig, a 4. ekloga a jövőben bekövetkező aranykort, a 6. pedig a szörnyű múlt bűneinek büntetését festi); az 5. pedig a 10.-kel hozható tematikus kapcsolatba. Az 5. a kötet centruma: Daphnis

¹ Vö. *Pásztori Műzsa. Theokritosz költeményei*. Görögből fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kerényi Grácia. Magyar Helikon, 191–201.

² Lásd részletesen: Adamik Tamás: *Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*. Pozsony, Kalligram 2009, 290–298.

³ Viktor Pöschl: *Die Hirtendichtung Virgils*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1964, 7.

⁴ *Vergilius eklogái*. Fordította Lakatos István. Az utószót és a jegyzeteket írta Ritoók Zsigmond. Az illusztrációkat készítette Kass János. Magyar Helikon 1963, 70–71.

halála és apothéozisa, a szellemi felemelkedés példája. A 10. pedig Gallusnak van szentelve, akit elragad a méltatlan szerelem (*indignus amor*).⁵ Az 1. ekloga szerepéről ezt írja Viktor Pöschl: „A bevezető eklogát programadó szándékkal állította a költő a kötet élére, és kellemesen burkolt módon Octavianusnak ajánlotta. Itt művészetét a lét egészével hozza kapcsolatba. A bukolikus költészet úgy jelenik meg, mint vigasztaló játék, mint egy sértetlen, istenséggel áthatott világ hirdetése, ahol az ember még ember, és szemlélődve és magasztalva átadja magát a táj csodáinak, a természet és teremtményei szépségének és áldásának, még akkor is, ha végzetes kora mély sebet üt rajta. A boldogság egy sugara mégiscsak megérinti.”⁶

1.4. Az 1. ekloga tüstént tükrözi azt a veszélyt, amely a theokritoszi idillt fenyegeti: Meliboeus, a birtokától megfosztott pásztor így panaszkodik Tityrusnak, a szerencsés pásztornak, aki a szőlőföldjén maradhatott:

*Tityrusom, ki a sátras bükk hüvösén heverészel,
erdei műzsádat leheled lágyhangu sipodba,
még mi hazánk édes mezeit s e határt odahagyjuk.
Hontalanul bolygunk: de te, Tityrusom, zugod árnyán,
szép Amaryllisedért a vadont epekedni tanítod (1, 1–5).*

Majd így folytatja:

*Sorsod ugyan nem irigylem, bár bámullak – a bajtól
messzi határunk oly hangos! Magam is rogyadozva
hajtom a kecskéket (1, 11–13; fordította Lakatos István).⁷*

1.5. A 9. eklogából pedig kiderül, hogy a költő élete is veszélybe került, és a véletlenül múltott, hogy elkerülte a halált. Moeris így panaszkodik Lycidasnak:

*L. Hát te hová mégý Moeris? a városi útra igyekszel?
M. Ó, Lycidas, mit is ér meg az ember, hogyha soká él;
Hirtelen itt terem egy jövevény s azt mondja e földön:
„Mind az enyém, takarodjatok innen régi lakóso!”
Most letiportan, – mert felforgat a sors keze mindent, –
Néki viszek gödölyét, – átok keserítse a húsát! ...
Hallhatad, hire járt Lycidas, de tudod, hogy a versek
Oly tehetetlenek ott, hol a Mars dárdái ropognak,
Mint a sasüzte, bozótba futó kicsi chaoni gerlék.
Hisz ha a holló ép az imént a baloldali odvas
Tölgý tetején nem szól s a vizsályt le nem inti jelével,
Nem látnád Moerist soha már s nem is élne Menalcas.*

(9, 1–6; 11–16; fordította Radnóti M.)⁸

2. Radnóti Miklós, eredeti nevén Glatter Miklós, 1909. május 5-én Budapesten született a Kádár utca 8. szám alatti bérház egyik földszinti lakásában Glatter József kereskedő fiaként. Eredeti nevét azért változtatta Radnótira, mert nagyapja, Glatter Jakab a Marosvásárhely melletti Radnóton volt kocsmáros, és apja még ott született. Egész életében nyomasztotta az a körülmény, hogy születésekor anyja, Grosz Ilona és ikertestvére meghalt.⁹ Apja pedig 1921-ben hunyt el, ezért a teljesen árva gyermeket anyai nagybátyja, Grósz Dezső, textilkereskedő neveltette. Tanulmányait a Markó utcai főreáliskolában folytatta, majd a negyedik osztály elvégzése után, 1923-ban az Izabella utcai felső kereskedelmi iskolában. Itt érettségizett, utána pedig az 1927–28-as tanévben a csehországi Reichenbergben (ma Liberec) a textilipari főiskolára iratkozott be. Közben folyamatosan publikál verseket, kezdetben Glatter Miklós,

⁵ Jacques Perret: *Virgil*. Paris, Hatier 1965, 15–18.

⁶ Pöschl 1964, 7.

⁷ Vergilius 1. eklogáját a következő kiadványból idézem: *Vergilius eclogái*. Fordította Lakatos István. Az utósózt és a jegyeteket írta Ritoók Zsigmond. Az illusztrációkat készítette Kass János. Magyar Helikon 1963, 7.

⁸ Vergilius 9. eklogáját a következő kiadványból idézem: *Pásztori magyar Vergilius*. Publius Vergilius Maro eclogáinak teljes szövege. Baróti Szabó Dávid, Devecseri Gábor, Fazekas Mihály, Keszi Imre, Radnóti Miklós, Rájnis József, Révai Miklós, Trencsényi-Waldapfel Imre, Vas István és Vietórisz József fordításával. Összeállította és a kísérelő tanulmányt írta Trencsényi-Waldapfel Imre. Budapest, Officina 1938, 49–51.

⁹ Vö. Vilcsék Béla: *Radnóti Miklós*. Élet-kép sorozat. Elektra Kiadóház 2000, 8–12.

majd Radnóti Glatter Miklós néven. 1930-tól azonban Radnóti Miklós néven jelenteti meg műveit, így első verseskötetét is *Pogány köszöntő* címen.¹⁰

2.1. Ekkor gyámja jóváhagyásával felhagy a nagykereskedésben végzett irodai munkával,¹¹ és megkezdi tanulmányait a szegedi egyetem magyar–francia szakán. Itt Zolnai Bélához, Sík Sándorhoz és Berczeli Anzelm Károlyhoz fűzték tanítványi kapcsolatok, és olyan hallgatótársakkal kötött barátságot, mint Ortutay Gyula, Tolnai Gábor és Baróti Dezső. Közben tevékenyen részt vett a város szellemi életében, mindenféle társulásnak és kollégiumnak lelkes és tevékeny tagja lett, például a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának.¹² Szinte évenként jelentek meg kötetei. 1934-ben bölcsészdoktorrá avatták, és ugyanebben az évben kötött házasságot régi kedvesével, Gyarmati Fannival.¹³ 1935-ben tanári oklevelet szerzett, de állást nem kapott: magánórák adásából és szerény szerzői díjakból élt. 1937-ben Baumgarten-díjat kapott.

2.2. 1938 tavaszán jelent meg a Kerényi Károlytól megindított *Kétnyelvű Klasszikusok* sorozatban *Pásztori magyar Vergilius* címen Vergilius eklogáinak teljes szövege Trencsényi-Waldapfel Imre gondozásában; a 9. eklogát Radnóti fordította. Trencsényi így ír erről: „A személyes élmény és a történelmi sorsfordulat olyan válthatatlan egysége ez, amelynek felismerése Radnóti költészetének az alaphangját is meghatározza. A halálfélelem és a költő kiszolgáltatottsága az erőszaknak Vergiliusnál ugyanúgy a béke feladott reményének a szimbóluma, mint Radnótinál nem egyszer.”¹⁴ Majd konkrétan a 9. eklogáról így vélekedik: „A IX. ekloga abban az értelemben is beleépült Radnóti életművébe, hogy saját hangjait felerősítette, egész pályáját végigkísérő bukolikus motívum-készletének kezdettől fogva bennrejlő igazi értelmét önmaga előtt is a tudatosság magasabb fokára emelte, s egyben a klasszikus fegyelem felé tartó formai fejlődését – több más műfordításával együtt – elősegítette.”¹⁵

2.3. Trencsényi-Waldapfel Imre kezdte vizsgálni a kapcsolatot Vergilius kilencedik eklogája és Radnóti eklogái között.¹⁶ Kezdeményezését sokan folytatták, de módszeresen még senki sem kutatta azt, hogy van-e kapcsolat Radnóti és Vergilius azonos számú eklogái között. Mivel Radnóti eklogáinak egyértelműen keletkezésük sorszámát adja címül, feltételezem azt, hogy a magyar költő valamiféle kapcsolatot teremtett saját eklogái és az azonos számú vergiliusi eklogák között. Vagyis Radnóti *Első eclogája* átvesz valamit Vergilius I. eklogájából, *Második eclogája* szintén megőrzi valamit Vergilius 2. eklogájából stb. Miközben tehát Radnóti egyes eklogái saját tragikus életének és helyzetének eseményeit tükrözik kronológiai sorrendben (Trencsényi-Waldapfel Imre alaposan feltérképezi Radnóti egyes eklogáinak politikatörténeti hátterét¹⁷), aközben az azonos számú vergiliusi eklogákhoz is kapcsolódnak, sőt a többi vergiliusi eklogából is átvesznek olykor egy-egy formai vagy tartalmi jegyet. Mindez arra utalhat, hogy Radnóti a változatosság, a *varietas* esztétikai elvét is átvette Vergiliustól, és még a római költőnél is nagyobb teret engedett neki. Az a tény, hogy a *Harmadik ecloga* után megírja a *Száll a tavasz ...* című versét, amelynek alcíme *Előhang az eclogákhoz*, azt sejteti, hogy ez idő tájt már határozott elképzelése volt az eklogaciklusról.¹⁸

3. Az *Előhang* versformája hexameter, és három részre tagolódik. Az első rész a tavasz érkezését festi a természetben:

*Csúszik a jég a folyón, foltosra sötétül a part is,
olvad a hó, a nyulak meg az őzek lábanyomán már
kis pocsolóyokban a nap csecsemőnyi sugára lubickol.
Száll a tavasz kibomolt hajjal, heverő hegyek ormán,
tárnák mélyein és a vakondok túrta lyukakban.*¹⁹

¹⁰ Vö. Radnóti Miklós *Bibliográfia*. Összeállította Nagy Mariann. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum 1989, 39–46.

¹¹ Vö. Vilcsék 2000, 17.

¹² Vö. Vilcsék 2000, 18–30.

¹³ Vö. Vilcsék 2000, 66–71.

¹⁴ Radnóti Miklós: *Eclogák*. Az utószót írta Trencsényi-Waldapfel Imre. A kötetet illusztrálta Szántó Piroska. Magyar Helikon 1961, 64. Ugyanez a tanulmány megtalálható bizonyos változtatásokkal és kiegészítésekkel *Radnóti Miklós eklogái* címen a következő kötetben: Trencsényi-Waldapfel Imre: *Humanizmus és nemzeti irodalom*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1966, 296–324.

¹⁵ Trencsényi-Waldapfel 1961, 72.

¹⁶ Trencsényi-Waldapfel 1961, 89–90.

¹⁷ Trencsényi-Waldapfel 1961, 80–81, 80–84, 92–93, 96–98.

¹⁸ Vö. Bori Imre: *Radnóti Miklós költészete*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet 2009, 154.

¹⁹ Radnóti verseit a következő kiadás alapján idézzük: *Radnóti Miklós összes versei és műfordításai*. A kötetet Koczka Sándor rendezte sajtó alá. Szépirodalmi Kiadó 1959.

„Az első tétel az eklogák vergiliusi hagyományainak szellemében, nemkülönben a klasszikus költészet hangulati reminiscenciái sokhangú vonatkozásaival (Ibykos *Töredék a tavaszról* című verse pl.) az *Első eclogában* megpendített tavaszkép kiszélesítése, kifejtése a leggyakoribb eklogai 'közhely' alkalmazása lesz"²⁰ – írja Bori Imre.

A második részből azonban megtudjuk, hogy a szabadság nem repül a tavasszal együtt, mert még meg van fagyva:

*Száll a tavasz kibomolt hajjal, de a régi szabadság
anyaga nem száll már vele, alszik a mélyben a sárga
sárba fagyottan, alélt gyökerek közt fekszik alétlan,
nem lát fényt odalent, sem a cserjén pöndördő kis
zöld levelek hadait nem látja, hiába! nem ébred.
Rab.*

„Rezignált vers ez, a hang az elégia legmélyebb altján dalol, pontosabban erre a hangra ereszkedik le a tavasz himnikus lendületének ünneplése után. A második tétel első mondata öt soron át repül a metrum szárnyán, újabb és újabb mondatrészletek a 'nem száll már' gondolatát, hogy azután a hatodik sorban megtorpanjon az egy szótagos mondat könnyörtelen pörölye csattanására: 'Rab.' Rab, mi-ként a világ vagy a költő, csak álmodik, s a tetszalottság állapotában szendereg."²¹

Az utolsó részben a költő megszólítja a természetet, a növény- és állatvilágot, hogy zajongjanak, és zajukkal ébresszék fel a szabadságot:

*Néma gyökér kiabálj, levelek kiabáljatok éles
hangon, tajtékzó kutya zengj, csapkodd a habot hal!
rázd a sörényed, ló! bömbölj bika, ríjj patak ágya!
ébredj már aluvó!*

„Éppen ezért a zárótétel felszólításai sem 'felszólítások', hanem jajszavak, kiáltások, sikolyok, József Attila *Nagyon fájának* parafrázisai, a Radnóti Miklós-i 'nagyon fáj'-nak panasza"²² – vonja le a végső értékelését Bori Imre. Megállapítását azonban megkérdőjelezi a vers utolsó sora: *ébredj már aluvó!*, amely az előző felszólításoknak a felszólító jellegét is megerősíti. Ez viszont azt jelenti, hogy Radnóti a Vergiliusénál borzalmasabb életkörülményei ellenére is megőrzött valamit a vergiliusi eklogák reményéből. Azt azonban én sem állítanám, amit Trencsényi-Waldapfel Imre állít: „A költő immár nemcsak félti a békét és gyűlöli a minden emberi értéket pusztulással fenyegető háborút, hanem mozgósít a szabadság megvédésére.”²³ És: „A bibliai szimbolika éppoly kevésbé téveszthet meg minket, mint a bukolikus jelképek: nem a vallás vizsgálatásáról, hanem a szocializmus megvalósulásának biztos perspektívájáról van szó.”²⁴ Radnóti ugyanis mindvégig költő és próféta maradt, mint Vergilius, nem pedig forradalmi agitátor; és éppen ez a nagyszerű benne: mindvégig hitt a szó erejében, azaz abban, hogy ha a jelenben nem is, de valamikor majd, egy igazabb korban, intó szavai meghallgatásra találnak.

Jó ez az előhang, mert jól tükrözi eklogáinak formai és eszmei jegyeit: az eklogák természetszemléletét (növények, állatok): az ideálist és annak ellentétét a jelenben, de azért – halványan is – olykor a reményt is felvillantja; például: „kis pocsolgyákban a nap csecsemőnyi sugára lubickol”. A *csecsemőnyi* melléknévvel akarva-akaratlan emlékezteti az olvasót Vergilius 4. eklogájának isteni gyermekére, egy jobb kor eljövételére.

3.1. Radnóti *Első eclogáját* a *Meredek út* című kötetében tette közzé 1938 második felében. Egy latin mottóval vezeti be, amelyet Vergiliustól idéz, de nem az eklogákból, hanem a *Georgicából*: *Quipe ubi fas verum atque nefas: tot bella per orbem, tam multae scelerum facies; ...* – „Itt, hol a föld csupa harc, s ugyanaz gazság vagy igazság, bűnök ezer neme burjánzik.”

Radnóti tudja, hogy csak ott van még lehetőség az arkadiai ártatlanságra, ahol a földműves életforma megmarad. Azért idézi a fenti másfél sort, hogy a folytatását is az olvasók emlékezetébe idézze:

²⁰ Bori 2009, 154.

²¹ Bori 2009, 155.

²² Bori 2009, 155.

²³ Trencsényi-Waldapfel 1966, 314.

²⁴ Trencsényi-Waldapfel 1966, 318.

meg ékénket se becsüljük

Méltón már: besoroztatván a paraszt, röge parlag,

Görbe kaszájából keserű kardot kalapálnak²⁵ (1, 505–508; ford. Lakatos I.).

Fölismerete azt, aminek mintegy negyven évvel később Rudolf Kettemann egy egész könyvet szentelt: Vergilius *Georgicája* és *Eklogái* kölcsönösen értelmezik egymást, mert mindkettőnek alapmotívuma az, hogy a jelen vészterhesen beteg, és a megváltás csak ép és egészséges világban lehetséges.²⁶

Első eclogájában a pásztor és a költő beszélget. A költő azt hiszi, hogy itt a tavasz. A pásztor figyelmezteti: az április bolond, nem szabad hinni neki: elfogytak „a kicsiny tulipánok”. Majd megkérdezi a költőtől: „Mért vagy olyan szomorú?” Mire a költő: „Még szomorú se vagyok, megszoktam e szörnyű világot / annyira, hogy már néha nem is fáj, - undorodom csak.” Ezután a pásztor a spanyol polgárháborúra tereli a szót, majd megkérdezi, hogy Federico Garcia Lorca elmenekült-e. A költő válasza: „Két éve megölték már Granadában.” Erre a pásztor: „Nem menekült. Meghalt. Igaz is, hova futhat a költő? Nem menekült el a drága Attila se.” Végül megkérdezi a költőtől: „Hát te hogyan élsz?” Mire a költő: „Irok azért, s úgy élek e kerge világ közepén, mint / ott az a tölgy él; tudja, kivágják, / ... várja, de addig is új levelet hajt”.

Radnóti *Első eclogája* és Vergilius 1. eklogája között több érintkezési pont van, de én csak kettőt emelek ki: egy szerkezetit és három motívumot. A szerkezeti hasonlóság abban áll, hogy mindkét ekloga találkozással kezdődik, és az este elérkezésével fejeződik be:

Vergilius:	<i>M.Tityrusom, ki a sátras bükk hüvösén heverészel, Erdei műzsádat leheled lágyhangu sipodba, Míg mi hazánk édes mezeit s e határt odahagyjuk.</i>
Radnóti:	<i>P.Régen láttalak erre, kicsalt a rigók szava végre? K. Hallgatom, úgy teli zajjal az erdő, itt a tavasz már!</i>
Vergilius:	<i>ím a tanyák tetején távol füst száll fel azonban, és a magas bérceknak már hosszabbodik árnya.</i>
Radnóti:	<i>Áldjon az ég, öreg este szakad rám, míg hazaérek, alkonyi lepke lebeg már s pergeti szárnya ezüstjét.</i>

A három motívum pedig a következő: a) Vergilius „mi hazánk édes mezeit ... odahagyjuk. Hontalanul bolygunk”; Radnóti: „medvék és katonák együtt menekülnek el onnan; asszonyhad, gyerekek”; b) Vergilius: „Tölgyfánkba pedig hányzor vágott bele mennykő”; Radnóti: „mint ott az a tölgy él; tudja, kivágják”; c) Vergilius: „búsan mért hívod a mennyet, Amaryllis”; Radnóti: „Mért vagy oly szomorú?” Két formai egyezést is meg kell említenem: mindkét ekloga versformája hexameter; mindkét eklogában rendkívüli zeneiségű sorok vannak, például Viktor Pöschl rámutat arra, hogy a *formosam resonare doces Amaryllida silvas* (5) vergiliusi sorban a hangsúlyos magánhangzók láncja egyre könnyebb lesz: *o – a – a – e – y – i*.²⁷ Radnóti versének ezen soráról: *alkonyi lepke lebeg már s pergeti szárnya ezüstjét* Bori Imre ezt írja: „S a verset a rövid életű, de még boldogan lebegő lepke képének csodálatos, zenei megoldásokban remek vesssorával zárva, fel- és kiemelve a borzalmasnak ható háborús képek, a tragikus költői sors látványának örvényéből, de mégis szorosan a gondolatoknak ebben a körében maradvá, a költői imagináció magaságába emelve a súlyos földiséget.”²⁸

Trencsényi-Waldapfel Imre²⁹ és Bori Imre is felhívja a figyelmet arra, hogy az „*Első ecloga* Vergilius *IX. eclogájának* közvetlen ihletése körében mozog, a helyzetek, gondolatok párhuzamos helyei is fel-feltűnnek, legfeltűnőbb azonban az alaphelyzet, s az abból kibontható képek és gondolatok”.³⁰ Ez annál is inkább így van, mert Vergilius 1. és 9. eklogája – mint fentebb láttuk – tematikus kapcsolatban áll egymással.

3.2. A *Második eclogáját* 1941. április 27-én fejezte be Radnóti, és először a *Tajtékos ég* című kötetben látott napvilágot 1946-ban. A bombázó repülő és a költő beszélgetését kapjuk benne. A repülő

²⁵ Vergilius *Georgicáját* a következő kiadványból idézem: *Vergilius összes művei*. Fordította Lakatos István. Magyar Helikon 1967, 56.

²⁶ Rudolf Kettemann: *Bukolik und Georgik*. Studien zu ihrer Affinität bei Vergil und später. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1977, 13.

²⁷ Pöschl 1964, 13–14.

²⁸ Bori 2009, 151.

²⁹ Trencsényi-Waldapfel 1961, 76–79.

³⁰ Bori 2009, 151.

azzal kezdi, hogy majdnem lelőtték, de megmenekült, holnap újra bombázni fogja Európát. Majd ezt a kérdést teszi fel a költőnek: „Irtál-e tegnap óta?” A költő így válaszol:

*Irok, mit is tehetnék. S egy vers milyen veszélyes,
ha tudnád, egy sor is mily kényes és szeszélyes.”*

Majd megkérdezi a repülőt: „Miről gondolkodol, míg szállsz fejünk felett?” A válasz: „a kedvesemre vágyom”, ha fenn vagyok, ha lenn: „újra szállni vágyom”, „emberként éltem én is, ki most csak pusztított”. És megkérdezi: „Irsz rólam?” „Hogyha élek. S ha lesz még majd kinek” – válaszolja a költő.

Keletkezéséről ezt írja Radnóti naplójában: „Több mint két évi készülődés után három napja elkezdtem írni a Második eklogát. Ma befejeztem. A repülő és a költő beszélgetnek. Hogy viszonylik az elsőhöz? Pistának tetszett, nem tartja gyöngébbnek. A níbelungi és az alexandrin párosítása hanghatásban teljességgel a disztichonra emlékeztet s a végén az alexandrint is níbelungival cseréltem ki, fokozza az ünnepléységet, a rímek is tragikusan játékosak – ki veszi észre?”³¹ E részletet Trencsényi-Waldapfel Imre is idézi, és az idézetben szereplő Pista nevet Vas Pistára egészíti ki.³²

Nagy különbségek vannak Vergilius 2. eklogája és Radnóti *Második eclogája* között. Vergilius 2. eklogája monológ, versformája hexameter. Radnóti *Második eclogája* dialógus a repülő és a költő között. Ennek ellenére két motívum egyezik e két versben: a költészet és a halál. Vergilius: „Csak fitymá-lod verseimet, te kegyetlen Alexis? Rajtam nem könyörülsz? Már meghalok.” Radnóti: Repülő: „Kis hűja volt s leszednek s lenn összesöprögetnek;” „Irsz rólam? Hogyha élek. S ha lesz még majd kinek.”

3.3. A *Harmadik ecloga* keletkezési dátuma 1941. június 12., és szintén a *Tajtékos ég* című kötetben publikálták. Tulajdonképpen egy imádság a *Pásztori Múzsához*. A költő egy kávéházban ül, és a vers első felében kétszer is megszólítja a múzsát a „Pásztori Múzsám, légy velem itt” formulával. Először elmondja, hogy „csak egy álmos kávéházban” ül, de odakinn fény van; a második megszólítás után pedig megjegyzi, hogy hét ügynök ül a kávéházban. Harmadszor is megszólítja a múzsát, de rövidebben: „Légy velem itt!”, mondja, mert elmélni kíván „a csodás szerelemről:” Utána ismét három fohász következik: háromszor ismétlődik a „Pásztori Múzsám, segíts!” Az első két fohász után következnek a testi szerelem képei a kedvessel. A harmadzi ismétlés után a szerelmet háttérbe szorítja a fájdalom:

*„Pásztori Múzsám, segíts! szerelemről zengjem a dalt már,
karmol folyton a bú, új fájdalom úz a világban,
mindíg, újra csak új! elpusztulok itt hamar én is.”*

A negyedik fohász után a pusztulást kiterjeszti a többi költőre is:

*Pásztori Múzsám, segíts! úgy halnak e korban a költők ...
csak ránkomlik az ég, nem jelzi halom porainkat,
sem nemesívű szép görög urna nem őrti, de egy-két
versünk hogyha marad ... szerelemről írhatok én még?
Csillog a teste felém, ó pásztori Múzsám, segíts hát!*

Feltűnő különbség figyelhető meg Radnóti *Harmadik eclogája* és Vergilius 3. eklogája között is. Radnóti verse monológ, Vergiliusé dialógus: két pásztor, Menalcas és Damoetas vitája és versengése. A verseny döntőbírája egy harmadik pásztor, Palaemon. Radnóti eklogájának színhelye egy kávéház, Vergiliusé a tavaszi friss mező. Vergilius versében a boldog arkadiai világ uralkodik, Radnótiéban a bú, a fájdalom és a közeli halál. Közös jegy viszont a két vers között a versforma, a hexameter és a főtéma: a szerelem. Radnóti a szerelemről elmélkedik, a két pásztor pedig a szerelemről vitatkozik, és a szerelmi költészetben verseng.

A Radnóti-versben a *Pásztori Múzsám, légy velem itt*, illetve a *Pásztori Múzsám, segíts!* refréneket valószínűleg Vergilius 8. eklogája *Maenaluson termett nótát zengjünk, furulyácskám!* és *Hozd el a városhóból, te varázsige, hozd haza Daphnist!* refrénjei sugallták.³³ A *Pásztori Múzsám* szókapcsolat azonban Trencsényi-Waldapfel Imre fordításából veszi, aki Vergilius 4. eklogájának 1. sorát – *Sicelides Musae, paulo maiora canamus* – így magyarázza: „Pásztori Múzsám, szálljon a dal kissé magasabban”.³⁴

³¹ Radnóti Miklós: *Ikrek hava. Napló*. A szöveget gondozta Ferencz Győző. Jegyzetek: Melczer Tibor. Budapest, Osiris Kiadó 2003, 154 (1941. április 27.).

³² Trencsényi-Waldapfel 1966, 310.

³³ Vö. *Pásztori magyar Vergilius* 43–49. Vietórisz József fordítása.

³⁴ Trencsényi-Waldapfel 1966, 313–314.

A „csak ránkomlik az ég, nem jelzi halom porainkat” sorban található ’halom’ főnevet pedig Vergilius 5. eklogájának 42. sorából, amely így hangzik: *Et tumulum facite, et tumulo super addite carmen* – állapítja meg helyesen Rimócziné Hamar Márta,³⁵ mert a *tumulus* latin főnévnek, amely kétszer is előfordul az idézett sorban a szótlári jelentése ’halom’, ’sírdomb’.

3.4. A *Negyedik ecloga* szintén a *Tajtékos ég* című kötetben jelent meg először, és 1943. március 15-én készült el. Az ekloga a Költő és a Hang párbeszédéből épül fel. A költő elárulja, hogy születésekor „üvöltött”, mert nem kellett neki a világ. A Hangtól megtudjuk, hogy „a vörheny és a kanyaró” majdnem elragadta, de mégis megmaradt. Miért? A Költő válasza: nem tudja. „Szabad szerettem volna lenni mindig / s örök kísértek végig az uton.” A Hang felsorolja, hogy mennyi szépet látott eddig: jámbor özsutát, gyantacseppet, mezítelen asszonyt, szarvasbogarat. Mire a Költő: „Rabságból ezt se látni már.” Bár lett volna „növény, madár”. „Segíts szabadság, / ó hadd leljem meg végre honnomat.” „A fák között már fúvall a halál.”

K.: *És már tudom, halálra érek én is,* H.: *Ring a gyümölcs, lehull, ha megérik;*
emelt s leejt a hullámozó idő; *elnyugtat majd a mély, emlékkel teli föld.*
rab voltam és magányom lassan *De haragod füstje még szálljon az égig,*
növekszik, mint a hold karéja nő. *s az égre írj, ha minden összetört!*

Sok mindenben eltér Radnóti eklogája Vergiliusétól. Radnóti e versben kötetlenül rímelő jambikus sorokban beszél és beszéltet, mert a költő és a Hang párbeszéde ez a vers: témája a költő élete születésétől a haláláig. Vergilius pedig a Múzsákat szólaltatja meg, tehát Radnótinál a Hang tölti be a Múzsák szerepét. De még ennél is jelentősebb egyezés, hogy mindkét versben fő téma a csecsemő. Vergilius versében Saturnus új ivadékot küld, aki megszületésekor mosolyog az anyjára. Radnóti csecsemőként nem akart megszületni: üvöltött és tiltakozott. Vergiliusnál az új ivadék az arany kor hírnöke.³⁶ Radnóti csak szeretné, ha eljönne az aranykor; erre szóegyezéssel utal:

És megszületni újra új világra,
mikor arany gőzök közül vakít
s új hajnalokra kél a nap világa.

Erre az egyezésre már a korábbi kutatók is rámutattak. Bori Imre: „S megfesti, Vergilius *IV. eclogájának* szellemében, mint ahogy ez az egész ekloga a vergiliusinak ellenpontjait játssza ki.”³⁷ Rimócziné Hamar Márta: „Vergilius várja egy csodás gyermek születését, Radnóti Miklós pedig fájó szemrehányással kéri számon, miért is kellett ennek a fiúnak megszületnie.”³⁸ Ferencz Győző: „Ez az ekloga, amely a költő saját születéséről, pontosabban a kétértelmű születés elleni tiltakozásáról szól, ily módon, ha visszajáról is, de Vergilius nevezetes, a gyermek születését megjövendölő *IV. eclogájának* a tükre.”³⁹

3.5 Az *Ötödik ecloga* Bálint György emlékének van szentelve; 1943. november 21-én keletkezett, és a *Töredék* alcímet viseli. Az első hat sora jó tükörképe az egész versnek:

Drága barátom, hogy dideregtem e vers hidegétől,
hogy rettegtem a szót, ma is elmenekültem előle.
Félsorokat róttam.
Másról, másról igyekeztem
írni, hiába! az éj, ez a rémes, rejtekező éj
rámszól: róla beszélj.

Valóban befejezetlen sorok tarkítják a verset, amelyből megtudjuk: Ukrajna mezőin holtak fekszenek, nem kaptak Bálint Györgyről hírt, senki sem tudja, él-e. Am egyszer „koppan” a hír: eltűnt. Megdermed a költő: felidéződnek benne a jó barát szavai, szinte testi valóban szemléli. „Mégsem tudok írni rólad!” – ezzel zárja a versét, ezért *Töredék* az alcíme.

³⁵ Rimóczi-Hamar Márta: „...Már néha nem is fáj, – undorodom csak.” *Antik Tanulmányok* 46 (2002) 211–212.

³⁶ Vergilius 4. eklogájának vallástörténeti hátteréről l. Trencsényi-Waldapfel Imre: „Vergilius pásztori múzsa” In: *Pásztori magyar Vergilius* 79–101.

³⁷ Bori 2009, 156

³⁸ Rimóczi-Hamar 2002, 205.

³⁹ Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. Kritikai életrajz. Budapest, Osiris Kiadó 2005, 430.

A két ötödik ekloga – Vergiliusé és Radnótié – között lényeges hasonlóságok vannak: mindkettő versformája hexameter, és mindkettő egy korán elhunyt ifjút gyászol, Vergilius Daphnist, Radnóti Bálint Györgyöt (1906. július 9. – 1943. január 21.). Ahogyan nem tudjuk, hogyan halt meg Daphnis, a mitikus pásztor (Hermész és egy nimfa fia), ugyanúgy nem tudjuk, hogyan halt meg Bálint György: mindkettő eltűnt. Radnótinak írnia kell róla, de nem tud a fájdalomtól írni, ennek bizonyítékai a félsorok a versben. Tulajdonképpen költői fogás a félsorok alkalmazása és az a kijelentése is, hogy nem tud írni barátjáról. Nem akar írni róla, mert Vergilius ötödik eklogájában ketten is dicsőítik a meghalt Daphnist, a pásztorköltészet feltalálóját: Mopsus és Menalcas. Az ő dicsőretek Bálint Györgyre is vonatkoznak: „a kegyes Daphnis békén szeret élni” (61) – ugyanez elmondható volt Bálint Györgyről is.⁴⁰

3.7. A *Hetedik eklogát* 1944. júliusában írta Radnóti a Lager Heideman (Heidenau) nevű fogolytáborban, Bor közelében Szerbiában. A *Bori notesz*ben és a Szalai Sándornak a költő által átadott lapokon maradt fenn úgy, mint a *Nyolcadik ekloga*.⁴¹ Az esti láger képével indítja az eklogát: szavait megszólítás formájában feleségéhez intézi:

*Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barak oly lebegő, felszívja az este.
Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak,
megtörtetett testünket az álom, a szép szabadító
oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.
Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra.*

A megfáradt foglyokat elfogja az álom, és álomukban hazatérnek. „Ó, megvan-e még az az otthon?” – kérdi a költő.

Alszik a tábor, de a költő verset ír a homályban, szerelmes verset feleségének, jó híreket várva. Deszkán fekszik, férgék közt: egy nappal rövidebb a fogság, de az élet is.

*Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az álomok,
horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már
ujra elalszik s fénylik az arca. Csak én ülök ébren,
félígszított cigarettát érzek a számban a csókok
íze helyett és nem jön az álom, az enyhétadó, mert
nem tudok én meghalni se, élni se nélküléd immár.*

Radnóti versének igazi tragikumát akkor értjük meg igazán, ha Vergilius 7. eklogájával vetjük egybe, mely így kezdődik:

*Egy széltől suhogó tölgy alján ül vala Daphnis,
Arrafelé tartott Corydon és Thyrsis; ihokkal
Ez, meg amaz tejelő kecskéekkel. Mindenik ifjú
És született arcas: mind éneklésre hasonlók,
Mind pedig egymással dalban versengeni készek.*⁴²

(Fordította Baróti Szabó Dávid)

„A kép, amely a vers elején kibontakozik, a pásztorvilág békéjét lehel. Bukolikus táj tárul föl a szemünk előtt. Tömör verssorok körvonalazzák a színhelyet és a témát. Daphnis egy tölgyfa árnyékában foglal helyet. Ez egy új variációja a fa alatt pihenő és zenélő pásztoroknak. A hetedik ekloga eleje fölött is lebeg valami abból a védettségből, amelyet az első ekloga kezdő képe sugall, valami a szent körzet ünnepélyességéből, a békéből, amely körülfog bennünket, ha oda belépünk” – írja Viktor Pöschl.⁴³ Teljes ellentéte ennek a Radnóti-ekloga kezdete: a tölgy ott is ott van, de teljesen más állapotban és funkcióban: „szögesdróttal beszegett, vad / tölgykerítés”, amely fogva tartja, szabadságuktól megfosztja az egész napos kemény fizikai munkától meggyötört rabokat, akik a fáradtságtól este álomba zuhannak, és „horkolva repülnek a foglyok, / Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra.” Amíg Vergilius versében két pásztor, Corydon és Thyrsis váltakozva vetélkednek a versmondásban a napfényben

⁴⁰ Vö. Ferencz 2005, 432.

⁴¹ Radnóti Miklós: *Bori notesz. Radnóti Miklós utolsó versei*. Bevezeti Ortutay Gyula. Negyedik kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Magyar Helikon 1978, 17–18; 23–25.

⁴² *Pásztori magyar Vergilius 37–39*; fordította Baróti Szabó Dávid.

⁴³ Pöschl 1964, 93.

fürdő tölgyfa alatt, addig Radnóti versében, a költő a sötétséggel küzdve írja a versét: „Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva, / úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek.” Két egyezés azonban van a két vers közt, az egyik formai, a másik tartalmi. Mindkét ekloga versformája hexameter, és mindkét ekloga egyik témája a szerelem, a két pásztor saját szerelméről is énekel; Radnóti pedig a világirodalom legszebb szerelmi vallomását küldi feleségének: „és nem jön az álom, az enyhetadó, mert / nem tudok én meghalni se, élni se nélküléd immár.” Radnóti itt Horatius egyik ódájának utolsó sorát variálja, mégpedig saját fordítását, amely így hangzik: „csak véled tudok én halni is, élni is”.⁴⁴

3.8. A *Nyolcadik ekloga* – dátuma 1944. augusztus 23. – Radnóti leghosszabb eklogája, a Költő és a Próféta párbeszéde. Az eklogaciklus lezáró darabja, amely a költő meggyilkolása előtt (1944. november 8-án vagy 9-én, a Győr megyei Abda község határában agyonlövök⁴⁵) két és fél hónappal keletkezett. „A *Nyolcadik ekloga* megint hangot váltott, a nosztalgikus emlékezés után lázadó hangot hirdetett.”⁴⁶ „A *Nyolcadik ekloga*ban emelkedik prófétái dühe a legmagasabbra, amelyben megzendíti a Károli-féle biblia zordon nyelvét is a Költő és a Próféta párbeszédeiben. Az irodalmi utalások, vonatkozások gazdag szövedéke lelhető itt meg: a *Nyolcadik ekloga* például egy anti-Jónás: Náhum próféta válalta itt a prófétaságot, Babits Jónása ellenében.”⁴⁷

A Költő üdvözlí a Próféát, és megkérdezi, hogy melyik a „nagyharagú próféták” közül. A Próféta válasza: „Náhum vagyok”, „és zengtem a szót asszír Ninivé buja városa ellen”. Költő: „Ismerem ős dühödöt, mert fennmaradott, amit írtál.” Próféta: „De a bűn szaporább, mint annak előtte”, ezért „a tűz elemészt majd mindent.” Költő: „Mit használtak a szózatok és a falánk fene sáskák / zöld felhője mit ért? hisz az ember az állatok alja! / Falhoz verdesik itt is, amott is a pötty csecsemőket. ... szerztehevernek a holtak a város térein. ... mondd, mi hozott most mégis a földre?” Próféta: „A düh. ... látni szeretném újra a bűnös / várak elestét s mint tanú szólni a kései kornak.” Költő: „Már szóltál. ...de mondd, évezredek óta lehet, hogy / így él benned a düh?” Próféta: „akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak, / s nincs nyugodalma, a szén, az az angyali, égeti ajkát.” Költő: „Mily fiatal vagy atyám!” Az én időm rövid. Próféta:

*Csak hiszed. Ismerem újabb verseid. Életet a méreg.
Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló! Élhetne belőle, ki élni akar, míg
eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.
Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. ... Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
össze a népet, hozd feleséged s mess botokat már.
Vándornak jó társa a bot, nézd, add ide azt ott,
az legyen ott az enyém, mert jobb szeretem, ha göcsörtös.*

Radnóti *Nyolcadik eklogája* mind formájában, mind eszmeiségében egyezik Vergilius *nyolcadik eklogájával*. Mindkét vers hexameterben íródott, továbbá formájuk dialógus; és mindkét vers a prófécia, illetve a költészet hatalmát hirdeti: „Próféták s költők dühe oly rokon” – mondja Radnóti. Vergilius *eklogája* a költészet hatalmának demonstrálásával kezdődik:

*Pásztorversenyetek, jó Damon s Alphisiboeus,
Kiknek nótáját, legeléssel mit se törődve,
Úgy hallgatta a nyáj, a hiúz bámulva figyelt rá,
S visszafelé törvén a folyók, hallgatni megálltak:
Versenyetek dalolom most, Damon s Alphisiboeus.*⁴⁸

(1–5; fordította Vietórisz József)

Radnóti verse a költészetnek ezt a hatalmát visszhangozza felerősítve: Ha a költészet képes az állat- és növényvilágot megindítani, mennyivel inkább képes az embereket. Ebből a felismerés indítja a cse-

⁴⁴ Vö. Radnóti Miklós: *Orpheus nyomában*. Műfordítások kétezer év költőiből. Budapest, Pharos 1943, 26.

⁴⁵ Vilcsek 2000, 147; a költő haláláról lásd Kőszegi Ábel: *Töredék. Radnóti Miklós utolsó hónapjainak krónikája*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 63–65.

⁴⁶ Pomogáts Béla: *Radnóti Miklós*. Budapest, Gondolat Kiadó 1977, 206.

⁴⁷ Bori 2009, 159.

⁴⁸ *Pásztori magyar Vergilius* 43.

lekvésre Náhum prófétát: „Jöjj hirdetni velem, már közelít az az óra, már születőben az ország. Útrakelünk, gyere, gyűjtjük / össze a népet!” A fentiekben kívül még két motívumra érdemes felhívni a figyelmet: „vágj mihamarabb fákylát” – mondja Vergilius, „mess botokat már” visszhangozza Radnóti; „közleg feleséged” – így Vergilius; „hozd feleséged” – írja a magyar költő.

Egyébként Radnóti *eclogáinak* utolsó két sorának „göcsörtös bot”-jával kapcsolatos kutatások jól szemléltetik a költészet és valóság bonyolult összjátékát. Tolnai Gábor így ír erről: „Alig érkezünk meg a rézbányák városába, Borba, megismerkedünk a görögkeleti lelkésszel, Milorád atyával. Hatalmas termetű a görögkeleti papok jellegzetes reverendája. Hatalmas fehér szakállat, vastag bajuszt viselt. Arcvonásai, mint egy prófétáé. Barázdált, széles, magas homlokát ritkuló ősz haj szegélyezte. Jobb kezében – erre támaszkodott – «göcsörtös bot», mérete alapján pásztorbotnak is beillenek. A «szép öregember», – mondom magamban a költő szavait.” A következő bekezdésből azonban kiderül: nem biztos, hogy Radnóti látta Milorád atyát.⁴⁹ Ezért Tolnai Gábor így folytatja: „A költői képzelet modell nélkül is képes valóságábrázolásra! Akárhogyan volt, Náhum alakja a költői megélés és megelevenítés remeklése. Mondjuk még meg azt is, a telibetaláló, realiztikusan pontos jelzők sorában lehetnek zseniális ráérzések, de ugyancsak előfordulhatnak a költő nagy műveltségi anyagában lerakódott, s abból megformálódó költői elemek. Ilyen példa a Trencsényi-Waldapfel Imréé, aki a «göcsörtös» jelzőt Vergilius *V. eclogája* Révai Miklós fordította, e sorával véli összefüggésbe hozhatónak: «Te pedig fogadd el ezt a botot. Szép egyenlően nőttek görcei ...». Hasonlóan érdekes feltételezés a Melczer Tiboré. Még az egyetemen, Radnóti-szakszemináriumban vetette fel először, hogy a «szép öregember» szókapcsolat talán a szláv *kalugyer* kifejezéssel függ össze, ami görögből (a *kalogerosz*-ból) származik. Ennek jelentése pedig «szép öreg»».⁵⁰

4. Azt a feltételezésemet, hipotézisemet, hogy Radnóti elkészült *eclogái* valamilyen módon kapcsolódnak az azonos sorszámú vergiliusi eklogákhoz, a fentiekben valószínűsítettem. Feltűnő tény, hogy Radnóti eklogái közül hiányzik a *Hatodik ecloga*. Trencsényi-Waldapfel Imre így utal erre a tényre: „Olyan költemény nem került elő Radnóti hagyatékából, amely a „Hatodik ecloga” címet viselne.”⁵¹

4.1. Azt nem tételezhetjük fel – folytatja Trencsényi –, „hogy Radnóti megfeledkezett volna arról, hogy odahaza melyik sorszámmal hagyta félbe az eklogák írását. Így vagy arra kell gondolnunk, hogy a *Hatodik ecloga* elveszett, vagy arra – ami valószínűbb –, hogy a költő azt a cím nélküli töredéket szánta a ciklus hatodik darabjának, amely 1944. május 19-i keltezéssel maradt fenn.”⁵² Trencsényi a következő érvekkel támogatja meg feltételezését: 1. Ez a vers az *Ötödik eclogáival* szemben, amelynek töredékes formája csak forma, tényleg töredék. 2. A benne található öszösvetségi utalás a *Negyedik eclogához* kapcsolódik és a *Nyolcadik eclogát* készíti elő. Trencsényi ezen érvelés alapján a *Töredék* című verset *Hatodik ecloga* címen Radnóti eklogái közé sorolta, és az általa gondozott Radnóti Miklós: *Eclogák* című kötetben publikálta is 1961-ben.⁵³ Trencsényi javaslatát elfogadta Réz Pál, aki szintén kiadta az eklogákat külön kötetben,⁵⁴ továbbá Pomogáts Béla is, aki így indokolja meg: „A *Töredék*, úgy tetszik, méltán illeszkedik az eklogák rendjébe, talán még határozottabban fordult szembe az elvadult korrallal, mint az előbbieik:

*Oly korban éltem én a földön,
mikor az ember úgy elaljasult,
hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra,
s míg balhitekben hitt s tajtékozott téveteg,
befonták életét vad kényszerképzetek.*⁵⁵

4.2. Bori Imre mást javasol. Ezt írja ugyanis: „Én az ekloga formai ihletése, a stílusmegfelelések alapján inkább a *Sem emlék, sem varázslat* című versét sorolnám az eklogák közé.”⁵⁶ E vers a jelen kor teljes reménytelenségét festi, de bízik a jövőben:

⁴⁹ Tolnai Gábor: „Radnóti Miklós eclogái.” *Antik Tanulmányok* 28 (1981) 188.

⁵⁰ Tolnai 1981, 188–189.

⁵¹ Trencsényi-Waldapfel 1961, 96–97..

⁵² Trencsényi-Waldapfel 1961, 97.

⁵³ Trencsényi-Waldapfel 1961, 34–37.

⁵⁴ Radnóti Miklós: *Eclogák*. A kötetet Réz Pál gondozta. Magyar Helikon, Szépirodalmi Kiadó 1979, 19–20, 28–29.

⁵⁵ Pomogáts Béla: *Radnóti Miklós*. Budapest, Gondolat Kiadó 1977, 204.

⁵⁶ Bori 2009, 150. oldal 33. lábjegyzete.

*Semmi se volt s nem is lesz immár sosem nekem,
merengj el hát egy percre e gazdag életen;
szivemben nincs harag már, bosszú nem érdekel,
a világ újraépül, – s bár tiltják énekem,
az új falak tövében felhangzik majd szavam;
magamban élem át már mindazt, mi hátravan,
nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem
sem emlék, sem varázslat, – baljós a menny felettem;
ha megpillantsz, barátom, fordulj el és legyints.*

Véleményéhez csatlakozik Marianna D. Birnbaum.⁵⁷

4.3. Emery George a *Nem tudhatom* ... című vers mellett érvel, de más verseket is felvesz a jelöltek listájára.⁵⁸ Véleményem szerint azonban csak azok a versek jöhetnek számításba, amelyeknek nincs saját címük. A fenti három vers közül a *Töredék* és a *Nem tudhatom* ... felel meg ennek a követelménynek, mert az előbbinek később adták a *Töredék* címet, az utóbbinak pedig a címe a kezdősorával azonos, tehát nem igazi cím. A *Sem emlék, sem varázslat* című versben a *sem emlék, sem varázslat* kifejezés szerepel ugyan a versben, de nem kezdősorként, hanem a versen belül egy versmondásban; onnan emelte ki a költő, és maga a kiemelés tudatos címválasztás, ezért ezen az alapon kirekeszthető a jelöltek közül. A *Töredék* és a *Nem tudhatom* közül pedig azt lehet inkább a *Hatodik eclogának* tekinteni, amelyik valamiféle egyezést mutat Vergilius 6. *eklogájával* úgy, ahogyan azt a többi ekloga esetében kimutattam.

Radnóti *Nem tudhatom* kezdetű verse három részből áll. Az első részben azt hangsúlyozza a költő, hogy e tájék a szülőhazája, mert belőle nőtt ki:

*Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőhazám itt e lángoktól ölelt
kis ország, messzeringó gyermekkorom világa.
Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága
S remélem, testem is majd e földbe süpped el.
Itthon vagyok.*

A második rész ellentét pilléreire nyugszik: aki repülőről tekint le e tájra, csak nagy vonalakban látja, a költő viszont minden zugát közelről ismeri:

*Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
S nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály;
annak mit rejt e térkép? gyárat s vad laktanyát,
de nékem szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát.*

A harmadik részben kiemeli a költő, hogy vannak itt bűnösök úgy, mint más népek között, de bűntelenek is vannak:

*Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép,
s tudjuk miben vétkeztünk, mikor hol és mikép,
de élnek dolgozók itt, költők is büntelen,
és csecsszópók, akikben megnő az értelem,
világít bennük, őrzik, sötét pincékbe bújva,
míg jelt nem ír hazánkra újból a béke uja,
s fojtott szavunkra majdan friss szóval ők felelnek.*

Végül egyetlen sor következik, amely az egész verset frappánsan lezárja:

Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.

Már Trencsényi-Waldapfel Imre felfigyelt arra, hogy ez a vers a bombázó repülő motívummal kapcsolódik a Radnóti *Második eclogájához*.⁵⁹ Emery George hangsúlyozza erről a versről, hogy a „hazaszeretet fájdalmas szónoklatának nyelvezete. A köz, a saját magát tragédiába keverő ország büntudatát

⁵⁷ Marianna D. Birnbaum: *Miklós Radnóti. A Biography of His Poetry*. München, Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München 1983, 161.

⁵⁸ Emery George: „Miért nincsen Hatodik ecloga? *Literatura* 1984, 2. sz. 213–221.

⁵⁹ Trencsényi-Waldapfel 1961, 86–87.

párosítja a hazai világ apró rebbenéseire figyelő költő érzésvilágával.⁶⁰ Megjegyzi továbbá, hogy Vörösmarty *Szózatával* és Kölcsey *Himnuszával* rokonítható. A vers képvilága is megengedi, hogy eklogának tekintsük ezt a verset. E vers pilótája rokon a *Második ecloga* pilótájával, a bombázás borzalma a *Hetedik Nyolcadik*, sőt az *Első eclogára* is emlékezteti az olvasót. Versformája, a nibelungi verssor és vizuális tömbje is a *Második eclogához* kapcsolja.⁶¹

Szerintem e vers több szállal is kötődik Vergilius 6. eklogájához. Nemzeti jellegű mindkét vers: Vergilius Alfenus Varusnak és Gallusnak állít emléket ebben az eklogában, mert segítettek abban, hogy újra békésen élhessen, Radnóti pedig magyarságának és hazaszeretetének: „Itthon vagyok.” Mindkét költő verse elbeszélő jellegű. Vergilius eklogájának nagy része Silenus éneke, aki az epikureus atomelmélet alapján beszél el a világ és az élőlények keletkezéséről. Radnóti is a természetből eredezteti saját létét, mégpedig a haza természetéből: „Belőle nőttem én, mint fatörzsből gyöngye ága / s remélem testem is majd e földbe süpped el.” Silenus énekének második fele olyan régi mitológiai átváltozásokat sorol fel, amelyeknek oka a szerelem volt. A szerelem motívuma Radnóti versében is látványosan jelen van: „ott a park, a régi szerelmek lábnyma, / a csókok íze számban hol méz, hol áfonya”. Vergilius eklogájában az epikureusi világmagyarázat a Ritoók Zsigmond szerint a nyugalmat szimbolizálja: „Mint ahogyan az sem meglepő a helyzetről, hogy a mámoros álmából ébredő Silénos két pásztorfiúnak Epikureus világkeletkezési elméletét adja elő, hiszen ahhoz, hogy ez az Arkadia megvalósuljon, az ember félelmeitől felszabaduljon, erre is szükség van.”⁶² Radnóti is eklogájában az ideális, a nyugalmas és békés élet utáni vágyát fejezi ki. Vergilius 6. eklogájához kapcsolja a verset lezáró utolsó sor: „Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg”, mert Vergilius 6. eklogája az érkező este képével fejeződik be: „S ámbár istenek is sajnálják, mélyül az este” (fordította Keszi Imre).⁶³ Ernst Robert Curtius figyelt fel arra, hogy írók és költők művük egy részét vagy egészét azért fejezik be, mert a nap is befejeződött: elérkezett az este. Ez a befejezőmód Cicero *De oratore* című munkájában érhető tetten először: „Az utóbbiakkal kapcsolatban pedig a nap figyelmeztetett, hogy rövidebb legyen, amely már maga is hanyatlóban lévén, arra készítetted, hogy én is hanyatt-homlok fussak végig rajtuk” (3, 55, 209). De Vergilius *Eklogái* terjesztették el, mert három eklogája is (az 1., a 6. és a 10.) az este megérkezésének képével fejeződik be. Ezt a szokást átvették a latin nyelven alkotó középkori költők, tőlük pedig a kialakuló nemzeti nyelvek költői.⁶⁴

De közelíthető ez a vers Vergilius 2. és 4. eklogájához is. A 2. eklogához köti az *áfonya* szó: „de szedik az áfonya termést”,⁶⁵ „Halványárga virág tarkítja az áfonya színét.”⁶⁶ A 4. eklogához pedig a *szőlő*, a *méz*, a *csecsszopó*, a *békés* szavak fűzik és az a boldogabb jövőbe vetett remény, amely mindkét versben felcsillan.⁶⁷ Vergilius is nyomatékosan kijelenti 4. eklogájában, hogy a gonoszság nem tűnik el teljesen: „Mégis, a régi csalárdság magva megmarad itt-ott”.⁶⁸ Radnóti érthető okból felerősíti korának gonoszságát és embertelenségét, de e versben azt is állítja, hogy vannak ártatlanok is: „de élnek dolgozók itt, költők is büntelen / s csecsszopók”. A vergiliusi eklogák világára jellemző növény és állatvilág is megjelenik e versben: „S ha néha lábamhoz térdepel / egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom”, „de nékem szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát”. A *Nem tudhatom* kezdetű vers tehát sok szállal kötődik mind Radnóti, mind Vergilius eklogáihoz, különösen pedig a Vergilius 6. eklogájához, ezért méltán formálhatna jogot arra, hogy betölthesse a hiányzó hatodik ekloga helyét. De a költő mégsem adta meg neki a *Hatodik ekloga* címet. Mi lehet az oka? Talán az, hogy amikor a majdnem kész verset 1943 szilveszterén felolvasta barátainak éles vita keletkezett e vers hazafias hangvétele miatt: „kell-e ilyen hazafias vers, nem megalkuvás ez? Van-e még hazánk? S így folyt a vita, végeláthatatlan. Miklós hallgatott, tán kissé fanyarul mosolygott is.”⁶⁹

⁶⁰ George 1984, 216.

⁶¹ George 1984, 216–217.

⁶² *Vergilius eclogái*, 1963, 71.

⁶³ *Pásztori magyar Vergilius* 37.

⁶⁴ Ernst Robert Curtius: „Antike Rhetorik und vergleichende Literaturwissenschaft.” In: *Das neue Cicerobild*. Herausgegeben von Karl Büchner. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1971, 129–131.

⁶⁵ *Pásztori magyar Vergilius* 11.

⁶⁶ *Pásztori magyar Vergilius* 13.

⁶⁷ *Pásztori magyar Vergilius* 23–25.

⁶⁸ *Pásztori magyar Vergilius* 23; fordította Trencsényi-Waldapfel Imre.

⁶⁹ Idézi Vilcsék 2000, 117.

Málnási Ferenc

Csinom Palkó, Csinom Jankó...

(300 éves kuruc győzelmi táncdal)

Három időszak hagyott mély nyomot népköltészetünkön: az 1664–1672-ig terjedő Wesselényi-féle összeesküvés, a Thököly-világ 1675–1685-ig s végre a Rákóczi-szabadságharc és emigráció 1703–1711-ig, sőt az 1730-as évekig. A kuruc költészet azoknak a népies hangú és kéziratossá, politikai, vallásos, katonai-, bujdosó- és történelmi énekeknek a gyűjtőneve, melyek a Habsburg elleni függetlenségi harcok évtizedeiben keletkeztek. A szerzők ismert, azonosított, de többnyire ismeretlen nevű végvári vitézek, hontalan szegénylegények, felkelő parasztok, protestáns és katolikus nemesek, kardot is forgató „deákok”.

A *Csinom Palkó, Csinom Jankó...* kezdetű versszöveg mondatai 4-4 soros versszakba tagolódnak. (*Magyar költők 17. század. A kurucok költészete. I-II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest. 1990. II. 246–251.)

A szövegösszetartó erő a daliás vitézzé vált hajdani szegény legény hetike önbizalma, féktelen, szilaj jókedve, a németekkel szembeni megvetése, a kuruc katonának dicsérete teremti meg.

A szöveg grammatikai kapcsolatai: a mellérendelő viszonyban álló szövegmondatokkal a szerző táncba szólítja katonatársait, kigúnyolja a labancokat, felidézi a harci dicsőség képeit, dicséri a kuruc vitézeket, többek között birtokos személyjeles szavakkal, kifejezésekkel: kalabérom, lódingom, pisztalyom, ... a németek gatyája, portékája, kalapjának karimája, öltözeti, kebelében, kevelése, eb-agyara, Csipás szemű kancájával / Együtt van kvártélyja..., a kuruc katonája dolmánya, csizmája, paripája, kapcája, farkasbőre, dolmánya, szablyája, süvege...

A jelentéstani elemek közé soroljuk a rokon értelmű szavakat, melyek a labancokat jellemzik: darulábú, szarkaorrú, nyomorult, elfárasztott, elbágyasztott, toldott-foldott, tetves-redves, korogmorog. Ellentétes szavak és kifejezések állítják szembe a labancokat és a kuruc vitézeket: nyomorult német, nemzetség – vitéz kuruc, a labanc rendetlen öltözeti, lompos az gatyája, toldott-foldott, tetves-redves minden portékája – a kurucoknak szabott dolmánya, sarkantyús csizmája, gyönggyel fűzött bocskora, ezüstös kapcája, nyusztal bélelt süvege... A felsorolásnak is jelentéstani szerepe van: az ismeretlen szerző, a hajdani szegénylegény úgy vesz elégtételt a korábbi nélkülözéséért, hogy képzeletben a labancra aggatja hajdani nyomorúságának rongyait, részlete-

zően felsorolva becsméri a németek fegyverzetét, ruházatát (5–17. vsz.). De a kurucok harci dicsőségét is felsorolja (18–21. vsz.), majd a kuruc lovas és gyalogos vitézeket dicséri, szembeállítva őket a horvát katonákkal és labancokkal (26–34. vsz.). Végül arra biztatja társát, hogy vegye el a legyőzött ellenség jószágát, pénzét, igyák meg borát, s fenyegetéssel társítva jelenti ki: „Az labancság takarodjék / Nemes országunkból.”

A költemény egyik legnépszerűbb kuruc dalunk, a Bocskor-kódex 1716-ban másolt részében maradt fenn. Nemrég derült fény arra, hogy a kezdősorban említett két név (Palkó, Jankó), nem férfi-, hanem lónév. A szerző így lovát szólítja meg, s a továbbiakban pedig katonaszerszámait sorolja fel. Martinkó András szerint a *csinom* szó a *csin*, *csíny* szóval függ össze, a *csinom* jelentése: *ékességem, szépségem*, Palkó. (Martinkó András: *Értjük, vagy félreértjük a költő szavát?* Budapest, 43. és ugyanő: *Lóvá tettem Csinom Palkót.* Magyar Nyelvőr 1982. 294–301.) Martinkó szerint a *csinom* alakban a magyar *-om* végződés található, amilyen a *vigalom, álom, fájdalom* szavakban... Valamiféle „kedves, ékes, szép Palkó”-ról és „Jankó”-ról van szó. (Nagy László: *„Nem jöttünk égi hadak-útján...”* Budapest, 1982. 217.) Nagy László történész számos történelmi adattal valószínűsíti, hogy a kuruc lovas toborzóénk az 1860-as években keletkezett, mások szerint 1705 körül – jó 300 éve.

A szöveg a szerző párbeszéde, csak éppen egyoldalú, mert a megszólított(ak) nem válaszol(nak). A költemény kortársaiként sorolhatjuk a *Most jöttem Erdélyből...*, *Buga Jakab éneke*, a szintén énekelhető *Őszi harmat után...* kezdetű költeményt és a *Rákóczi-nótát*, mely üldözött és tiltott, de kedvelt ének volt, mintegy magyar népünk titkos himnusza lett. Később Kőlcsey Ferenc *Himnusza* (1823) a *nép – tép* rímekkel utalt rá, s ez az ének ihlette Liszt Ferencet, majd a francia Berliozt a *Rákóczi-induló* megkomponálására.

A *Csinom Palkó, Csinom Jankó* szövegtípusa: magyar nyelvű, írott, érzelmkifejező, szépirodalmi szöveg.

Stílus is szépirodalmi: Jőhangzású szavakkal szólítja a katonákat, serkenti indulásra őket a labancok ellen (1–4. vsz.). Majd rosszhangzású szavakkal gúnyolja az ellenséget (5–17. vsz.), újra jőhangzású szavakkal, kifejezésekkel a kurucok harci dicsőségének emlékeit (22–25. vsz.) és a ku-

ruc lovas és gyalogos vitézeket dicséri (26–34. vsz.), végül újra rosszhangzású szólással, fenyegetéssel zárja a verset.

A versszakokat 8-6-8-6 szótagos sorok alkotják, $a b x b$ rímekkel, magyaros, kétütemű nyolcas – 4/4 – és kétütemű hatos – 3/3 vagy 4/2 – verselés közelíti a szöveget a népnyelvhez, a népdalokhoz. Az ének pattogó üteme a tánc ritmusát idézi fel.

A költemény stílusértéke az érzelmi-hangulati többletjelentésre épül: a táncba hívó, a táncoló vitéz először a felszerelésével dicsekszik: Gondoljunk vissza a *Mit búsulsz, kenyeres...* kezdetű panaszkodására: rongyosak, kopottak, semmijük sincs, most Rákóczi kurucai közt csont borítású puskája, két pisztolya, karabélyá van, meg selymes lódingja (melyet talán jegyese varrt), újabb dicsekvéssel a Duna–Tisza-közének felszabadítását a törököt kikergető „német” elűzésétől számítja. Majd következik az ellenség fegyverzetének és ruházatának részletes becsmélése. A dicsekvést és a becsmélést is melléknév (jelzős szerkezetek) sokaságával valósítja meg: darulábú, szarkaróru, nyomorult némettség, füstös moskotóra, elfárasztott, elbágyasztott dióverő pózna, rendetlen öltözeti, lapos guta..., vitéz kuruc, szabott dolmány, sarkantyús csizmája, futó paripája, karmazin csizmája, ezüstös kapcája, cifra farkasbőre,

kurta kis dolmánya, gyönggyel fűzött csontos kalabéra...

A költemény szóképei közül kiemelkedik a labancokat becsmélő „dióverő pózna” metafora és a „**Patyolat az kuruc, / Gyöngy az felesége / Hetes vászon az laboncság, / Köd az felesége**” metafora-pár. Ide sorolható a „**Kebelében legelteti / Sok ezer marháját**” körülírás, de metaforának is beillő jellemzés. Meg a költemény közepére és végére helyezett fenyegető szólás: „**Kicsirázott eb-agyara / Az magyar cipóra, / De megvásik foga bele, / Lészen még oly óra!**”; „**Az laboncság takarodjék / Nemes országukból, / Hogy végtire szalagszíjat / Ne vágjunk hátakból!**”

A szövegmondatok jó része kijelentő mondat, de 10 felszólító és két felkiáltó mondat is színezi a szöveg szövetét. A túlsúlyban levő igei állítmányokkal verbális szöveget olvashatunk, élvezhetünk, amely egyben a szerző egyenes beszéde. (Aki diák is lehetne, a Pelagus ló (a mitológiai szárnyas Pegazus) említése utal erre.

A *Csinom Palkó, Csinom Jankó* a legnépszerűbb kuruc nótáink egyike, győzelmi táncdal, fennmaradását segítette az is, hogy a tárogató kíséretében énekelhető, s dallamára táncra lehet perdülni.

* * *

Toma Kornélia

Weöres Sándor Adagiójának egy olvasata

WEÖRES SÁNDOR: ADAGIO

*Szállnak a vadlibák, szállnak,
a gyermekláncfű kelyhe becsukódik,
bugyrot cipel a néni,
édesem messzire ment.
Meggkérdzem a nénikétől:
hova ment az édesem, hova ment?
Csak a vadlibák láthatják meg őt –
csak a gyermekláncfű szólhatja róla.
A csókod festi kékre az eget,
szemed színétől zöldülnek a fák.
Nélküled üres minden képkeret
és világtalan az egész világ.
Multkor a kertembe egy fiú jött,
gyümölcsöt hozott a kosarában.
Kék ruhában jött, mint a napsugár,
kék ruhád eszembe jutott.
Csupasz volt a nyaka íve...
mosolygott... nézett hosszasan...
Gyümölcsöt hozott. Mind fanyar volt,*

*a madaraktól kérdezd, hova lett.
A csókod festi kékre az eget,
szemed színétől zöldülnek a fák.
Nélküled üres minden képkeret
és világtalan az egész világ.
De rég nem láttam két szemedet!
s hogy fölébredtem egyszer éjjel,
a bokorról két mérges bogyó
bámult rám, sötét a sötétből.
De boldog voltam én veled!
s egy kövér ember jött szembe az uton,
bő volt nekem a köpenye,
bő volt neki a bánatom.*

*A csókod festi kékre az eget,
szemed színétől zöldülnek a fák.
Nélküled üres minden képkeret
és világtalan az egész világ.*

A *Nyugat* című folyóiratban 1934-ben megjelent vers nem ismert széles körben. A magyar irodalom története nem is említi, s más közismert Weöres-életrajz, tudományos monográfia, értekezés sem szól róla. Amikor a vers megjelent, Weöres Sándor 21 éves volt, és Pécsen az Erzsébet Tudományegyetemen tanult. Irodalmi körökben már ismerték, 1932-től publikált a *Nyugatban*. Verseit kiadták még a *Napkeletben*, a *Pesti Hírlapban*, a *Pesti Naplóban* és sok fővárosi és vidéki lapban (KENYERES 58). Az *Adagio* című vers megjelenésének évében megjelent az első kötete is, *Hideg van* címmel.

Az *Adagio* cím műfajjelölő típusú. Olasz eredetű szó, amely a magyarban két szófajhoz tartozó, a zene- és művészethez köthető jelentéssel rendelkezik: 1. lassú, bensőséges hangulatú zenemű, illetve ilyen tétel; 2. (igen) lassan (adandó elő) (Iszksz. *adagio*). A címként megjelölt zenei jellegzetesség tehát a mű lényegét érintő, az olvasót eligazító utalás. Ha végigolvassuk a szöveget, megállapíthatjuk, hogy olyan érzelmeket közvetít, amelyek a lassú előadásmód által igazán hatásosak, amelyekhez illik a lassú előadásmód. Az *Adagio*ban tehát az élmény közvetítésének a módja fontos Weöres számára. Lassan sugározza a fölkelte hangulatot és gondolatmenetet, az élmény belső körét egy kitalált színtér és kitalált történet révén.

Jóllehet Weöres Sándor tagadta költészetének zenei indíttatását, már egészen fiatalon, 1930. február 20-án Kosztolányi Dezsőnek az írta levelében, hogy „... Stravinszky-Bartók izű zenedarabok forognak bennem, és megpróbálok lekottázni a melódiájukat (ami nincs) ...” (KENYERES 44). 1933-tól pedig tovább gyarapodnak zenei kísérletezéséről írt tudósításai, például Babits Mihályhoz írt levele 1933. február 8-án: „Mostanában kevés verset írok, de annál több vázlatot és mindenféle törmelékot. Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe ...” (i. m. 49). „Rátalálás a zenei elvre” – így nevezi PETHŐ ILDIKÓ Weöresnek az első alkotói korszakát, amikor az *Adagio* is keletkezett (PETHŐ 25). Ezekre a korai versekre a zene dallama, hangzása volt hatással. PETHŐ rámutat Weöres tudatos alkotói szándékára, érvként pedig a zenei utalást már címükben is tartalmazó verseknek egész sorát említi: *Akkord; Cantabile; Csavarodó, forgó ütemek; Metrum; Szonatina; Kürt; Egészen halk; Harangkongás; Kakofónia* (i. m. 4). Ebbe a sorba illeszkedik szervezen az *Adagio* is.

A vers élményt közvetít. Az élmény az emberi élet egyik alaphelyzetéből, a férfi-nő viszonyból, a szerelemből fakad. Weöres ennek az életérzésnek a megközelítési módjára helyezi a hangsúlyt. A verset tehát úgy szerkeszti, szervezi meg, mint egy zene- és művet, amelynek jelen esetben a bensőséges hangulat és a lassú előadásmód a fő jellegzetessége. A szerkesztet zeneisége az utalásokkal összekapcsolt szövegrészekből, az ismétlődő témákból, motívumokból és ezek elrendezéséből fakad. Nézzük

ennek a bizonyítását a versből vett példák révén!

- Az ismétlés több formában is megfigyelhető, például szó szerinti ismétlés (*szemeid, szemedet*). Üzenetértékünk foghatjuk fel, hogy az édes szemét többször is megnevezi.
 - Egy-egy verssorban ugyanaz a kezdő és a záró szó: „szállnak a vadlibák, szállnak”; „hova ment az édesem, hova ment?”; „gyümölcsöt hozott a kosarában [...] Gyümölcsöt hozott”. Ezeknek figyelemfelkeltő, hangsúlyozó szerepük van amellet, hogy ritmusélményt is nyújtanak.
 - Az olvasóra gyakorolt benyomás, hangulat fokozása érdekében rokon tartalmú, hasonló szerkezetű és így ritmust sugalló tagmondatok (gondolatritmus) szerepelnek egymás után kétszer is: „Csak a vadlibák láthatják meg őt – / csak a gyermekláncfű szólhatja róla”; „bő volt nekem a köpenye./ bő volt neki a bánatom”.
 - A *világ* fő ismétlésével egy látszólagos képtelenségre bukkanhatunk a versben: „és világtalan az egész világ”, amennyiben a *világtalan* szó szótári alakjához a népies régi 'világosság, fény' (ÉKsz. *világ* 9. jelentés) jelentést társítjuk. Ennek a költői eszköznek erős a stílushatása váratlansága és meghökkenítő volta miatt.
 - Erősítésre is találunk példát: „sötét a sötétből”. Ez nyomatékosabbá teszi a *sötét* fogalmat. Beemelésének indítéka az lehet, hogy a szerző tovább akar időzni a fogalomnál, vagy azért, mert valamilyen oknál fogva mély hatással volt rá, vagy mert a kiemeléssel fel akarja rá hívni a figyelmet. Mindez megmagyarázza az alaki erősítés stílushatását, és ne feledkezzünk meg zenei eleméről sem.
 - A háromszor ismétlődő refrénből megtudjuk, hogy miért volt boldog a megidézett édesem a lírai én: csókja, szeme, léte varázsolja élővé az eget, a fákat, az egész világot. A visszatérő verssorok a vers mondanivalójának a lényegét tartalmazzák és sejtetik a vers alaphangulatát. A refrénben tartalmi erősítés figyelhető meg, hiszen a *világ* szó jelentése magába foglalja az eget, a fákat, a valóságot. Az utolsó refrén tipográfiailag sorkihagyás után következik, s így különáll a folyamatosan hömpölygő verssoroktól. A sorkihagyás egyfajta szünetfunkcióban lassítja az előadásmódot.
- Az *Adagio* többnyire szótagszámát soronként változtató heterometrikus vers. Változó (7-11 szótagos), olykor viszont megegyező szótaghosszúságú verssorok (*Multkor a kertembe egy fű jött,/ gyümölcsöt hozott a kosarában./ Kék ruhában jött, mint a napsugár; vagy De rég nem láttam két szemedet!/ s hogy fölbredtem egyszér éjjel,/ a bokorról két mérges bogyó/ bámult rám, sötét a sötétből.*) követik egymást. A refrén minden sora 10 szótagos. A sorok hol rímtelenek, hol összecsengetnek, a hangzás mégis

egységes, és tökéletesen érvényesül. A vers javarészt egyszerű tagolt tagmondatok és mondatok laza kapcsolatából áll. Ezt a szerkezetet mindössze három alárendelés tarkítja: *Megkérdeszem a nénikétől:/ hova ment az édesem, hova ment?; a madaraktól kérdez, hova lett; s hogy fölébredtem egyszer éjjel./ a bokorról két mérges bogó/ bámult rám.* Ez a mondat szerkesztés illik a lassú előadásmóddhoz, mert tiszta, egyszerű, átlátható, könnyen értelmezhető.

A versben az alaphelyzet: „*édesem messzire ment*”. A szöveg elején értesülünk róla. Ezt az élethelyzetet (szakítás?) három pillanatkép hálózza be: „*bugyrot cipel a nénike*”; „*Multkor a kertembe egy fiu jött*”; „*s hogy fölébredtem egyszer éjjel*”. A három pillanatkép három részre tagolja a szöveget, a részeket pedig a refrén fűzi össze. A lírai én a három pillanatképből bontja ki az édeshez és annak hiányához fűződő érzelmeit. Megtudjuk, hogy régen ment el az édes: „*De rég nem láttam két szemedet!*” A tetőpont az előző idézettel azonos felütésű mondat lehet: „*De boldog voltam én veled!*” A felkiáltó mondatfajta az én mondanivalójának érzelmileg hangsúlyozott kifejezésére használatos. A mély bánat leginkább felkiáltó mondatban fejeződik ki, amely gazdag érzelmi-hangulati tartalmú.

A látszólag egyszerű, könnyed vers gazdag költői eszközökben. Az édeshez fűződő érzelmek beágyazódnak a természetbe: „*szállnak a vadlibák, szállnak./ a gyermekláncfű kelyhe becsukódik*”; „*A csókok festi kékre az eget./ szemeid színétől zöldülnek a fák./ Nélküled [...] világtalan az egész világ*”; „*Kék ruhában jött, mint a napsugár*”; „*Gyümölcsöt hozott*”; „*a madaraktól kérdezd, hova lett*”; „*a bokorról két mérges bogó bámult rám*”. Olyan érzése van az olvasónak, mintha az édes maga lenne a nap, az éltető erő. S mivel az édes elment, meleg csókjá, szeme fénye hiányzik. Emiatt válik világtalanná az egész világ. Az érzelmek az évszakváltás (nyár – őszi) tényét is földélezhetik bennünk. Az édes csókjának megszemélyesítése a refrén által többször visszatér: „*A csókok festi kékre az eget*”. Stílushatása abban rejlik, hogy a meglevenítés, az átélkesítés eszközeivel képszerűvé teszik a stílust és hatásossá a mondanivalót. A csókkal kapcsolatos megszemélyesítés inkább hangulatot akar ébreszteni, a bogóval kapcsolatos inkább elképzeltet, vagyis szemléleti jellegű. Az élményt többek között az érzelmileg színezett, festői erejű szavak és azok elrendezése nyújtja. Ezek a szavak érzelmi-hangulati tartalmuknál fogva jelzik a költő megnyilatkozása tárgyával kapcsolatos szándékát, kedélyállapotát, illetőleg a befogadó iránti

magatartását. A pozitív festői erejű szavak megéreztetik, hogy Weöres pozitív módon fogja fel és kezeli a megnyilatkozás tárgyát. A kedveskedő, becéző szó (*nénike*) gyöngédséget, kedveskedést, bizalmasságot fejez ki. Az enyhítő, szépítő szó (*fanyar*, ti. a gyümölcs) olyan fogalmat takar, amelyet nem szívesen mond ki a költő, hanem enyhítő szóval jelöl. Választékos és szépítő a *világtalan* szó is, amely a refrénben köszön vissza újra és újra. További példa a metaforára: „*két mérges bogó bámult rám*” – két mérges szem lehet a két mérges bogó. A verset tehát áthatja az édes tetszetős külsejének dicsérete. Az egyetlen hasonlat („*Kék ruhában jött, mint a napsugár*”) révén a lírai én a színnel mint kiemelt közös vonással szemléltet, elképzelteti, nyomatékosabbá teszi a ruha színét. Jó lehet a napsugárhoz hagyományosan a sárga színt kötjük, a kék napsugár látványa is ismerős lehet az olvasónak. Weöres egyébként más verseiben is szívesen játszik a színekkel, pl. *Kék a hajnal; Tavasz virradatok; Napsugár a levegőben; Kánikula; Égi csikón léptet a nyár, Dárda-hegyű kék jegyene száll.*

Nemcsak kijelentő és felkiáltó mondatfajta található a versben, hanem egy kérdő mondat is változtatható: „*Megkérdeszem a nénikétől:/ hova ment az édesem, hova ment?*” A kérdő mondat fontos eszköze az elevenségre, fordulatosságra törekvő stílusnak. A versbeli kérdés jellegét tekintve leginkább tünődő kérdés lehet. Megéreztetni az olvasóval azt a gondolatot, amely elemi erővel ragadja meg a lírai én lelkét, s amely kérdések sorát ébreszti föl benne tépelődése, tünődése közben. Az ilyen kérdés hatásos eszköze a gondolatok továbbfűzésének is.

A személyes én jelenléte végigfut a versen: az E/1. személyű birtokos személyjeles (*édesem, kertembe, eszembe, rám, nekem, bánatom*) és igei személyragos szavak (*megkérdeszem, láttam, fölébredtem, voltam*) jelenítik meg. Az édest kifejező E/3. személyű szavak (*őt, róla*) az első refrént megelőző szakaszban bukkannak fel. Az édes alakjának megidézése után a hozzá fűződő bizalmas viszonyt tükröző E/2. személyű alakok sorakoznak: *csókok, szemeid, nélküled, ruhád, kérdezd, szemedet*.

Összességében elmondható, hogy a borongós hangulatú versben a tartalom és a forma egymást erősíti. Bár *A magyar irodalom története* szerint a mondanivaló súlya Weöres költészetének első szakaszában – amikor az *Adagio* is keletkezett – nem áll arányban a költő formai virtuozitásával, mégis az elhagyott férfi szerepében megállta a helyét a költő.

Irodalom

Iszksz = BAKOS FERENC (főszerk.) 2002.² Idegen szavak és kifejezések szótára. Akadémiai Kiadó, Bp.

KENYERES ZOLTÁN 1983. Tündérsíp Weöres Sándorról. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.

PETHŐ ILDIKÓ 2006. A zenei elv, zenei műfajok és kompozíciós technikák Weöres Sándor költészetében. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/270/1/de_2852.pdf

SÓTÉR ISTVÁN (főszerk.) 1966.³ A magyar irodalom története 1919-től napjainkig. Akadémiai Kiadó, Bp. 565–570.

SZATHMÁRI ISTVÁN 2004. Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Bp.

Seneca: 3. LEVÉL

Leveledet, mint írod, barátodra bízad, hogy eljuttassa hozzám; azután arra intesz, hogy ne tárgyaljak meg veled mindent, ami rád vonatkozik, mert azt még te magad sem teszed, így ugyanabban a levélben állítod is, tagadod is, hogy az az ember a barátod. Tehát ha e szót általános értelemben használtad, és úgy nevezted őt barátodnak, ahogy minden tiszttségért folyamodót „derék férfúnak” mondunk, és a szembejövőt, ha nem jut eszünkbe a neve, uramnak üdvözljük, még hagyján. De ha azt tartod barátodnak, akiben nem bízol meg ugyanannyira, mint magadban, súlyosan tévedsz, és nem ismered eléggé az igazi barátság jelentőségét. Mindent együtt tisztázz barátoddal, de elsősorban veled légy tisztában.

A barátsággkötés után bízni kell, előtte mérlegelni. Bizony összekavarják a tennivalókat, akik Theophrastos tanításával ellentétben előbb szeretnek meg valakit, s csak azután mondanak róla ítéletet, nem pedig akkor szeretik meg, miután már ítéletet mondtak róla. Hosszasan fontold meg, barátságodba fogadj-e valakit. És ha így látod jónak, egész szívedbe bocsásd be, s éppoly bátran beszélj vele, mint tenmagaddal. Viszont élj úgy, hogy csupán azt bízd magadra, amit ellenségedre is bízhat. De mivel felmerül egy s más, amit a szokás titokká tett, oszd meg barátoddal minden gondodat, minden gondolatodat. Ha hívednek tartod, azzá is teszed. Mert egyesek éppen azáltal tanítottak a csalásra, hogy a megcsalástól féltek, és gyanakvásukkal adtak jogot a másíknak a vétkezésre. Ugyan miért fojtsak magamba egyetlen szót is barátom előtt? Ugyan miért ne gondoljam: egyedül vagyok, ha veled vagyok?

Vannak, akik úton-útfélen elfecsegik, amit csak barátokra szabad bízni, és minden fület tele-tömnék azzal, ami nyomasztja őket. Mások viszont visszariadnak attól is, hogy a legkedvesebbet beavassák, s ha lehetséges volna, még magukra se bíznanak semmit, minden titkot lelkükbe zárnának. Egyiket sem szabad tenni. Hisz egyformán hiba mindenkiben bízni és senkiben sem. De az előbbi nagylelkűbbnek mondanám, az utóbbit kevésbé kockázatosnak. Kárhóztasd hát mindkét fajtát, azokat is, akik örökké nyugtalankodnak, és azokat is, akik mindig megnyugosznak. Mert nem a serénység leli örömét a nyüzsgésben, hanem a hajszolt, csapongó lélek. S nem a nyugalom ítéel minden mozgást tehernek, hanem az ernyedés és a bágyadtság.

Szívleld hát meg azt, amit Pomponiusnál olvastam: „Némelyek olyan mélyre húzódnak búvóhelyükön, hogy azt hiszik: zavarosban van minden, ami a napvilágon történik.” Vegyíteni kell a kettőt: a nyugodt lélek is cselekedjen, és a cselekvő is nyugodjon meg. Kérdezd csak meg a természetet: az megmondja neked, hogy nappalt is alkotott, éjszakát is.

Élj egészségben!

Harnócz Péter

Seneca: Harmadik levél

Seneca Harmadik levele a klasszikus felosztás szerint középső stílusú tanácsadó beszéd, melynek szerkezetét a következőképpen írhatjuk le. A filozófus *elbeszéléssel* indítja a szöveget, vagyis elmesél egy történetet, felvezetve ezzel a levél tulajdonképpeni témáját, melyet a *bevezetésben* nevez meg, s e téma a barátság. E két beszédrész alkotja az első bekezdést. Ezt követi a *tétel*, mely kimondja, hogy a barátság felelősségteljes döntés, s hogy tisztában kell lennünk magunkkal és a másik emberrel, akit barátunkká fogadunk. Ezután jön a *bizonyítás*, mely a második és harmadik bekezdést foglalja magába; majd a *befejezést* olvashatjuk, mely a negyedik bekezdésből és a levélformához tartozó elköszönésből áll.

Az *elbeszélésnek* az a szerepe a szövegben, hogy rámutat: az emberek ellentmondásosan használják a *barát* szót, s lényegében nem is tudják, mi a barátság. Seneca ezzel a fordulattal igazolja, hogy miért is kell kifejtienie e fogalom mi-benlétét.

A *bizonyítás* inkább az indukciónál merít; tipikusnak tartott eseteket, tehát *példákat* olvashatunk a szövegben, melyek az általános, hétköznapi tapasztalatra alapoznak; de az érvelés emellett más forrásokra is támaszkodik. Mint utaltam rá, Seneca azért foglalkozik a barátság kérdésével, mert meglátása szerint az emberek nincsenek tisztában e fogalom igazi jelentésével és súlyával; ebből kifolyólag a filozófus – elvileg – *definíció*-

szerűen szándékozik bemutatni a barátság legfontosabb sajátosságait.

Seneca célja a barátság meghatározása, de ennek megvalósítása érdekében sajátos nézőpontot választott: nem azt írta meg, hogy milyen ember az igaz barát, s miről ismerszik meg; hanem hogy hogyan kell nekünk viselkednünk azokkal, akiket barátunkká fogadtunk; vagyis azt hangsúlyozza, hogy a barátság milyen magatartásformákat követel meg tőlünk a másik emberrel szemben. Lényegében arról beszél, hogy mit kell tennünk, hogyan kell élnünk; vagyis általánosabb szintre emeli a problémát; s a barátság témája szinte csupán ürügyül szolgál ahhoz, hogy a filozófus az általa igaznak tartott életfelfogást közve-títse.

A filozófus a barátság *definíció*szerű kifejtésének második egységében az összehasonlítás eszközével él; s ellentétes, de egyoldalúan túlzó viselkedési mintákat mutat be, miközben ő maga a józan középút mellett foglal állást. Bemutatja a könnyelmű embert, aki minden idegenben feltétel nélkül bízik; s a bizalmatlankodót, aki teljesen magába fordul. Ugyan mindkét magatartásformá-

nak vannak előnyei, hiszen az előbbit kedves és rokonszenves embernek tartják majd; míg a másikat megőrzi titkait, elkerülve minden kockázatot; de mindezek ellenére több komoly hátrányuk is van e szélsőséges viselkedési mintáknak. A könnyelmű ember kiszolgáltatja magát mások rosszindulatának; míg a bizalmatlan ember magányra van ítélve. Mint oly sok más esetben, itt is az arany középút a követendő, s ezt az elvet szinte észrevétlenül terjeszti ki Seneca az egész életre: már nem is annyira a barátságról beszél, mint arról, hogy milyen az emberhez méltó, elhető élet.

A *befejezés* lényegében megismétli a *bizonyítás* konklúzióját, s a józan, mérsékelt életet, a középutat hirdeti; ám a filozófus, hogy meggyőzőbbé tegye lezárását, egy külső érvel erőszíti meg levele üzenetét, s egy tekintélyes személy szavaira hivatkozik. Ezt követi az elköszönés, amikor is Seneca jó egészséget kíván olvasójának. Ez részint a levélforma kelléke, másrészt viszont kiválóan alkalmas arra, hogy megszólítsa az olvasót, felkeltve ezzel szimpátiáját, így az olvasó is könnyebben hajlik rá, hogy megszívlelje a jó szándékú bölcs szavait.

Németh Luca Anna

Seneca harmadik erkölcsi levelének retorikai elemzése

Seneca 63–65-ben keletkezett levélgyűjteményének címzettje kortársa, a hivatalnok Lucilius (ADAMIK 2009: 499), így a római ezüstkori filozófus-költőjének erkölcsi levelei misszilis leveleknek tekinthetők. A *levélforma* a 3. levélben is meghatározza a szöveget a többszöri megszólításnak köszönhetően, ugyanakkor a tanító célzatú levél a barátságról szóló erkölcsi esszé, beszédformát tekintve pedig retorikailag gondosan felépített, a barát helyes megválasztására vonatkozó **tanácsadó beszédet** rejt magában.

Noha a levél formálisan és grammatikailag egy adott személyre vonatkozik, a benne tárgyalt téma általánosságának köszönhetően megőrzi időszzerűségét, egyszersmind mindenkihez szól. A barátságkötés mikéntjére vonatkozó érvelés módja ennek megfelelően a logika, a **logosz**.

A levél **elbeszélő bevezetése** egy konkrét esetet tárgyal, ez az eset lesz a későbbi **tétel** (*A barátságkötés után bízni kell, előtte mérlegelni*) alapja, amelynek logikai **bizonyítása** adja a szöveg lényegét. Mind a bevezetés, mind a befejezés végén **sententiát** találunk, ám míg az első frapáns mondás (*Mindent együtt tisztázz barátoddal, de elsősorban vele légy tisztában*) az egyedi esethez, addig az írás végén álló (*Kérdezd csak meg a*

természetet: az megmondja neked, hogy nappali is alkotott, éjszakát is) az általános megjegyzésekhez kapcsolódik, a levél gondolatmenete tehát **induktív**.

A tételmondat bizonyítására felhozott első érv Theophrastos gondolatán alapul, tehát **külső, tekintélyérv**. A levél logikai érvelése azonban első sorban **belső érvekre**, azokon belül is többségében a **meghatározásra, összehasonlításra**, illetve a **viszonyokra** visszavezethető érvekre épül. Már a bevezetésben is találkozunk **ellentmondással** (*állítod is, tagadod is, hogy az az ember a barátod*), amelyet a **barát** szó **definiálásának** kísérlete követ egy **analógiával** (*...úgy nevezted őt barátodnak, ahogy...*), valamint egy azzal **ellentétes** (*De ha azt tartod barátodnak...*) meghatározással. A bevezetésben kifejtett gondolatsort egy **sententia** zárja. A tétel bizonyítására hivatott első, **kiazmusként** megfogalmazott, Theophrastos tanításán alapuló külső érv is **ellentétre** épül, ezt egy előzmény (baráttá fogadás) és következmény (bizalmas beszéd) viszonyán nyugvó belső érv követi. A levél második bekezdésének meghatározó szövegszervező elemei az ellentétek, az egység zárásának **anaforás** szerkesztésű **költői kérdései** (*Ugyan miért fojtsak magamba egyetlen szót is*

barátom előtt? Ugyan miért ne gondoljam: egyedül vagyok, ha velem vagyok?) pedig a Seneca-levél egyszerű, ám művészi stílusát példázzák. A szöveg a barátságához és a barátokhoz való emberi hozzáállások felosztásával (Vannak, akik...; Mások viszont...) folytatódik, és itt is megjelenik a levél egészét meghatározó ellentéző gondolatmenet. Az utolsó előtti bekezdésben még nyilvánvalóbb az esszé tanácsadó jellege a speciális érvforrásoknak, a hasznos és a káros kategóriájának köszönhetően (Kárhoztasd hát mindkét fajtát...), a többszöri felszólítást pedig a comparatio paratactica alakzatával (Mert nem a serénység...; S nem a nyugalom...) hatásossá tett mondatok zárják.

Felhasznált irodalom:

ADAMIK TAMÁS 2009. Római irodalom – a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig. Kalligram, Pozsony, 499–501.

* * *

A záró bekezdésben olvasható Pomponius-idézet a kiindulási pontja a szöveget összegző tökörszerkezetes mondatnak (Vegyíteni kell a kétőt...), valamint a befejező sententiának (Kérdezd csak meg...).

A levél műfaja nemcsak a szöveg formáját és terjedelmét, hanem stílusát is meghatározza: a megfogalmazás egyszerű, ugyanakkor az irodalmi levélhez méltóan művészi. A stílus a levélformához illő, tömör, a rövid mondatokban kifejtett gondolatmenet világos.

Seneca levele tehát nemcsak témájának, hanem érvelésének, stílusának és nyelvezetének is köszönheti állandó aktualitását.

Dóra Zoltán

A „kétkelkes”, illetve „kezes-lábas” helyesírás

Hernádi Sándornak a *Helyesen, szépen magyarul az általános iskolák számára* című könyvének (Tankönyvkiadó, Budapest, 1963) egyik írásában olvashatjuk a címben jelölt kifejezéseket. Néha előveszem a már bizony elnyűtt könyvecskét, és elolvasok egy-egy nyelvhelyességi vagy helyesírási kérdést boncolgató cikket. A szerző az egyes nyelvi jelenségek magyarázatát humorral fűszerezi, ezáltal az írások olvasmányossá válnak. Nemrégiben azért vettem elő újra, mert a közelmúltban egy munkáját lelkiismeretesen végző tanítónővel beszélgettem az anyanyelvi oktatás időszerű feladatairól. Több dologról is szó esett. Például arról, hogy az alsó tagozatos anyanyelvi órák száma aránytalanul kevés. Adamikné Jászó Anna adataira hivatkozva említettem meg, hogy az új tantervek bevezetésekor folyamatosan csökkentek az óraszámok. Amikor új tantárgyként lépett be az alsó tagozatban a környezetismeret, illetve az idegen nyelv (az orosz), akkor is az anyanyelvi tantárgyakból csúptak le órákat.

Módszertani kérdésekről is beszélgettünk. Megemlítettem, hogy időnként divatba jött valamilyen kizárólag „üdvözítő módszer”, miközben a hagyományosak, amelyek jól beváltak, eltűntek. Maradnak, ósdinak kiáltották ki őket az oktatáspolitikai felkent papjai.

Noha bebizonyosodott például, hogy az úgynevezett hangoztató, elemző, összetevő módszer segíti elő legeredményesebben az olvasási és a helyesírási készség kialakítását, sokan esküdtek a *szóképes* módszerre.

Ezután a kollégánő beszélt arról a – valószínűleg már divatja múlt, és szerencsére hivatalos rangra sohasem emelt – tanítási módszerről, amely az áll, hall, száll stb. igék hosszú mássalhangzóit azzal magyarázza, hogy két lábon állunk, két füllel hallunk, két szárnyal repül a madár. Ő ugyanis úgy véli, hogy az alsó tagozatos kisdíákok így könnyen megjegyzik az említett szavak helyesírását.

Nos, ekkor jutott eszembe Hernádi Sándor nevezetes írása. A szerző ebben rámutat ennek a módszernek a képtelenségére. Ha ugyanis ezt a „szabályt” követnénk, akkor a *fül, kar, kéz, láb* főnevek mássalhangzóját is meg kellene kettőznünk. A négy lábú állatok esetében pedig négy *l*-lel kellene írunk az *áll* ige szóvégi mássalhangzóját, nem is beszélve a százlábúról. Hernádi Sándor az ilyen helyesírást nevezi „kétkelkes”, azaz ügyetlen, illetve „kezes-lábas” helyesírásnak.

Kollégánő, noha elismerte, hogy ez nyelvi képtelenség, úgy éreztem, hogy vannak fenntartásai. Úgy vélte, hogy a kisgyerek számára ez a módszer szemléletes.

Mint tudjuk, a mássalhangzók időtartamát – néhány kivételtől eltekintve: az *egy, lesz, kisebb* – a kiejtés szerint jelöljük. Ezért sokkal célszerűbb módszer a hangoztatás. Ha a tanulóknak bemutatjuk a helyes kiejtést, és azt velük is gyakoroltatjuk, akkor nincs szükség a „kezes-lábas helyesírásra”.

Éppen ezért Hernádi Sándorral együtt azt tanácsolom: „ne terjesszük, és ne engedjük másoknak se terjeszteni” ezt a tudománytalan módszert, még akkor se, ha annak kitalálóját a legjobb szándék vezette.

H. Tóth István

(...) minden gyereket arra kellene megtanítani, hogy
a saját helyzetéből, tehetségéből kiindulva,
gondolkodni tanuljon meg.
Jelenits István¹

Egy könyörgésről a szövegkutatás szemszögéből²

Az *Úrangyala* könyörgés szövegtani vizsgálata anyanyelv-pedagógiai kitekintéssel

Az ihlető körülményről

A *Miatyánk* szövegváltozatainak az elemzéséről a *Magyar Nyelvben* olvashatunk olyan tanulmányt (Nyáry 1999), amely művelődéstörténeti és nyelvtörténeti szempontokból is hasznos lehet az anyanyelv- és irodalompedagógiai munkánkban már a 7. évfolyamtól kezdődően. Ennek a szakmunkának a kutatási eredményei készítették az *Úrangyala* („Angelus”) imádságnak a záró könyörgésével foglalkozó alábbi dolgozatom megírására. Az ehhez a korpuszhoz fűződő lelki vonzódásom mellett az *archaikus népi imádságok* tipologizálása, szerkezeti ismérveiknek a feltárása (Takács 2003) is kétségtelenül döntő szerepet játszott itteni szemelvényválasztásomban.

E dolgozatom előzményei között megemlíteném az a tény, hogy az *archaikus népi imádságoknak* a tanításba történő beemeléséről irodalmi feladatgyűjteményben kínáltam lehetőségeket (H. Tóth 1999), majd módszertani írásban is felhívtam a figyelmet ezeknek a szövegműveknek a nyelvi-stilisztikai és műfaji fontosságára, jelentőségére (H. Tóth 2001), mert alkalmasak a *gondolkodva tanul* stratégiájának a megerősítésére.

Kutatásom célja

Jelen dolgozatomban az elemzésül választottam korpusz: az „Úrangyala” befejezése műfaját tekintve úgynevezett *záró könyörgés*, szövegszerkezeti megközelítésből *egy bekezdésnyi szövegmű*. Ennek a nyelvészeti és a nyelvpedagógiai is hasznosítható elemzését végzem el, ekképpen is segítő *a sokféle*: változatos tematikájú és szerkezetű *szöveggel való bányai tudás elvének az érvényesítését* a magyartanári gyakorlatban.

Az a szándék vezérelt e tanulmányom elkészítésekor, hogy erősítsem tanártársaimat a köznyelvitől eltérő műfajok és szövegtípusok elemzés technikáinak a bátrabb bemutatására, illetőleg megtanítására (Nagy 1984). Arról van szó, s ezt a nyelvpedagógiai gyakorlat is igazolja: a rövidebb terjedelmű szövegek, kiváltképpen, ha nem a szokványos, nem a mindennapi beszédhelyzetben jelennek meg kutatóndó, elemzendő korpuszoként, kíváncsivá, érdeklődővé és kérdéseket felvetővé, vagyis gondolkodóvá teszik – formálhatják – a tanulókat.

Az elemzésre választottam szövegmű közlése

Mielőtt megismerkedünk ezzel a szemelvénnel, illetőleg újra elolvassuk e lírai, közelebből: ódai szármalású *imádságot*, felidézendő a mű keletkezésének a rövid története.

A déli harangszó nekünk, magyaroknak különösen kedves, mert III. Kallixtusz pápa rendelte el Hunyadi János nádorfehérvári győzelmének az emlékére 1456-ban. Az addig reggeli és esti harangszóra felzengő „Angelus” az említettem pápai bullától kezdődően a déli harangszóra is imádkozandó, s az óta a világra szóló győzelem óta a keresztény nép nagy áhítattal mondja a reggeli, a déli és az esti harangszóra.

A megtestesülés szent titkáról megemlékező imádságunk három versből (verzikulusból) s a hozzájuk kapcsolódó három-három „Üdvözlégy”-ből, majd egy záró könyörgésből áll.

A Szent János evangéliumából vett harmadik versnél tédret hajtunk, vagy mélyen meghajolunk.

¹ Interjú *Jelenits István* piarista szerzetes-tanárral (<http://igen.hu/agytakaritas/1680-becsuljuk-meg-a-tanarokat.html>)

² Itt és most is köszönettel tartozom *dr. Békési Imre* professzor úrnak, egykori tanáromnak jelen dolgozatommal összefüggésben írt bátorító és további kutatásra készítő lektori megjegyzése miatt.

Úrangyala (Angelus)

1. vers: Az Úr anygala köszönté a Boldogságos Szűz Máriát, és ő méhébe fogadá Szentlélektől szent Fiát.

Üdvözlégy, Mária, (...)

Latinul: Angelus Domini nuntiavit Mariae, et concepit de Spiritu Sancto. Ave (...)

2. vers: *Íme, az Úrnak szolgálóleánya, legyen nekem a Te Igéd szerint.*

Üdvözlégy, Mária, (...)

Latinul: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Ave (...)

3. vers: *És az Ige testté lőn, és miköztünk lakozék.*

Üdvözlégy, Mária, (...)

Latinul: Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Ave (...)

Záró könyörgés

Imádkozzál érettünk, Istennek szent Anyja, hogy méltók lehessünk Krisztus ígéreteire!

Könyörögjünk!

Kérünk téged, Úristen, öntsd lelkünkbe szent kegyelmedet, hogy akik az anygali üzenet által szent Fiadnak, Jézus Krisztusnak megtestesülését megismertük, az ő kinszenvedése és keresztje által a feltámadás dicsőségébe vitessünk. Krisztus, a mi Urunk által. Ámen.

Latinul: Ora pro nobis, sancta Dei Genitrix, ut digni efficiamur promissionibus Christi. Oremus! Gratiam tuam, quaesumus, Domine, mentibus nostris infunde, ut qui Angelo nuntiante Christi, Filii tui incarnationem cognovimus, per passionem eius et crucem ad resurrectionis gloriam perducamur. Per eundem Christum Dominum nostrum. Amen.

(Az „Úrangyala” helyett húsvéti időben a „Mennynek Királyné Asszonya” [Regina caeli] Mária-antifonát imádkozzuk. Forrás: <http://www.katolikus.hu/foima.html>)

A záró könyörgés elemzése

Az „Úrangyala” imádságunk záró könyörgése ekképpen hangzik: *Imádkozzál érettünk, Istennek szent Anyja, hogy méltók lehessünk Krisztus ígéreteire! Könyörögjünk! Kérünk téged, Úristen, öntsd lelkünkbe szent kegyelmedet, hogy akik az anygali üzenet által szent Fiadnak, Jézus Krisztusnak megtestesülését megismertük, az ő kinszenvedése és keresztje által a feltámadás dicsőségébe vitessünk. Krisztus, a mi Urunk által. Ámen.*

Ezt a korpuszt a szerkezete szerint jól, gondosan formált, különösebb nehézség nélkül áttekinthető bekezdésnyi szövegműnek nevezem.

Ennek a tételmondatnak a megértését azzal támaszthatom alá, hogy a szövegben, ebben, az „Úrangyala” imádságnak a záró könyörgésében is nyelvi és nem nyelvi összetevők vannak, ezek együtt hozzák létre és tartják egyben a szöveget. Ezért ez a szöveg is *interdiszciplinárisan közelíthető meg*. E szöveg megértéséhez nemcsak a nyelvről szerzett ismereteinkre, hanem a világról való ismereteinkre, valamint a megismerő képességeinkre, továbbá a kommunikációs helyzetet felismerő képességeinkre is szükségünk van.

Ezt a záró könyörgést azért nevezem szövegnek, mert egésszé szervezett komplex egységnek tekinthető, amely szövegnek egyik jellemzője, hogy alkotóelemei együttesen hordozzák a közlés értelmi, illetőleg érzelmi-hangulati tartalmát, alkotóelemei a beszédláncban szervezett egésznek alkotnak (Dániel 1990).

Az „Úrangyala” imádságunk záró könyörgése szintén bizonyítja, hogy a szövegek kétségtelenül összetett jelenségek, amelyekben nyelvi (verbális) és nem nyelvi (nonverbális) elemek, tényezők (komponensek) játszanak szerepet. E nyelvi és nem nyelvi elemek hatással vannak a kommunikációban létrejövő megnyilatkozásra, vagyis a szövegre (textusra). Erre, az itt elemzendő záró könyörgésre a beszédhelyzet és a könyörgést (az imát) mondóknak a világról való tudáselemeinek a sokfélesége van nyilvánvaló hatással. Jelen szöveg, az „Úrangyala” záró könyörgése is egységes egésznek nevezhető, mert van kezdete és vége, természetes belső tagolódása, vagyis szinteződése.

Az eddig megállapítottam tényeket számos más szempont nyomán végzett elemzés eredményével bővíthetjük, főképp, ha alapul vesszük Szikszainé Nagy Irmának ezt az árnyalt, sokoldalú szövegdefiniációját is: „A szöveg nyelvi elemekből álló, túlnyomórészt szerves kapcsolódásukból felépülő olyan írásos vagy szóbeli közlés, amely a nyelvi kommunikáció alapegységeként meghatározott beszédhelyzetben vagy szöveggörnyezetben valamely kommunikációs szerepnek tesz eleget. A szöveg alapvetően nyelvi jelek összekapcsolt sora, sőt lánc, a nyelvhasználat legmagasabb szintjén szerveződött leg-

komplexebb nyelvi jelcsoport, ennek következményeként egyrészt jelentéskomplexum, egységes egészet alkot, másrészt szerkesztett, globális struktúrájú, tehát részekre tagolható. A szövegnek a nyelviség és a kommunikatív funkcionális definitív jegye, a szerkesztettség csak domináns jellemzője” (Szikszainé 1999).

Az ímént idéztem definíció alapján kijelenthetem, hogy az „Úrangyala” záró könyörgése nyelvi elemekből áll, amely elemek szervesen kapcsolódnak egymáshoz, és a megelőző „Üdvözlégny”-ekhez, valamint az azokat felvezető versekhez is. Jelen vizsgálódásom alapjául vett korpusz egyaránt szóbeli és írásbeli közlés is, hiszen elhangozhat szóban, és olvasható írott változatban is. *Ez a záró könyörgés* egy rendszeresen elhangzó imádság, az imádkozó szándékának a kifejezésekor nyilvánvaló kommunikációs szerepet tölt be: az Úristenhez fordulunk, hogy a „feltámadás dicsőségébe vitessünk”. Az itt vizsgált szövegmű nyelvi jelei egyértelmű, logikus láncú szerveződtek, mégpedig magasztos nyelvezetű imádsággá, tehát ez a fragmentum egy félreérthetetlen, egyértelműen gazdag jelentéskomplexummal rendelkezik úgy, hogy önmagában is egységes egész, valamint az „Úrangyala” szöveg egészébe ágyazottan annak az egésznek is koherens része. Hogy önállóan is szerkesztett, globális struktúrájú, vagyis részekre bontható a vizsgált záró könyörgés, az is igazolja, hogy ekként szegmentálhatjuk:

Megszólítás: *Imádkozzál érettünk, Istennek szent Anyja, hogy méltók lehessünk Krisztus ígéreire!*
Felszólítás: *Könyörögjünk!*

Könyörgés: *Kérünk téged, Úristen, önts lelkünkbe szent kegyelmedet, hogy akik az angyali üzenet által szent Fiadnak, Jézus Krisztusnak megtestesülését megismertük, az ő kinszenvedése és keresztye által a feltámadás dicsőségébe vitessünk.*

Hitvallás: *Krisztus, a mi Urunk által.*

Záró fohász: *Amen.*

Az előző szegmentálás alapján is messzemenőig elfogadhatónak tartom Szikszainé megállapítását, miszerint: „A szövegnek a nyelviség és a kommunikatív funkcionális definitív jegye, a szerkesztettség csak domináns jellemzője” (Szikszainé 1999). Arról van szó, hogy az én felfogásomban az idéztem tételmondat a kommunikáció fontosságára ugyanúgy felhívja a befogadó és az elemző figyelmét, mint a szemantikai, valamint a pragmatikai aspektusra is, vagyis arra, hogy *ebben a záró könyörgésben nemcsak a nyelv és a szerkesztettség van jelen, hanem működik benne, vele, általa a beszélő közlésfunkciója*. Megállapítható, hogy ennek a közleménynek a célja a befolyásolás, ezért érzelmileg sűrített, vagyis élő, magával ragadó, dinamikus ez a záró könyörgés a hatásmechanizmusát is tekintve.

Tipológiai aspektusból is elemeztem az „Úrangyala” záró könyörgését, másoknak a meglátásai mellett Tolcsvai Nagy Gábornak a szövegfajtaikat csoportosító szempontjaira támaszkodva (Tolcsvai Nagy 1994). Abból indultam ki, hogy a szöveg fajtáinak a tanulmányozásakor a szöveg természetét vizsgáljuk, s először a szöveg pragmatikai szintjét elemezzük, mert ez a szint a nagyobb, az átfogóbb.

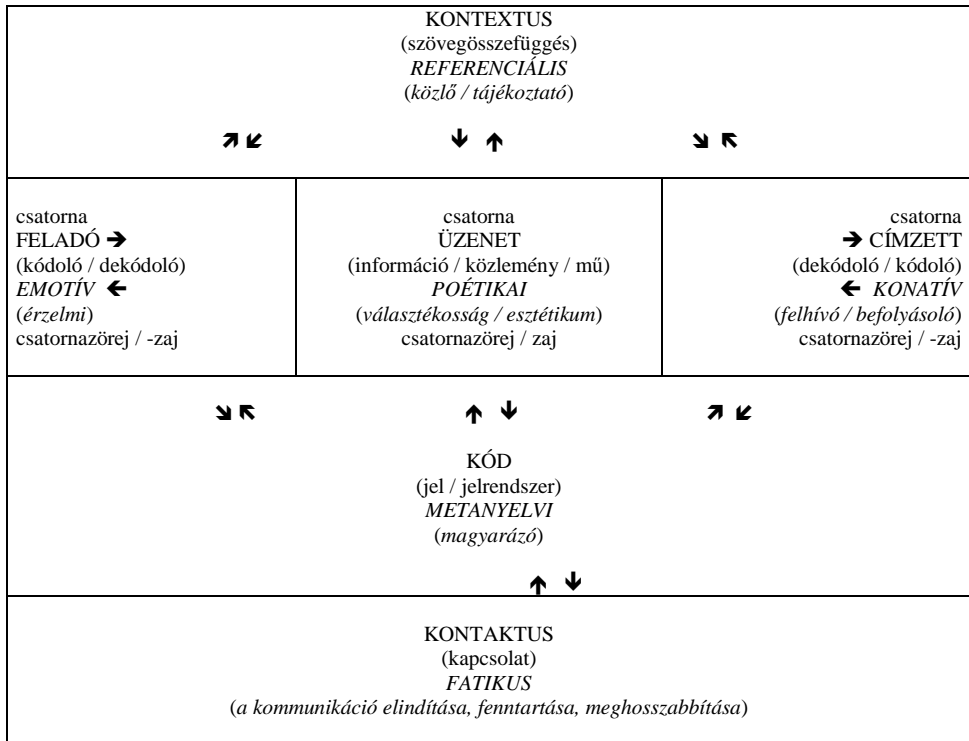
Az átlagos felkészültségű beszélő lényegében már kamaszkorában viszonylag jól ismeri anyanyelvének a szövegvilágát. Ez a tudás teszi lehetővé még nem hallott szövegek megértését, további szövegek megalkotását. Az átlagos beszélő tudása nem csupán nyelvtani ismereteket tartalmaz, hanem más tudáselemeket is, ezért képes helyes és értelmes megnyilatkozásokat alkotni és értelmezni, továbbá alkalmazni tudja a nyelv lehetséges funkcióit, így a tájékoztató, a kifejező és a felhívó szerepeket. Mind-egyik funkció (a tájékoztatás, a kifejezés, a felhívás) Bühler meglátása szerint a kommunikációs modell egy-egy eleme (Bühler 1934).

Részletesebb modellt készített Jakobson, ezt láthatjuk és alkalmazzuk **a kommunikáció tényezőinek**, valamint alapfunkcióinak az árnyalt bemutatásakor (Jakobson 1969). Jakobson az első modern nyelvész, aki **a poétikai funkció jelentőségét** is hangsúlyozta, ezzel egy kétezer éves hagyományhoz nyúlt. Szerinte a kommunikációban a poétikai funkció akkor jut szerephez, ha a közleményre önmagáért fordítunk figyelmet. Jakobson más tényezőket és funkciókat (szerepet, rendeltetést, működést, itt: feladatkört) is megkülönböztetett, ezek mindegyike magával a nyelvvel, a kommunikációval kapcsolatos. Modelljében a nyelvi kommunikációnak hat alapvető tényezője van, ezek: **a feladó – üzenet – kód – címzett – kontaktus – kontextus**. Jakobson modellje kiegészül a közlésbeli alapfunkciókkal, vagyis: **az emotív – poétikai – metanyelvi – konatív – fatikus – referenciális** funkciókkal.

1. **A referenciális** (közlő / tájékoztató) **funkció** a kontextusra, a szövegösszefüggésre irányul.
2. **Az emotív** (érzelmi jellegű) **funkció** az adónak az üzenettel kapcsolatos érzelmeit, hangulatát stb. fejezi ki.

3. A *konatív* (felhívó / befolyásoló) *funkció* a címzetre / a vevőre irányul: cselekedeteinek, gondolatainak a befolyásolására szolgál.
4. A *fatikus* (a közlési viszony, vagyis a kommunikáció fennállását biztosító szerep, rendeltetés) *funkció* elsődleges célja a kommunikáció létrehozása, fenntartása, meghosszabbítása.
5. A *metanyelvi* (a vizsgálat tárgyát képező természetes nyelv valamennyi elemét és leírásának egyéb fogalmait meghatározó kifejezések összessége) *funkció* alapja, hogy a „nyelvről való nyelv” a kódra irányul, mert a nyelvről folyik a kommunikáció.
6. A *poétikai* (a költészettel, annak a szabályaival érvényesülő kapcsolatleremtés és -működtes) *funkció* a közleménnyel: a költői, írói alkotással foglalkozik.

Jakobson szerint pszichológiai kapcsolat létezik a kommunikációs modellben a tényezők és az alapfunkciók között.

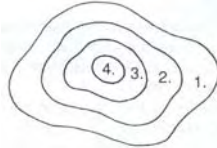

A szövegek megismerésében és megértésében az első szempont a *szövegtípus* felismerése. A szövegtípus történetileg alakult és hagyományozódott. Sajátos szerkezeti formákban és stílusokban jelenik meg. A szövegtípus általában meghatározott *beszédhelyzethez, témához, kapcsolatfenntartási módhoz* és célhoz kötődik. A szövegtípusok átfogják a nyelvhasználat minden területét, s ennek megfelelően az imákra, az ima funkciójú szövegekre nézve is helytálló ez a felfogás. A szövegtípus és az egyedi megnyilatkozás, vagyis a konkrét szöveg, jelen esetben az „Úrangyala” záró könyörgése kölcsönviszonyban állnak egymással, mert mindketten alakítják egymást, jelen esetben az imádkozó szándéka és érzelmi megnyilvánulása alapján.

A nyelv egyik legfontosabb funkciója a *referenciális szerep*, amellyel a mondatok a jelentésük által valamilyen nyelven kívüli dologra utalnak. Ez az utalás expliciten (nyíltan) történik. Vannak impliciten (rejtetten) referáló megnyilatkozásrészek, vagyis szövegrészek. Az implicit jelentést a szöveggörnyezet és a beszédhelyzet ismeretében tudjuk értelmezni. Ezt az értelmező műveletet a szöveg szintjén végezhetjük el. Rejtett jelentést hordoz a pragmatikai előfeltevés, másképpen: a preszuppozíció, továbbá a bennfoglalás, vagyis: az implikáció, valamint a következtetés, azaz: az inferencia (Tolcsvai Nagy

1994). Az „Úrangyala” olvasásakor, különösen pedig mondásakor, megtapasztalhatjuk, hogy a záró könyörgésben az explicitás (*méltók lehessünk Krisztus ígéreteire*), az implicitás (*Krisztus, a mi Urunk által.*) és az inferencia (*a feltámadás dicsőségébe vitessünk*) egyaránt jelen lévő.

A bennünket körülvevő sokféle szöveget különböző szempontok alapján rendezhetjük. Ezt, az itt következő, könnyen áttekinthető halmazrendszer, **a szövegfajták általános rendszerét** Deme László alakította ki (Deme 1979).

1. A *szöveg* mint teljes halmaz. Szöveg lehet minden adott megnyilatkozás, amely éppen csak megfelel a szöveg meghatározása összetevői egyikének is.
2. A *szövegmű* – az előbbi részhalmaza – a szövegnek szabályosan, igényesen formált változata.
3. Az előbbi részhalmaza az *irodalmi szövegmű*, amely a szövegműnek tudományos vagy művészi igénnyel megalkotott válfaja.
4. Az előzőek részhalmaza a *költői* (poétikai) *szövegmű*, amely lehet szabályos vagy szabálytalan formájú, több jelentésrétegű, az irodalmi szövegmű bonyolult felépítésű fajtája.

A fentiek nyomán okkal rögzítem azt a megállapítást, hogy az „Úrangyala” záró könyörgése poétikai, másképpen: megízélt nyelvzetű, rétegzett szerkezetű, emelkedett hangvételű, ezért a **szövegtípusok** körében *költői szövegmű*nek tekinthető. A **műfaji** kérdés tekintetében egyértelműen *imádság*. A **beszédhelyzet**, vagyis a situáció, amelyben megformálódott és újra és újra történő elmondáskor szintén megformálódik, ezért tipikus beszédhelyzetű: magasztos hangvételű imádkozás. A **beszélő célja**, azaz amire irányul a kapcsolatindító és kapcsolatfenntartó szándéka, nyilvánvalóan az imádság elmondása valakiért / valamiért konkrét okok alapján. A **szöveg témája** világos, egyértelmű, tudniillik létrejött a *szöveg tematikus hálója*. A **szöveg**, jelen esetben az „Úrangyala” **hatóköre** lehet magán (közvetlen) vagy nyilvános (társadalmi), attól függően, hogy mikor s kiért hangzik fel az „Úrangyala” és annak a záró könyörgése.

A szöveg egyik jellemzője a **beszerkesztettség**. Ez azt jelenti, hogy a *szöveg elemi egységei*, vagyis a *mondatai* beszerkesztettek. Rájuk épül a *szövegkonstrukció* (Békési 1982). A szövegkonstrukció alkotóelemei – Békési Imre elnevezésével – a *komponensek* (Békési 1983), vagyis a **közvetlen összetevők**:

1. a mondatrészek a mondategységek, így az 1 mondategységből építkező mondategészek is,
2. a mondategységek (a csonkamondatok is) az összetett mondatnak,
3. a mondategészek a mondat fölötti szövegegységek,
4. a mondat fölötti szövegegységek a bekezdésnek a közvetlen összetevői.

A beszerkesztés nem más, mint egy alsóbb nyelvhasználati szint egységének a beépítése a közvetlenül fölötte állóba. Ez a beépülő egység közvetlenül a saját komponenseinek a sorrendje által épül be a fölötte állóba. A sorrenddel történő beszerkesztés egyszerre három nyelvhasználati szintet fog át. A mondatrészek a mondategységet építik be a mondategészbe, a mondategységek (a csonkamondatok is) a mondategészt a mondat fölötti szövegegységbe, a mondategészek a mondat fölötti szövegegységet a bekezdésbe, a mondat fölötti szövegegységek a bekezdést építik be a szakaszba és így tovább. E komponensek beszerkesztése az adott komponenseket tartalmazó egység megszerkesztését is jelenti. Egy konstrukciós forma beszerkesztettsége nem csupán a komponenseinek a sorrendjében nyilvánul meg, hanem bizonyos elemek ismétlődésében, utalásokban, tartalmi és szerkesztésszerű hiányosságokban, a névelők használatában stb. A közvetlen összetevők sorrendjének grammatikai szerepe is van.

A fentieket elemezve megállapíthatjuk, hogy egy szövegnek nagyobb (makro-) és kisebb (mikro-) szerkezeti egységei vannak. A szöveg kompozíciós egységének tekinthető a **mezoszerkezet** is. A **mezoszerkezet**, másképpen: mezoszint, ennek a jellemzőit az alábbiak adom meg, utalva az elemzésre választottam lírai szövegmű értékeire.

1. A **nagyobb szövegegységek között** létrejövő összefüggés: az „Úrangyala” záró könyörgése esetében a megelőző versek és „Üdvözlégy”-ek közötti témaháló.
2. A **szövegmondatok közötti viszony** mellérendelő (tartalmi-logikai): kapcsolatos, ellentétes, választó, következtető, magyarázó viszonyokban mutatkozik meg elsősorban (lásd: alább).

3. A *topik-komment* (téma-réma) szerkezet, amelynek valamelyik tagja a következő mondatban és/vagy mondatokban megismétlődik; ebben a lirizált szövegműben a szemantikai és a pragmatikai kapcsolóelemek a hangsúlyosak.

A *mikroszerkezet* mikroszintnek is nevezzük. Alapját két szövegbeli szóelem adja. A legelemibb, vagyis a legkisebb szövegkapcsolat a *koreferencia*, azaz a közös utalás. A közös utalás irányai az *anafora*: vissza, a már ismertre utal (*öntsd lelkünkbe szent kegyelmedet, hogy akik az angyali üzenet által szent Fiadnak, Jézus Krisztusnak megtestesülését megismertük.*); a *katafora*: előre, a még ismeretlenre utal (*a feltámadás dicsőségébe vitessünk*); és a *deixis*: a jelenre utalás (*Imádkozzál érettiünk, Istennek szent Anyja*). Természetesen, más fragmentumokat is kiemelhetünk állításaink igazolására.

A *bekezdés* a mondatömbökbe betagolódtó szabadmondatokból szerveződik, de állhat egyetlen mondatból is. Jellemzője, hogy befejezett közlésnek tekinthetjük, továbbá a szöveg „egyszerű mondat”-ául is felfogható s a legnagyobb mikroszerkezeti egységnek tekinthető. Mindezek nyomán állítom, hogy az „Úrangyala” záró könyörgése bekezdésnyi terjedelmű, befejezett közlésnek tekinthető lirizált szövegmű.

¹ *Imádkozzál érettiünk, Istennek szent Anyja, hogy méltók lehessünk Krisztus ígéreteire!* (ezért / azért, tehát, hát, így, ennélfogva) ² *Könyörögjünk!* ³ (hisz/en, ugyanis, tudniillik, másképp) *Kérünk téged, Uristen, öntsd lelkünkbe szent kegyelmedet, hogy akik az angyali üzenet által szent Fiadnak, Jézus Krisztusnak megtestesülését megismertük, az ő kinszenvedése és keresztye által a feltámadás dicsőségébe vitessünk.* (ezért / azért, tehát, hát, így, ennélfogva) ⁴ *Krisztus, a mi Urunk által.* (s, és) ⁵ *Ámen.*

Az „Úrangyala” könyörgése bekezdésnyi szövegműnek nevezhető. Az ezt a könyörgést felépítő mondategységek, amelyek bekezdésnyi szövegműnek nevezhető egységet alkotnak, tehát ezek a mondategységek ekképpen rendezhetők altömbökbe, képletbe foglaltan: [(1. → 2.) ← (3. → 4. + 5.)]. Ez a képlet kifejtve így fogalmazható meg: az első és a második mondategész között következtető viszony van, altömböt alkotnak; a harmadik és a negyedik mondategész között szintén következtető viszony van, a negyedik és az ötödik mondategész között kapcsolatos viszony jött létre, és ez a három mondategész újabb altömböt alkot; a két altömb között magyarázó viszony szerveződött, ezáltal alkotva bekezdésnyi szövegművet.

A *jelentésbeli kohézió* meglétének alapfeltétele, hogy a szöveg mondategészei azonos témára vonatkozzanak, s ennek nyelvi kifejezőeszközei ugyanolyan vagy más formában megismétlődjenek, amint az „Úrangyala” záró könyörgésében minden komponens képes is biztosítani a *jelentésmező* teljességét. Abból az alapigazságból indultam ki, miszerint *szemantikai koherencia nélkül nincs értelmes szöveg*. A szöveg lényege szerint szemantikai folyamat, amelynek biztosításában számos kapcsolóelem (konnektor) vesz részt, így: az azonosrész, az ellentét, a hasonlóság, az érintkezés, a többértelműség, a részegész viszony, a nem-faj fogalmi viszonya, a hiány, a felosztás. Az felsorolt kapcsolóelemek legtöbbje értelemserűen jelen van az „Úrangyala” záró könyörgésében.

A *pragmatikai konnektorok* a szövegösszefüggést (a koherenciát) biztosító jelenségeknek, tényezőknek egy sajátos csoportja. A pragmatikai koherencia létrejötté, működése a nyelvi kapcsolatteremtésben, illetőleg a beszédhelyzetben részt vevők előismereteitől, közös ismereteitől függ, mindig az adott beszédhelyzethez, valamint a szövegösszefüggéshez kötődik. Az ilyen és hasonló, mindennapi beszélgetéseinkben rendszeresen előforduló közléseket az *előfeltevés* alapján értjük meg, illetőleg értelmezzük. Az előfeltevés (preszuppozíció) nyelvi eszközökkel ki nem fejtett kijelentés, amelynek valószínűségét a beszédpartnerek elfogadják, nem kételkednek benne. Az „Úrangyala” záró könyörgésének olvasásakor, illetőleg elmondásakor az *imádkozó* kétségtelenül *beszélgetőtársaként viszonyul az imádságban megszólítottához (Ursten, Istennek Szent Anyja)*.

A szövegmű, jelen esetben az „Úrangyala” záró könyörgésének a mondategészeiben szereplő információk vagy *ismertek* már az *előzményből*, itt kétségtelenül az állandósult formájú imádságból, vagy *új információ*t hordoznak egyéb szövegtípusok esetében. A már *ismert* rész a *téma*, az *új* információt közlő rész a *réma*. Ami az előző mondategészben új ismeret, vagyis réma volt, az valamiképpen megismétlődik az öt követőben is, tehát téma lesz belőle, sőt új rémával társul. A szövegmű mondatainak láncszerűségét a *téma-réma* (*topik-komment*) váltakozása biztosítja. Az „Úrangyala” vonatkozásában is lehet erről szó akkor, ha az imádkozó / az előimádkozó aktualizálja a szövegművet, mert ki akar, illetőleg ki kell lépnie az interperszonális szituációból, például azért, mert közösségi aspektusúvá lett az imádkozás szituációja.

Anyanyelv-pedagógiai kapcsolódások

A fenti, semmiképpen sem a teljességre, de a sokoldalúságot – szándékaim szerint – érzékeltető elemzésem célja az volt, hogy a civil életben nem szokványos szöveg, illetőleg szövegészlet textológiai aspektusú elemzéséhez nyújtsak segítséget.

A továbbiakat szemléleterősítésül és a nyelvtanítási gyakorlatot kiegészítő céllal rögzítettem és adom tovább.

Az „Úrangyala” záró könyörgésével összefüggő, nyelvrára történő előkészület idején érdemes megismerkednünk a „Miatyánk” szövegváltozataival foglalkozó tanulmánnyal, ezt egyébként referátumkészítésre is kiadhatjuk önként jelentkező vagy általunk tudatosan megbízott és felkészített diákunknak. Az így szerzett ismeretek mellé helyezhetjük az „Úrangyala” keletkezésével, műfajával, szerkezetével foglalkozó egyéni kutatómunkák előadását is.

Semmiképpen sem lenne eredmény nélküli, ha beemelnénk a nyelvtörténeti, a nyelvünk életével foglalkozó óráink szemelvényei közé Takács Szilviának a ráolvasó imádságok szövegépítkezésével foglalkozó kutatásaiból leszűrt tanulságokat (Takács 2003), mert ezek az eredmények s az alábbi szempontok is nyilvánvalóan hozzájárulhatnak ahhoz, hogy fogékonyabbá váljanak diákjaink a nem hétköznapi, a nem közönséges, a nem profán korpuszok értékesebb tanulmányozásához. A ráolvasó imádságok szegmentálási folyamatában többnyire ezek a szerkezeti részek érvényesülnek:

- a) Invokáció, keresztvetés, „Dicsőség” (Imafunkciót betöltő vocativus)
- b) Eredet, körülhatárolás (Megkeresés, párbeszéd, szómágia)
- c) Imperativus (A mágikus szövegek legelemibb része: parancs, tiltás)
- d) Elküldés, máshová küldés (Szervesül az imperativusszal)
- e) Félrevezetés (A bajokozó becsapása)
- f) Fenyegetés (Büntetést helyez kilátásba)
- g) Eredmény megfogalmazása (Kimondással történő valóra váltás)
- h) Analógia (Az elbeszélt prototípus hatása)
- i) Zárókérdés (Ráolvasó imákban ritkábban fordul elő)

A továbbiakban arra mutatok rá, hogy miféle feladatokkal vehetjük körül az „Úrangyala” záró könyörgésével foglalkozó tanórai és tanórán kívüli elemző-kutató és beszámoló tevékenységeket.

1. Érvényesek-e a szöveg meghatározás elvárásai az „Úrangyala” záró könyörgésével kapcsolatban?
2. Fejtsük ki a véleményünket arról, hogy befejezett, lezárt szöveg-e az „Úrangyala” záró könyörgése!
3. Idézzük fel a szövegtípusokról tanultakat! Egészítsük ki újabb megállapításokkal, majd gyűjtünk példákat az egyes szövegfajták árnyaltabb látatásához!
4. Vessük egybe a szövegtípusokról szerzett ismereteinket az „Úrangyala” záró könyörgésével!
5. Tanulmányozzuk az „Úrangyala” című imádságból való záró könyörgést a szerkezet szempontjából!
 - a) Hány mondategészből építkezik?
 - b) Számoljuk meg a mondategységeket is!
 - c) Melyik mondatokról mondhatjuk, hogy szabadmondatok?
 - d) Jelöljük meg a csonkamondatokat is!
6. Vizsgáljuk meg az „Úrangyala” szöveg műneke a tanult szövegnyelvészeti jellemzőit, ezek:
 - a) a szöveg fogalma;
 - b) a szöveg típusai (a realizálódás, a közlő szándéka, a műfajiság, a szerzőség alapján);
 - c) a szöveg szerkezete (makroszerkezet: bevezetés, tárgyalás, befejezés; mikroszerkezet: mondat-szöveg, mondat-ömbök, bekezdés, jelenet, felvonás, versszak, fejezet);
 - d) a szöveg koherenciája (globális és lineáris kohézió, a szövegkoherencia grammatikai, jelentéstani mutatói, az előfeltevések és a következtetések).

Megállapításainkat foglaljuk össze, rendezzük felelettervbbe, majd példákkal illusztrált kiselőadásban érvelve mondjuk el, hogy miért poétikai szövegmű az „Úrangyala” záró könyörgése!

Összegezésül

Az „Úrangyala” keletkezésével, műfajával, szerkezetével és az előbbi, anyanyelv-pedagógiai vonatkozású kitekintéssel is foglalkozó *jelen kutatómunkám végső következtetését* ekképpen rögzíthetem: *a nyelvi forma és a tartalmi gazdagság az „Úrangyala” záró könyörgésében erős nyomatókkal hat együttl.* Eppen ezért érdemes diákjainkat is bevonnunk ilyen, nem hétköznapi szövegfajták bonyolult, rétegzett vizsgálaton alapuló tanulmányozásába.

Felhasznált irodalom

- Békési Imre 1982: *Szövegszerkezeti alapiszervezők*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Békési Imre 1983: *A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében*. In: Rácz Endre és Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Bühler, Karl 1934: *Sprachtheorie*. Gustav Fischer, Jena
- Dániel Ágnes 1990: *Szöveg – szer – szervez* (A szöveg szerveződésének vizsgálata.) Nyelvtudományi Értekezések 132., Budapest
- Deme László 1979: *A szöveg alaptermészetéről*. In: Szathmári István – Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai/154., Budapest
- H. Tóth István 1999: *Jelek az úton* (Irodalmi feladatgyűjtemény 13–14 éves olvasóknak). Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged
- H. Tóth István 2001: *Irodalompedagógiánk és az archaikus népi imádságok*. Módszertani Közlemények, Szeged
- Jakobson, Roman 1969: *Hang – jel – vers*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Nagy József 1984: *A megtanítás stratégiája*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Nyáry Zsigmond 1999: *A Miatyánk szövegváltozatairól*. Magyar Nyelv, Budapest
- Takács Szilvia 2003: *Szövegépítkezés a ráolvasó imádságokban*. Magyar Nyelvőr, Budapest
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994: *A szövegek világa*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

* * *

Nagy Enikő

Jelentéstani vizsgálatok az egyházi szaknyelvben

1. Előjáróban

Az egyház intézménye több mint kétezer éves. Képzésével létrejött és folyamatosan alakult egy sajátos, hozzá kapcsolódó, csak rá jellemző nyelvhasználat; épp úgy, ahogy az elmúlt évtizedekben a számítástechnika vagy a tömegkommunikáció robbanásszerű fejlődésével. Amíg azonban a fiatalnak mondható műszaki szaknyelv vizsgálatával számos nyelvészeti munka foglalkozik, addig az évezredekkel megélt egyházi szaknyelv kutatása – mind a hazai, mind pedig a külföldi szakirodalomban – még csak gyerekcipőben jár. Az utóbbi néhány évben azonban egyre többen kezdték felismerni, hogy az egyházi szaknyelv kutatása, illetve az ezzel kapcsolatos tenivalók meghatározása rendkívül fontos feladat, mivel a vallás nyelvhasználata – a szabad vallásgyakorlásnak is köszönhetően – egyre inkább beáramlik az általános nyelvhasználatba, vagyis az egyházi szakszókincs mind nagyobb része válik szélesebb körben is ismertté.

Az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótár közel 75 ezer címszava közül számtalan szerepel *Vall.*, azaz vallási, az egyházi élettel kapcsolatos minősítéssel. Az ÉKsz.² (2004) ugyanis általános szótárként határozza meg magát, amely a magyar nyelv lehető legszélesebb tartományait öleli fel, kiterjedve többek között a szaknyelvi szókincsnek a köznyelvvvel szorosabban érintkező rétegeire is. Állományába azok az egyházi szaknyelvi jelentésű címszavak kerülhettek bele, amelyek a köznyelvben is használatosak, annak részét is képezik: vagy a szaknyelvből kerültek át a köznyelvbe, vagy fordítva, a köznyelvből a szaknyelvbe. A magyar egyházi szakszókincs ugyanis idegen (elsősorban latin) és köznyelvi átvételekből, illetve az azokból felépülő képzett és összetett szavakból, szókapcsolatokból tevődik össze, köznyelvi

eredetű szavak azonban sokkal nagyobb arányban fordulnak elő benne, mint idegen eredetű szavak.

Az adott köznyelvi szó jelentésváltozáson megy keresztül, az egyházi szaknyelvben sajátos jelentést kap, minden más jelentésétől megfosztva, jelentésének magvától azonban nem elrugaszkodva (vö. Mérszáros 2005: 176). Noha ez a szókincsbővülési mód önkényes és tudatos beavatkozásnak tűnik, valójában inkább spontán folyamatról van szó, a nyelvhasználók ugyanis az adott szó köznyelvi jelentéséből kiindulva mintegy önkéntelenül és tudattalanul rendelik hozzá az új vagy újabb jelentést. A gondolkodás és a nyelv természete diktálja ezt nekik, hiszen egy-egy újonnan keletkező fogalom azonosítása, elraktározása és használata sokkal könnyebb akkor, ha köthető valamihez, levezethető valamiből. De vajon a köznyelvből átvett egyházi szaknyelvi lexikai egységek jelentése milyen viszonyban van a forrásként szolgáló lexikai egységek jelentésével? Hogyan alakult ki? Milyen jelentésbeli változások tükröződnek benne?

2. Metaforikus és metonimikus jelentésváltozások

A vallás, illetve az egyház nyelvhasználata „konkrét és absztrakt fogalmak sajátos szövedéke” (Hadrovics 1992: 185), hiszen a vallás nehezen megfogható, elvont fogalmainak megértéséhez és kifejezéséhez legtöbbször konkrét fogalmakra támaszkodunk. Ehhez elsősorban az emberi gondolkodás két alapvető kellekét, a metaforát és a metonímiát hívjuk segítségül. A kognitív szemantika felfogása szerint ezt teljesen tudattalanul és mindenféle erőfeszítés nélkül tesszük, méghozzá nemcsak egyes művészi céllal létrehozott irodalmi szövegekben, hanem a mindennapi egyházi nyelvhasználatban, a hétköznapi egyházi kommunikáció során egyaránt. Célunk pedig az, hogy kifejezzük azt, ami a maga valójában tulajdonképpen kife-

jezhetetlen (vö. Kövecses 1998: 50–4; Kövecses 2005: 13–5, 20, 40, 149; Kiefer 2007: 101). Szilágyi N. Sándor munkáját (1996) alapul véve, nézzük meg, hogyan is történik mindez a gyakorlatban!

Az egyházi szaknyelv egyik leggyakrabban használt terminusa az *ige*, amely ma már több jelentésében is él mind az írott, mind pedig a szóbeli egyházi nyelvhasználatban. Néhány általam tanulmányozott katolikus hittankönyv szövege alapján az egyik jelentése szerint az *ige* Isten üzenete, Isten szava. Köznévi jelentése mellett azonban gyakran tulajdonnévi értelemben is előfordul: jelenti egyrészt a Szentírást, másrészt magát Jézus Krisztust. Vajon hogyan alakultak ki az *ige* egymástól jól elkülöníthető, ugyanakkor egymással első látásra is szoros kapcsolatban álló jelentései?

Az *ige* ótörök eredetű szó, amely a magyar nyelvben először a 14. században tűnt fel. Jelentése 'szó, varázsszó' lehetett. 'Isten üzenete, Isten szava' jelentésben a 15. században kezdték használni (vö. TESz. „ige”). Az ÉKsz.² az *ige* vallási, az egyházi élettel kapcsolatos jelentései között ezt nem tünteti fel, hogyan a többi sem. (A protestáns 'bibliai idézet' jelentéssel nem foglalkozom, mivel most elsősorban a katolikus egyházi nyelvhasználatot vizsgálom.) Említi viszont az 'Isten' jelentést, amelyet az eddigieken túl újabb értelmezésként tarthatunk számon, ha Istent és Jézus Krisztust külön entitásként fogjuk fel (vö. ÉKsz.² „ige”). A hittankönyvekben fellelhető 'Szentírás' és 'Jézus Krisztus' jelentéssel kapcsolatban mindezek alapján megállapíthatjuk: ezek újabb keletű és sajátosan egyházi szaknyelvi jelentésadások.

Eredetileg az *ige* tehát csak a szót, a varázsszót jelentette, használatát azonban kezdték kiterjeszteni a vallási, az egyházi élettel kapcsolatos fogalmak megjelenésére is. Ez annak alapján történhetett meg, hogy a beszélők észrevették a hasonlóságot a szó, illetve a varázsszó és Isten üzenete, Isten szava között: a szó, a varázsszó jegyei közül némelyek Isten üzenetében, Isten szavában is megvannak. Életük egyes eseményekben egy magasabb rendű hatalom, Isten közreműködését vélték felfedezni. Ez arra készítette őket, hogy személyként képzeljék el Istent, aki valamilyen módon kommunikál velük: mintegy üzen, jelentéssel bíró szavakat intéz hozzájuk. Isten üzenete, Isten szava azonban nem fogható fel ép észsel, ahogy a varázsszó sem. Mindkettő csodás, titokzatos, természetfeletti jellegű. Mivel a 'szó, varázsszó' jelentésű fogalomnak már volt egy jól bejáratott, közismert neve, az 'Isten üzenete, Isten szava' jelentésű, természetnél fogva önmagában is metaforikus fogalomnak viszont nem volt, a felsorolt közös jegyek elegendő alapot szolgáltatottak ahhoz, hogy Isten üzenetére, Isten szavára is az *ige* nevet alkalmazzák a beszél-

ők. Az elnevezés nem volt önkényes: a hasonlóságon alapuló metaforikus névátvitel mindig motivált.

Az *ige* jelentésszerkezete mindezek hatására jelentősen megváltozott: jelentése módosult, kialakult egy új jelentése, amely szoros kapcsolatban áll az előző jelentésével. Létrejött az *ige* alapjelentése vagy elsődleges jelentése ('szó, varázsszó') és mellékjelentése vagy metaforikus jelentése ('Isten üzenete, Isten szava'). A beszélők számára azonban mindig nyilvánvaló maradt, hogy az adott szövegösszefüggésben az *ige* nevet alapjelentése vagy pedig metaforikus jelentése szerint alkalmazzák-e valamelyik fogalomra. Az először csak alkalmilag, az egyéni beszédben jelentkező metafora használata idővel társadalmilag elfogadottá vált, az *ige* metaforikus jelentése beépült a szótári, vagyis a nyelvben adott, a beszélő számára készen kapott jelentésbe.

Az egyházi szaknyelvben hosszú idők óta sajátos ('Isten üzenete, Isten szava') jelentésben használt *ige* napjainkra újabb vallási, az egyházi élettel kapcsolatos jelentésekkel ('Szentírás' és 'Jézus Krisztus') gazdagodott. Ez úgy zajlott, hogy a beszélők először azt ismerték fel, hogy Isten üzenete, Isten szava fogalmilag érintkezik a Szentírással. A Szentírás, a Biblia ugyanis a katolikus keresztény vallás szent könyve, amely Isten üzenetét, Isten szavát, vagyis az Istentől jövőnek tulajdonított gondolatokat foglalja magában. Noha 'a katolikus keresztény vallás szent könyve' jelentésű fogalomnak volt már nem is egy, hanem több általánosan ismert és használt neve (pl. Biblia, Szentírás), a Biblia azon központi tulajdonságának kifejezésére, hogy ez a könyv Isten igéjét, illetve Isten igéjének összességét tartalmazza, érzelmetesebbnek látszott az *ige*, pontosabban – tulajdonnévről lévén szó – az *Ige* név. Az elnevezés ez esetben sem volt önkényes: az érintkezésen alapuló metonimikus névátvitel ugyancsak mindig motivált.

Maga az *Ige*, azaz a Szentírás egyik igéje úgy szól: „S az *Ige* testté lett, és közöttünk élt” (Jn 1, 14). Ez a gondolat rávilágít arra, hogy hogyan alakult ki az *ige* harmadik, szintén tulajdonnévi jelentése ('Jézus Krisztus'). A beszélők észrevették, hogy (a Szentíráson keresztül) Isten üzenete, Isten szava fogalmilag érintkezik magával Jézus Krisztussal is, hiszen Jézus Krisztus földi tartózkodása során Isten igéjét hirdette. Benne testet öltött Isten üzenete, Isten szava, vagyis Isten kimondott, élő szava volt. Ha egy kicsit sarkítani akarnánk, azt is mondhatnánk, hogy „hangoskönyvként” működött. Habár Jézus Krisztust számtalan névvel illetik az egyházi szaknyelvben (pl. *Feltámadott, Fiú, Isten fia, Megváltó, Messiás, Üdvözítő*), mindegyik elnevezésnek van létjogosultsága, mivel más-más tulajdonságát domborítják ki. Az *Ige* elnevezés arra hívja fel a figyelmet, hogy Jézus Krisztus Isten üzenetét, Isten szavát közvetítette.

Az *ige* jelentésszerkezete mindezek hatására ismét átalakult: jelentése tovább módosult, újabb két jelentése fejlődött ki, amelyeket szintén szoros viszony fűz eddigi jelentéseihez. Az *ige* alapjelentése ('szó, varázsszó') és metaforikus jelentése ('Isten üzenete, Isten szava') mellé létrejött további két mellékjelentése vagy metonimikus jelentése. A beszélők számára azonban továbbra is egyértelmű, hogy az *ige* nevet az adott kontextusban alapjelentése, metaforikus jelentése vagy valamelyik metonimikus jelentése szerint alkalmazzák-e az adott fogalomra. Az először szintén csak alkalmilag, egyes egyének beszédében felbukkanó metonimiai használata napjainkban vált társadalmilag is elfogadottá, az *ige* metonimikus jelentései lassanként bekerülnek a szótári jelentésbe. Ha eleinte az átdolgozott Magyar értelmező kéziszótár jelentései közé nem is, de egy leendő egyházi szakszótár jelentései közé mindenképpen.

3. Poliszémia, homonímia és szinonímia

Senki sem vitatja azt a tényt, hogy az egyes lexikai egységek nem elszigetelten léteznek a szókincsen belül, hiszen a jelentéseik között különféle, sokszor meglehetősen bonyolult összefüggések fedezhetők fel: egy-egy lexikai egység jelentése különféle szemantikai csoportok metszéspontjában helyezkedhet el (vö. Károly 1970: 77–8; Horváth 1998: 83; Kiss–Pusztai 2003: 860–1; Kiefer 2007: 26–7). Ám a szaknyelvek egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy a kifejezés egyértelműsége végett gyakran vesznek át idegen szavakat, vagy alkotnak bonyolult összetételeket és szókapcsolatokat. Az egyházi szaknyelv is él ezekkel a lehetőségekkel, de nem törekszik mindenáron arra, hogy kiküszöbölje az egyes lexikai egységek között kialakuló jelentéviszonyokat: bátran gazdálkodik a köznyelv lexikai egységeivel is. Az ismert jelentéviszonyok közül elsősorban a poliszémia, a homonímia és a szinonímia fordul elő benne, így a továbbiakban – Horváth Katalin munkáit (1996, 1999) segítségül hívva – ezekkel foglalkozom.

Az imént vizsgált, eredetileg mindössze 'szó, varázsszó' jelentésű *ige* metaforikus jelentésváltozáson ment keresztül, így alakult ki az 'Isten üzenete, Isten szava' másodlagos jelentése, amelyből metonimikus jelentésváltozás következtében fejlődött ki a 'Szentírás' és a 'Jézus Krisztus' harmadlagos jelentése. Mivel az egyes jelentések közötti kapcsolatok jól kimutathatók, azt mondhatjuk, hogy az *ige* többjelentésűvé vált. Ám az egyes újonnan kialakult jelentések mégsem tekinthetők teljesen új, eddig nem létező, önálló jelentéseknek, mivel egy, a nyelvben már létező jelentésbe torkollottak, annak egy újabb sajátos árnyalatát, jelentésmozzanatát hozva létre ezzel. Az 'Isten üzenete, Isten szava' jelentésű *ige* beilleszkedett a *szó*, *Isten üzenete*, *Isten szava* szinonimasorba, a 'Szentírás' jelentésű *Ige* a *Biblia*, *Írás*,

Könyvek könyve, *Szentírás* szinonimasort gazdagította, a 'Jézus Krisztus' jelentésű *Ige* pedig a *Bárány*, *Feltámadott*, *Fiú*, *Fiúisten*, *Isten fia*, *Jézus Krisztus*, *Megváltó*, *Messias*, *Üdvözítő* szinonimasor bővítésében vett részt. Ezek a szinonimák azonban csak fogalmi, denotatív jelentésükben egyeznek meg egymással, további – erre ráakadó – jelentésrétegeik miatt bizonyos kontextusokban eltérően viselkednek: a jelentés módosulása nélkül nem minden esetben cserélhetők fel egymással.

A többjelentésűvé válás és a szinonimasorba való beilleszkedés más köznyelvi eredetű egyházi szaknyelvi lexikai egységek esetében is megfigyelhető. Imáinkban gyakran fohászokunk Istenhez úgy, hogy Atyának szólítjuk őt. A köznyelvben is ismert és használt *atya* először a 14. században tűnt fel 'apa' jelentésben. Tulajdonnévi jelentése nem sokkal később, a 15. században alakult ki (vö. TESz. „atya”). De vajon hogyan történt ez? Mi a nyelvi alapja annak, hogy Istent Atyának nevezhetjük? A kérdés megválaszolásában Tomka Ferenc *Találkozás a kereszténységgel* című hittankönyve segít: „Jézus új módon tanított meg bennünket imádkozni. Elmondta, hogy Isten nemcsak a világ fenséges Ura, hanem szerető Atyánk. Úgy szeret minket, mint jó apa a gyermekét. – A jézusi imádságban Isten gyermeke beszélget, néz szembe Atyjával.” Az *Isten* jelentésében – sok más jelentésmozzanat mellett – benne van az a szemantikai jegy is, amely az *apa*, illetve az *atya* jelentésében is megtalálható: ahogyan az apa szereti a gyermekét, úgy szereti Isten is az embereket. Ez a hasonlóság, közös összetevő az alapja annak, hogy az Atya nevet Isten elnevezésére is alkalmazhatjuk.

Az 'Isten' jelentésű *Atya* ezzel beilleszkedett az *Isten*, *Jóisten*, *Magasságbeli*, *Mindenható*, *Örökkévaló*, *Teremtő*, *Úr*, *Úristen* szinonimasorba, amelynek tagjaira szintén igaz az, hogy bizonyos kontextusban a jelentés módosulása nélkül nem helyettesíthetők egymással. Az imént, a 'Jézus Krisztus' jelentésű *Ige* szinonimái között említett *Fiú*, a most taglalt 'Isten' jelentésű *Atya*, valamint a hittankönyv részleteiben felbukkanó 'hívó' jelentésű *Isten gyermeke* továbbá mind-mind egy sajátos jelenségre világítanak rá, nevezetesen arra, hogy a vallásos képzetek rendszere sok esetben az emberi viszonyok (jelen esetben a család) mintájára szerveződik az emberek gondolkodásában (vö. Hadrovics 1992: 186).

Az egyházi szaknyelvben az eddigieken túl számos egyéb olyan lexikai egység fedezhető fel, amely a köznyelvből a szaknyelvbe átkerülve vált többjelentésűvé, illetve bővítette tovább a jelentések sorát egy-egy újabb jelentéssel vagy jelentésárnyalattal. Ezek között tőszavak, képzett szavak, összetett szavak és szókapcsolatok egyaránt előfordulnak (pl. *áldozat*, *dicsőség*, *házasság*, *elmélkedés*, *hivatás*, *Isten*

országa, jelölt, kegyelem, kinyilatkoztatás, kórus, lélek, mennyország, ószövetség, újszövetség). Az ÉKsz.² megfelelő címszavaival összevetve őket azonnal nyilvánvalóvá válik, hogy ezek a címszók az egyházi szaknyelvben többet vagy mást jelentenek, mint a köznyelvben. Noha Benkő Loránd valószínűleg azzal vádolna, hogy „valamely szónak annyi jelentése van, amennyit a nyelvész csinál neki” (Benkő 1974: 92), a katolikus hittankönyvekből vett szövegrészeket igazolják: ezek valóban többjelentésű lexikai egységek egyes jelentései. De vajon milyen jelentésviszony áll fenn a következő lexikai egységek esetében?

A *búcsú* szót a köznyelvben leggyakrabban ’el-távozáskor, elváláskor szokásos köszöntés’ vagy pedig ’elválás, búcsúzás’ jelentésben használjuk (vö. ÉKsz.² „búcsú”). Az egyházi szaknyelvben azonban egy másik jelentése is él: ’e világi vagy purgatóriumi büntetésnek gyónáson kívüli részleges elengedése’ (ÉKsz.² „búcsú”). Tomka Ferenc *Találkozás a kereszténységgel* című könyvében így ír erről: „Ma azt hívjuk búcsúnak, ha az Egyház bizonyos feltételek mellett vagy bizonyos ünnepi alkalmakkor (pl. szent-év, templombúcsú, halottak napja) »kegyelmi kincseket« oszt. Azaz részben vagy egészében elengedi a híveknek bűneikért való »tartozásukat«, illetve az »ideigtartó büntetést«...” Ebben a szövegrészletben szerepel a *templombúcsú* is, amely a *búcsú* egy további jelentésére hívja fel a figyelmet: ’templom vagy egyházközség védőszentjének vagy a templom fölszentelésének emléktünnepe’ (ÉKsz.² „búcsú”). Úgy tűnik tehát, hogy a *búcsú* köznyelvi és egyházi szaknyelvi jelentése között semmiféle összefüggés sincs, vagyis homonim szójelentésekről van szó. Az ÉKsz.² ezt azzal is jelzi, hogy külön szócikkben fogalmazza meg az egyes jelentéseket. De nézzük meg, valóban homonimával van-e dolgunk!

A történeti-etimológiai szótár szerint a *búcsú* ótörök eredetű szó, amely a 14–15. század fordulóján jelent meg a magyar nyelvben ’felmentés, engedelem’ jelentésben. Ám az idők folyamán ez a jelentés sajátos fejlődési utat járt be: a 15. században különvált a ’bűnbocsánat’ és ennek következtében a 19. században a ’templomszentelési ünnep’ jelentés, a 16. században pedig elkülönült a ’távozáskor való köszöntés’ és ezzel párhuzamosan a ’búcsúvétel’ jelentés is (vö. TESz. „búcsú”). Ha azonban jobban belegondolunk, a *búcsú* mai köznyelvi és egyházi szaknyelvi jelentése között még most is érződik ez a valamikori összetartozás: amikor Isten (általában a templombúcsú során) elengedi a bűneinket, akkor mi elválunk, elbúcsúzunk azoktól. De akkor az értelmező szótár tévedett? Vajon a *búcsú* nem homonim, hanem inkább poliszém lexikai egységnek tekinthető? A válasz rendkívül egyszerű: A *búcsú* eredetileg összefüggő, egyazon eredetre visszavezethető jelenté-

sei a nyelv mozgása során (a divergens jelentésfejlődés következtében) egyre inkább eltávolodtak, végül teljesen elszakadtak egymástól a beszélők tudatában. Az egykori poliszémák mára már homonimákká, egészen pontosan álhomonimákká értékelődtek át. A *búcsú* tehát a szinkroniában homonima, a diakroniában viszont poliszéma.

A történetileg összetartozó, közös eredetre visszavezethető, összefüggésüket még ma is sejtető lexikai egységek között különösen érdekes a *titok*, amelynek egyházi szaknyelvi jelentése (’Jézus Krisztus és Szűz Mária életének egy-egy eseménye a szentolvasó imádkozásában’) nem került bele az értelmező szótárba. Az ÉKsz.² szerint a *titok* elsődleges jelentése ’más(ok) elől elhalkított, leplezett tény, dolog’, másodlagos jelentése pedig ’rejtélyes(nek látszó) dolog, jelenség’ (ÉKsz.² „titok”). Az egyházi szaknyelvi jelentésnek látszólag semmi köze sincs a köznyelvi jelentéshez, vagyis homonim szójelentésekről van szó. De elevenítsük fel, mit is imádkozunk a szentolvasóban! Az örömdetes olvasó titkai között azt mondjuk: „Akit te, Szent Szűz, a Szentlélektől fogadtál.” A fájdalmas rózsafüzér egyik titka így hangzik: „Aki éretünk vérel verítkezett.” A dicsőséges olvasóban pedig többek között azt ismétljük: „Aki halottaiból föltámadt.” Ezek eléggé rejtélyes jelenségeknek látszanak ahhoz, hogy a *titok* köznyelvi jelentésével összefüggést véljünk felfedezni. A *titok* tehát – épp úgy, mint a *búcsú* – a szinkroniában homonimaként, míg a diakroniában inkább poliszémaként kezelendő. Besorolása azonban függ attól is, a beszélők mennyire vannak tisztában azzal, hogy miről szólnak a szentolvasó egyes kijelentései. Ha tudják, hogy pontosan mit is imádkozunk a rózsafüzérben, akkor ez a lexikai egység a szinkroniában is felfogható poliszémaként. A *titok* épp azért tekinthető különösen érdekesnek, mert rávilágít arra, hogy sokszor egyáltalán nem könnyű eldönteni, hogy egy lexikai egység poliszém-e vagy homonim.

A felsorolt példák alapján úgy tűnik, hogy az egyházi szaknyelv szókincsében valódi homonimák nem is léteznek, ez azonban természetesen nem így van. Főként állandósult szókapcsolatban gyakran mondjuk, hogy „kenyértörésre kerül a dolog” vagy „kenyértörésre viszi a dolgot”. Ezekben a *kenyértörés* valamilyen kielezett ellentét felszámolását, szakítást jelent. Az értelmező szótárban is ebben a jelentésben szerepel (vö. ÉKsz.² „kenyértörés”). Tomka Ferenc hittankönyvében azonban a következő sorokat olvashatjuk: „Az ősegyházban nagy kenyereket változtattak át a szentmisében, majd ezeket széttörték, s kiosztották az áldozóknak. Így lett a mise neve: kenyértörés...” A *kenyértörés* tehát a (régies) ’szentmise’ jelentéssel is bír. Vajon van-e olyan jelentésmozzanat, amely mindkét jelentésben közös?

Ha van, történeti szempontból ismét álhomonimára bukkanunk, ha viszont nincs, valódi homonimát fedeztünk fel. A történeti-etimológiai szótár szerint a 'vítás ügy eldöntése, leszámolás, szakítás' jelentésű *kenyértörés* keletkezésének hátterére egy Dél-Somogyban fennmaradt népszokás derít fényt. Az eredetileg közös háztartásban élő, de tovább együtt maradni nem akaró emberek – jelképesen – kettétörtek egy kenyert, kifejezve ezzel, hogy útjaik elválnak, élelmükről ezután külön-külön gondoskodnak (vö. TESz. „kenyértörés”). Noha az ősegház és a háztartás tagjai is kenyert törtek ketté, a *kenyértörés* egyházi szaknyelvi és köznyelvi jelentése között semmiféle összefüggés sincs. A *kenyértörés* tehát konvergens (összetartó) alakfejlődésen keresztülment valódi homonima.

Ugyanígy valódi homonima a *keresztút* is, ám az értelmező szótár szerint ez nem így van. A szótárban a *keresztút* első jelentéseként a 'valamely utat keresztelő út' és ennek árnyalata, az 'útkeresztződés' szerepel, második jelentéseként pedig a vallási, egyházi étellel kapcsolatos 'Jézus szenvedéseit 14 jelenetben ábrázoló kép- vagy domborműsorozat' és ennek árnyalata, az 'ezzel kapcsolatos emlékeztető imádság(ok sorozata)' kapott helyet (vö. ÉKsz.² „keresztút”). A *keresztút* idézett jelentései között azonban szintén nem vehető észre összefüggés. De néz-

zük meg a *keresztút* további, az egyházi szaknyelvben megtalálható jelentéseit is! „Mivel sokan nem juthattak el Jeruzsálembe, az ottani keresztútra emlékezve sokfelé keresztutakat építettek (...), s a nép itt járta végig a 14 stációt, Jézus szenvedésére emlékezve. Ma minden katolikus templomban van »keresztút«, a keresztények képtől képhez haladva lélekben a jeruzsálemi keresztutat járják végig” – olvasható Tomka Ferenc hittankönyvében. A kontextusból a *keresztút* összes jelentése kiderül: Az alapjelentés szerint a *keresztút* 'az az út Jeruzsálemben, amelyen Jézus a keresztet hordozta'. Ebből fejlődött ki az alábbi mellékjelentés: 'Jézus keresztbordozására való emlékezés, a keresztút imádságos végigjárása a stációk mentén', amely forrása lett az értelmező szótárban is megtalálható jelentésnek. Ám még a jelentésváltozások áttekintése után sem tetelezhetünk fel kapcsolatot a *keresztút* köznyelvi és egyházi szaknyelvi jelentése között: az egymást keresztelő utaknak és az útkeresztződésnek semmi közük sincs a kereszt útjához, vagyis ismét valódi homonimáról beszélhetünk. A jelentésanalízis érdekes egyházi szaknyelvi lexikai egységek számát tovább szaporíthatnánk, ám az eddigiekből is kiténik, hogy az egyházi nyelvhasználat szemantikai vizsgálata számottevő eredményeket tartogathat az alkalmazott nyelvészet számára.

Felhasznált irodalom

- Benkő Loránd 1974. Szempontok a jelentésfejlődések jellegének, irányának, kronológiájának megállapításához. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.): *Jelentés- és stilisztika. A magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések 83.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 92–7.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc (főszerk.) 2004. *Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentés- és Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horváth Katalin 1996. Hogyan bővülnek a szinonimasorok? (A poliszémia és a szinonímia összefüggéséről). *Magyar Nyelv* 325–31.
- Horváth Katalin 1998. Szinonímia és metaforizálódás. In: Gecső Tamás – Spannrafft Marcellina (szerk.): *A szinonimitásról. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához. I.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 83–8.
- Horváth Katalin 1999. Poliszémia és homonímia az etimológiai kutatásban (A *fog* főnév és a *fog* ige összefüggéséhez). In: Gecső Tamás (szerk.): *Poliszémia, homonímia.* Tinta Könyvkiadó, Budapest, 91–7.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentés- és etimológiai szótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2007. *Jelentéselmélet.* Corvina Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Kövecses Zoltán 1998. Metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Csaba – Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása.* Pólya Kiadó, Budapest, 50–82.
- Kövecses Zoltán 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe.* Typotex Kiadó, Budapest.
- Mészáros Tímea 2005. A szaknyelvi tervezés főbb kérdései. A szlovákiai magyar nyelvtervezésben felmerülő elméleti és gyakorlati problémák. In: Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről. III.* Kalligram Kiadó, Pozsony, 159–201.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára.* Erdélyi Tankönyvcsalád, Kolozsvár.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1984. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Források**
- Pusztai László 2004. *Ismerem enyémeket és enyém is ismernek engem. Katolikus egyháztörténelem.* Márton Áron Kiadó, Budapest.
- Pusztai László 2005. *Hitünk szent misztériumai. Liturgikus dogmatika.* Márton Áron Kiadó, Budapest.
- Tomka Ferenc 2001. *Találkozás a kereszténységgel.* Szent István Társulat, Budapest.

Colusmonustur

(A több mint 900 éves Szent Benedek-rendi apátság erdélyi oktatásunk életében)

Kolozsvár nyugati részén, a Szamos-ágaktól körülvevett dombon (a mai Kálvária dombon) épül fel a földből, palánkból készült ispáni vár a 10. század elején. Az 1068-as besenyő (uz) betöréskor a várfal és a házak leégtek. A megújított várban I. (Szent) László (1077–1095) királyunk a 11. század végén alapította meg a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére a Szent Benedek-rendi monostort. A háromhajós monostor-templom 1190 táján elpusztult (lebontották?). Átmeneti pótlására 1200 körül – részben a monostor köveiből – újat emeltek, de ezt 1241-ben a tatárok pusztították el, s értékes irattára is megsemmisült. IV. Béla (1235–1270) királyuk újraalapította az apátságot, mely 1288 körül már hiteleshely is volt, ahol iratokat másoltak, őriztek.

Colusmonustur egyike volt azoknak a bencés kolostoroknak, melyek a klerikus műveltség intézményeiként behálózták Nyugat-Európát. A klerikusok olyan férfiak voltak, akik az egyházi rendbe tartoztak, nem voltak felszentelt papok, az egyházi rendbe lépő ifjakat, a papi pályára készülő gyermekeket oktatták-nevelték. Intézményes oktatásról-nevelésről akkor beszélhetünk, ha ez a pedagógiai tevékenység, 1. oktatási nevelési célra szervezett iskola vagy az oktatás-nevelés céljaira fenntartott és iskolaszerűen megtervezett időszak, tanulói idő keretében zajlik; 2. pedagógus, az oktatás-nevelésre felkészített személy irányításával történik; 3. az oktatás-nevelés tartalmát, rendjét pedagógiailag motivált szabályok vezetik; 4. az oktatás-nevelés folyamatos, terszerű és rendszeres.

Az ilyen intézményszerű oktatás-nevelés Nagy Károly (742–814) frank birodalmában alakult ki, s jelentős szerepe volt a tudós klerikusnak, Alkuinnak (730–804), aki munkatársával elsőként valósította meg közoktatási-köznevelődési programját. Ha Nyugat-Európában a kolostorok a klerikus műveltség intézményei voltak, feltételezzük, elképzelhetjük, hogy Colusmonustoron is a szerzetesek oktathatták, nevelhették a szerzetesi életre készülő ifjakat. Ahogy a Szent Márton-hegyi kolostorban (ma, Kazinczy Ferenc nyomán, Pannonhalma), Géza fejedelemünk (970–997) hívására Rómából érkezett bencés szerzetesek nevelték a későbbi Mór pécsi püspököt, aki itt volt „puer scolasticus”, azaz „iskolás gyerek”. S hasonló oktatás folyt a pécsváradi, a zalavári, a bakonybéli, a tihanyi apátság bencés kolostoraiban is, valamint Csanádon, a 11. századi püspöki székhelyen is, amelynek első főpapja Gellért, Szent Imre herceg (1196–1204) korábbi nevelője volt. A Szent Gellért legenda szerint jeles paptársa Walter, magister volt, az első – ma név szerint ismert – pedagógusunk.

Szakirodalom:

Köpeczi Béla (szerk.) 1993. Erdély rövid története. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Gaal György 2001. Kolozsvár. Millenniumi kalauz. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.
Mészáros István 1988. Középszintű iskoláink kronológiája 996–1948. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Mészáros István 2009. A magyar iskoláztatás kezdetei. NYEOMSZSZ. Őrszavak. 2009. szeptember

Mit tanulhattak a korabeli diákok?

A *lectura* órákon a latin betűket, a római számkokat, latin szövegek olvasását, az alapvető papi (latin) szókincset, valamint vallásos szövegeket memorizálták. A *cantus* énektudást, latin egyházi énekek ismeretét jelentette. A *grammatica* a részletes és teljes latin nyelvtant, a köznapi és a tudományos latin nyelv gyakorlati tudását célozta meg. A *dictamen* pedig az írásműkészítés tudományát, latin nyelvű fogalmazást, érvelést, de geometria, naptárkészítés, természeti jelenségek és egészségügyi ismeretek is szerepeltek a tanulnivalók között.

1556-ban a katolikus javak államosításkor megszűnt a kolozsmonostori apátság, okleveleit, bizonyára több „puer scholasticus” is segítette áthurcolni a főtéri templom tornyába. 1579 a magyarság szempontjából két jelentős alapítás éve: Rómában megalakult a Collegium Hungaricum, amely egy év múlva egybeolvadt a némettel, s Collegium Germanico-Hungaricum néven működött. Kolozsváron Báthory István (1571–1581) erdélyi fejedelemünk 1579. július 17-én döntött a kolozsmonostori kisgimnázium alapításáról. A jezsuita rendháznak és iskolának adta az itteni épületeket Monostor, Bács, Jegenye, Tiburc, Kajántó és Bogártelke falvakkal együtt. 1581-ben Kolozsváron folytatta működését a jezsuita nagygimnázium, szoros kapcsolatban a bölcsélet- és teológiai fakultással, melyet Báthory István ebben az évben alapított. 1605-ben a jezsuitákat kiutasították Erdélyből, de a gimnázium élete tovább folyt, többszöri megszakítással, s 1698-tól már a városon belül, hol az Óvárbán, hol a Farkas utcai református templom mellett, 1776 után a piarista rend irányítása alatt. A hajdani tanintézet örökségének továbbvivője a mai Báthory István Elméleti Líceum és a Pázmány Péter Római Katolikus Gimnázium. Az iskola rangját nagy tanárok és tanítványok jelzik: Pázmány Péter, Haller János, Hell Miksa, Apor Péter, Baróti Szabó Dávid, Mikes Kelemen, Bolla Márton, Ion Molnar-Piuaru, Kemény József, Jósika Miklós, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Gheorghe Lazăr, Bölöni Farkas Sándor, Gheorghe Bariţiu, Teleki Sándor, Avram Iancu, Petelei István, Révai Károly, Laczkó Géza, Kuncz Aladár, Emis Isac, Passuth László, Domokos Pál Péter, Emil Hatjeganu, Iuliu Hatjeganu és sokan mások. 1776 és 1926 között dr. Bfró Vencel szerint ötvenezernél több tanuló kapott életre szóló útravalót.

Kívánjuk, hogy a Gyulafehérvári Főegyház-megye Millenniumi Évének „Krisztussal ezer esztendeig – 1009–2009” jegyében szolgálja tovább erdélyi nemzeti közösségünk ifjainak oktató-nevelő munkáját.

K Ö N Y V S Z E M L E

Wachától mindenkinek; nekem is!

Wacha Imre: *Nemcsak szóból ért az ember*

(A nonverbális kommunikáció eszköztára)

Tinta Könyvkiadó, Budapest 2011. 120 old.

Már a cím is felhív, sőt „provokál”. Egybe vagy külön írandó a *nem csak*? Hát itt: külön. Aztán a *nonverbális* szót egybeírjuk? – Igen! De melyik szótár erősít meg ebben?! – Nos: a fedlap megfogott, s vettem ezt a kis, Kiss-könyvet. Ám nemcsak megvettem, hanem többször is elolvastam: mert a legjobb, a leghasznosabb, a legérdekesebb Wacha-műnek tartom; mert mindenkinek (nekem is) hasznos lehet-lesz a 120 oldalas nonverbális eszköztár.

Amit leír, az nem dogma. Ezért gyakori nála a megengedő, a vaglyagos megállapítás: *adhat, adhatnak, bizonyos (ruhák), bizonyos személelmódot is jelez/nek/, cáfolhatják, erősíthetik, érzékelhetik, félreérthetők, helyettesíthetik, igazolhatják, informálhat, informálhatnak, jelezhet, jelezhetnek, jelzésértéke lehet, kaphat, nyújthat, nyújthatnak, sejtet, utalhat.*

Amit leír, az összefügg a többivel. Ezt szemlélteti a 14. oldalon lévő ábra is: *A megnyilatkozó lehetséges szerepei és a beszédhelyzetek* című rész. Így a *magánszemély* lehet *magánszerepben* és *-helyzetben*, *hivatalos helyzetben*, *hivatalos szerepben* és *helyzetben*; a *közéleti személy* lehet *közéleti funkcióban* vagy *magánszerepben*, *közéleti szerepben* és *helyzetben*, *közéleti funkcióban* és *helyzetben*. A többi ábra is (még 17) a megértést, a tanulást, az utánzást segíti. Különösen tetszik (mert érthető és szellemes) az 5. ábra, a 6. ábrából a *Döbbenet*, a 7.-ből az *Elgondolkodás*, a 8.-ból az *En ezt így látom*, a 10.-ből az *Összeillik*, az *Ütközik* és a *Nyomás*, a 11.-ből az *Ekkorka*, a 12.-ből a *Biztatás* (és remélem: a *Kifelé-t* senki sem használja tanulóival, ügyfeleivel szemben!), a 14. ábrából az *Úljetek le s az Elismerem*, a 15. ábrából a *Könyörgők*, a 17.-ből a *Fenn hordja az orrát*, a 18. ábrából a *Derűs*. (Megjegyzés: az ábrákat Körösi Pap Kálmán készítette.)

Amit leír, az érthető, mert figyel az olvasóra. Nála az idegen szó nem elkülönít, hanem a változatosságot, a szakszerűséget szolgálja, hiszen meg is magyarázza azt. Például *kongruens* /összeillő/, *identifikáló* tényező /azonosító t./, *inkongruens* /össze nem illő/, *kinezika* /mozgás/, *mimika* /az arc egészének „összjátéka”/, *proxemia* /testtartás/, *teststilizáció* /külső megjelenés/, *tik* /arc rágása, az ajak rágása/. –

A szerző azzal is figyel az olvasóra (ébren tartja!), amikor anekdotikus történeteket ír le: „Hosszú időn át érvényes volt az «ép testben ép lélek» szemlélet és ennek fordítottja is. Nem véletlen, hogy délceg volt a magyar Szent László és Mátyás király, míg Shakespeare hőse, III. Richárd a színpadokon torz, púpos alakban jelenik meg. Valójában azonban – ránk maradt képei igazolják – délceg természetű ember volt. Könyves Kálmán magyar királyt is testi hibásnak írják le a vele szemben álló krónikák, holott király, vezér csak ép testű férfi lehetett. Ezért vakítottatta meg Vazult Szent István, ezért vakították meg gyerekkorában a későbbi Vak Béla királyt is. Az más lapra tartozik, hogy mégis király lett.” *Másik történet*: „Egyetlen személyes élmény: a hetvenes évek első felében hazai konfekcióöltönyben léptem be a várbeli Hilton Szálloda halljába, hogy megnézzem a dommonkosok templomának romjait, amelyet beépítettek a szálloda udvarába. Mielőtt egy szót is szólhattam volna, a portás udvariasan közölte, hogy a szálló külföldieknek van fenntartva.” (Szegény Wacha! Szerintem akkor is cipelte tele táskáját: könyvvel. Miért nem: pénzzel tömte ki?!)

Nonverbális információs eszköz nemcsak a tasca, hanem a gyűrű, az ékszer, a jelvény, a díszes bot vagy a pálcá: „A gyűrűk, az ékszerek, a nyakláncok, testékszerek anyaga, mennyisége korosztály vagy vagyoni állapot jellemzője, jelzése... Nőkön a rengeteg gyűrű, nyaklánc, fülbevaló, «bizu» igencsak figyelemfelhívó: olykor magamutogatás, olykor ízlés- és kultúrabeli hiányosságokat jelez. Ismét mások a nemi jelleg és nemi identitás hangsúlyozását jelenti... Bizonyos társadalmi csoportokhoz, egyesületekhez, iskolákhoz tartozást, kötődést jelezhetnek a kiltűzők, jelvények, díszítők. Néha politikai állásfoglalásra is utalhatnak... Rangot, funkciót jelez a főpapok «pásztorbotja» különböző szertartásokon... Turisták, vándorok jellemző viseleti tárgya lehet... a fókos.”

Olvasmányos, újszerű a következő rész is: „Külön szimbólumrendszere van a tetoválásnak. Napjainkban «divatviselet» is, különösen fiatal nők körében. A tetoválás mértékében, formájában azonban

már személyiségjellemző is lehet. Funkciója napjainkban (a divaton kívül) a figyelem felkeltése. Nőknél – helyével, mintázatával, láthatóságával – bizonyos mértékig a nőiségre, a szexualitásra is utalhat éppúgy, mint a testékszerek használata. Férfiaknál foglalkozást, csoportokhoz való tartozást is jelezhet (pl. a katonák, matrózok, illetőleg a börtönviseltek, állami gondozottak tetoválásának formái és helye).”

„Számtalan adhat valamilyen információt – természetesen ugyancsak más elemekkel együtt – a kéz és az ujjak milyensége. Bár testi adottság, formájával mégis utalhat személyiségjegyekre, lelkialakra is (férfias kéz, nőies kéz), olykor még egészségi állapotra, életkorra is. (Például idős embereknek többnyire eres, májfoltos a kezük...), a fizikai munkások keze sokkal inkább kérges, száraz, mint a szellemi foglalkozásúak puha, bársonyos, ápolat bőre... A kézfejen látható erek, foltok életkorra, esetleg betegségre is utalhatnak. – Sok mindenről árulkodik a kommunikáció során az ujjak mozgása is. Az ujjakkal való dobolás és az ujjak mozgása, billegtetése általában türelmetlenséget jelez. Tördelésük idegességre utal. Vibráló, mozgékony személyiség az, akinek mindig mozog a keze, nyugtalanok az ujjai. Az összekulcsolt kéz nyugalomról árulkodik. Ugyanezt vagy unalmat fejez ki, ha valaki a két összekulcsolt kéz hüvelykujjaival «malmozik». Belső és leplezett feszültséget jelez a hüvelykujjon a körömágy tájékának piszkálása, a hüvelykujj és a mutatóujj dörzsölgetése, az ujjak öntudatlan mozgatása, a hüvelykujj és a mutatóujj dörzsölgetése, az ujjak öntudatlan mozgatása, a gyűrű(k) forgatása vagy fel-le húzogtatása... Feszültséget jelez az ujjak húzogtatása, ropogtatása is.”

Kedves Kollégák! A Wacha Imre-i jó tanácsokból egy kis „csokrot” gyűjtöttem: „Tekintélyt ad, ha a szónok vagy az előadó állva – esetleg kis mértékben sétálva – mondja el gondolatait. Akár emelvényen, dobogón áll, akár csak a szoba, terem padlóján, a feje mindenképpen magasabban van, mint a hallgatóságé. Ezáltal belátja «közönségét», tekintettel végig tudja pásztázni hallgatóit, meg tudja teremteni velük a szemkontaktust, és fel tudja fogni hallgatóinak nonverbális (vissza)jelzéseit; azt is észreveszi, ha valaki unatkozik vagy mással, másvalakkal foglalkozik, még ki nem mondott kérdésre is tud válaszolni, azt is meglátja, ha valaki meg akar szólalni... A figyelmes, összeszedett ülésmodot a törzs egyenes tartása jelzi. Ülés közben az előre, a partner felé hajló és forduló törzs a figyelem jele... Az ülésmod és általában a testtartás megváltozása lehet egy-egy gondolati egység lezárásának, befejezésének jele, de lehet kommunikációs-szervező funkciója is. Például az előrehajlás ülés közben felszólítás lehet a

partner számára a szó átadására, átvételére. Hátradőléssel pedig a partner megnyilatkozásának befejezését lehet kérni... {A kommunikációs távolságban} a közeledés mindig a kapcsolat közvetlenebbé válását jelzi... Ha például az előadó, tanár az előadó asztal (katedra) mögött az asztal elé áll, a hallgatóság közvetlen közelébe, sőt közéjük lép, azt érzékelteti, hogy a korábbi «hivatalos» viszonyt oldottabbá, bensőségesebbé akarja tenni... {A kommunikációs térköz-szabályozás és térátrendezés} egyenrangúságot fejez ki, ha beszélgetés, társalgás közben a partnerek hasonló testhelyzetben vannak, mindketten állnak vagy ülnek. Csak a jóval idősebbnek vagy a hölgyeknek szabad-illik álló partnerükkel úgy társalogniuk, hogy ők maguk ülve maradnak. Bizonyos esetekben ez is egyfajta rang- vagy tudásbeli megkülönböztetést jelezhet... ha a magasabb rangú személy beosztottját az íróasztal előtt vagy mellett állni hagyja, s ő maga ülve marad, rövid beszélgetésre lehet számítani: utasítás kiadására, jelentés kérésére. Hosszabb megbeszélés várható, ha a főnök maga mellé ülteti beosztottját, munkatársát... Ha a «főnök» maga is feláll – esetleg az íróasztal mögött beosztottjához lép – enyhül a főnök-beosztotti viszony, nem lesz merev sem a számonkérés, sem az utasítás, de a beszélgetés rövid lesz. Ha beosztottját a tárgyalóasztalhoz vezeti, ott ülteti le, hosszas megbeszélésre, esetleg együttmunkálkodásra lehet számítani. Ha belépéskor a főnök feláll, vendége elé megy, többnyire szívélyes megbeszélésre, esetleg kérésre számíthat a vendég, mert a «főnök» vagy egyenrangúnak, vagy magasabb rangúnak tekinti.”

Kollégák! Wacha Imre könyvéből kitűnő gyakorlati sorokat lehet összeállítani, pl. *illik nem illik* témakörben; *hogyan viselkedjünk étkezés közben*. Érdekes és hasznos lesz a tanulóink által leírt szoba: *Ha én igazgató lennék* (leszek); vagy *mit szólsz hozzá, szólj hozzá* (a kulturált vitakészség kialakításáért!) a következő részekhez: „bizonyos művészek azzal jelzik «művész-voltukat», hogy baseballsapkát vagy más fejfedőjüket szobában, stúdióbeszélgetés közben is a fejükön tartják... A tévéhíradók hitelességét fokozza, hogy a műsorvezetők mindig szolidan elegáns ruhában jelennek meg a képernyőn... Napjainkban mind a férfiak, mind a nők körében divat a tetoválás. A fiatalabb nők körében – olykor intim helyre tetovált – virág(ocska) dívik (némileg szexjelzőként), a férfiak egy része keleties mintákat tetováltat hátra, karjára... A zsebre vágott kéz többnyire magabiztos, némileg fölényes, a partnereket lekezelő jellemvonást sejtet; más jelzésekkel együtt azonban eleme lehet a félszégességnek is... Az «alárendeltnek», beosztottnak, az alacsonyabb rangúnak, a fiata-

labbnak nem «illik» főnöke előtt zsebre vágnia a kezét. Ez a tiszteletlenség jele... Partnerviszonyban a törzs mellett lelógó, esetleg a törzshöz szorított kar majdnem mindig az alárendeltség jele, míg a laza kartartás a magasabb rangú (a főnök) vagy az idősebb, a tekintélyesebb személy testtartásának jellemzője... Minél nehezebb bejutni a főnökhöz (esetleg

csak titkárnő, titkárnők bejelentése után stb.), annál nagyobb(nak látszik) a főnök tekintélye, hatalma – és cégének, intézményének sikeressége.” (Oldalszám: 17, 37, 67, 69, 71, 101.)

Az utószót szakirodalmi jegyzék zárja: 86 jeles szerző műve található itt.

Fekete László

Mindenki beszél

Thoroczkay Miklósné: Beszédtechnikai gyakorlókönyv
Holnap Kiadó, Budapest, 2011, 394 oldal

Thoroczkay Miklósné Beszédtechnikai gyakorlókönyve 2011-ben jelent meg a Holnap Kiadónál. A címből kiderül, hogy a könyv mindenkinek segítséget nyújthat, aki a beszédtechnikáját szeretné javítani. Az ajánlásból megtudhatjuk, hogy bár a szerző elsősorban a gyakorló logopédusokat célozta meg, a könyv kiválóan alkalmas kezdőknek, haladóknak, a kommunikációt tanulóknak és tanítóknak, a beszédet hivatásként választóknak: színészeknek, pedagógusoknak, jogászoknak, politikusoknak, a közélet valamennyi szereplőjének egyaránt. A könyvet én magam is jó szívvel ajánlom magyartanároknak, nyelv- és beszédfejlesztő tanároknak és a beszédüket javítani kívánóknak egyaránt.

A könyv összefoglaló munka, a beszédtanítás valamennyi hazai elméletét (a beszédtanítás a színpedagógia felől, a beszédtanítás és énektanítás felől, és a beszédtanítás a logopédia felől) ötvözi.

A könyv szerkezetét tekintve tizenkét fejezetről épül fel. Az első fejezet a bevezető, ebben a könyv lehetséges felhasználási és használati módjait írja le a szerző. A másodiktól a kilencedik fejezetig sajátíthatja el az olvasó a helyes beszédtechnikát. Minden fejezet egy idézettel kezdődik. Ezután nyelvhelyességi példákat olvashatunk, végül pedig az irodalomjegyzéket és az utószót találjuk.

A bevezetőből megtudhatjuk, hogy milyen nagy szükségünk lesz a beszédtechnika tanulásában az önismeretre és a saját testünk ismeretére.

A második fejezet címe „Beszédre hangolódás”. Ebben a fejezetben (11–21) a főszerep a megfigyelés és a bemelegítő gyakorlatoké. Minden gyakorlat egymásra épül. Ez nemcsak erről a fejezetről mondható el, hanem a könyv egészéről is. A szerző többször is felhasznál egy-egy gyakorlatot, gyakran ismételt, ezáltal tudatosítja és segíti rutinná tenni a technikákat. A bemelegítő gyakorlatokban az önismeret és a környezetünkben élők tudatos megfigyelése áll a középpontban. Egy-egy gyakorlat több részfeladatról épül fel. Nézzünk meg egy példát:

„17. bemelegítő gyakorlat

Mondd el egy jó ismerősödnek azt az elhatározásodat, hogy beszélni tanulsz. Figyeld meg a reakcióit! Idézd vissza a beszélgetéseket:

- *láttál-e csodálkozást, értetlenséget, meghökkenést, helyeslést, egyetértést az arcán;*
- *kérdései-válaszai összhangban voltak-e arcjátékával;*
- *számodra nagy erőfeszítést okozott-e a beszélgetés;*
- *mi a véleményed: tudtál-e meggyőzően reagálni!”*

Ebből a gyakorlatból is látható a feladatok sokszínűsége. A gyakorlatokat végezhetjük önállóan, ilyenkor feljegyzéseket készíthetünk, vagy rögzíthetjük digitálisan válaszainkat. Munkánkat logopédus vagy beszédtanár segítheti, ebben az esetben a megfigyeléseinket megbeszélhetjük a segítővel. A feladatok nemcsak egy-egy terület fejlesztését célozzák (memóriafejlesztés, önismeret, környezetünk megfigyelése...).

A második fejezet „A beszéd és kommunikáció” (21–26) egy elméleti összefoglalót tartalmaz. Ezután egy külön fejezet foglalkozik a „Megfigyelési gyakorlatok”-kal (27–32). A negyedik fejezetben a tanárokat szólítja meg a szerző; „A gyakorlatok felépítésének menete tanári segédlettel” (33–36) címet viselő részben a könyv tanítási célzatú felhasználására kapunk egy lehetséges megoldást. Miután megismerkedtünk önmagunkkal, és megfigyeltük a környezetünket, felmérhetjük beszédállapotunkat a „Beszédállapot felmérése” (37–42) című ötödik fejezet-

ben. Ez a fejezet az önismeret további elmélyítését és az aktuális beszédállapot megismerését segíti. Ezt ismét egy elméleti rész követi „Beszéd- és légzőszervek” (43–80) címmel. Az elméleti bevezető után különböző légzőgyakorlatok következnek. A fejezet a könnyebb, rövidebb gyakorlatoktól eljut a hosszabb lélegeztetvelű versek, szövegek felolvasásához szükséges helyes levegőbeosztás elsajátításáig. A továbbiakban megtanulhatjuk a helyes hangadást és artikulációt, az egyes beszédhangok képzésének sajátosságait. Minden fejezet tartalmaz elméleti és gyakorlati részt egyaránt. A legnagyobb hangsúlyt a gyakorlatok kapják, melyek sok ismétlést tartalmaznak és egyre nehezednek. A megfelelő hangképzés elsajátítása után a szupraszegmentumok helyes használatát

tanulhatjuk meg „A beszédfolymatról” (269–383) című fejezetben.

A sok ismétlésnek és az egymásra épülő feladatoknak köszönhetően a könyv végére érve beszédünk, beszédtechnikánk valóban látványos változáson mehet keresztül.

A gyakorlókönyv kiválóan alkalmas egyéni tanulásra és logopédus vagy beszédtanár segítségével történő gyakorlásra egyaránt. A gyakorlatok felépítésüknek köszönhetően önállóan is elvégezhetők, felhasználhatók a tanítási órákon, nem szükséges a könyv minden gyakorlatát ismerni és elvégeztetni a tanárnak, a gyakorlókönyv egy-egy részterület fejlesztésére is kiválóan alkalmas.

Szabó Ágnes

Világrengető beszédek, amelyek megváltoztatták a világot 2011, Geographia Kiadó

Nem egyedülálló vállalkozás, még a magyar könyvpiacra sem, hogy olyan művet adjanak ki, amely a történelem legjelentősebb beszédeit tartalmazza. 2007-ben jelent meg az Agave Kiadó gondozásában Brian MacArthur 1999-es műve, a *XX. század nagy beszédei*, illetve ugyanebben az évben testvérkönyve, a Vajda Barnabás által válogatott *A XX. század magyar beszédei*. A *Világrengető beszédek* eredetileg 2005-ben jelent meg a National Geographic könyvsorozatának kiadványaként, magyar nyelven 2011-től kapható. Természetesen sok átfedés van a művek között, hiszen számos szónoklat megkerülhetetlen egy ilyen témájú alkotás összeállításakor. Több olyan lényeges különbség is van azonban, ami miatt bátran lehet a *Világrengető beszédek*et ajánlani azoknak is, akik annak idején már szert tettek a másik kiadványra is. A leglényegesebb eltérés talán az, hogy ezúttal nem csak a 20. századra fókuszáltak az alkotók: Jézus Krisztus Hegyi beszédétől kezdve Mohamed próféta, I. Erzsébet királynő, Napóleon vagy Abraham Lincoln szavain át Barack Obama választási győzelme után elhangzott szónoklatáig igen széles a paletta. A másik jelentős és pozitív különbség, hogy ezúttal nemcsak néhány soros, hanem sok esetben több oldalas összefoglalást is kapunk a beszédek keletkezésének körülményeiről, apropójáról. Emellett pedig külön szövegdobozban kapjuk meg a legfontosabb tudnivalókat az előadókról. Ez utóbbi megoldásnak köszönhetően sokkal átláthatóbb, letisztultabb kép tárul elénk, mint a *XX. század nagy beszédei* esetében, ahol ömlesztve kaptuk a biográfiát és a szöveggel kapcsolatos tudnivalókat. A könyv felépítése egyébként, ahogyan azt a National Geographic nevével fémjelzett kiadványoktól már megszokhattuk, kifogástalan: átlátható, olvasóbarát, minden beszédhez

egy egész oldalas fotó (a 20. század előttiekhez festmény) társul, a beszédek legismertebb, legfontosabb részei pedig külön ki vannak emelve. Ami negatívum, hogy egy olyan könyvnél, ahol a szövegen, és nem a képeken van a hangsúly, nincs szükség az A4-es méretre. „Otthon olvasós” könyvvé redukálja ez a megoldás, hiszen nem fér be a táskába, utazás közben kényelmetlen, ha nem tudjuk letámasztani valahová. A fotók, bár kétségtelenül hatásosak és jó minőségűek, nem követelik meg a nagy formátumot, ezért az olvasók érdekeit szem előtt tartva szerencsésebb lett volna kisebb méretben, akár puha fedéllel kiadni a könyvet (akármennyire is szokatlan lett volna ez egy National Geographic kiadványtól; de hát az ő munkáik általában inkább a képekről szólnak). A fordítással alapvetően nincs probléma, bár a könyv végén feltüntetett „Wikipédia szócikkei”, mint fordítási alap, számomra elég szokatlan volt. Ami viszont szemet szúrt, az a nyelvtani hibák viszonylag gyakori előfordulása. És itt nemcsak vesszőhibákról, hanem hiányzó névelőkről vagy helytelenül használt toldalékokról beszélek, amelyek egész mondatokat tesznek értelmetlenné (csak egy példa: „Császári őseink által reánk hagyományozott köteleességünk, hogy az összes nemzet békéjének és biztonságával, valamint alattvalóink biztonságával és jólétével törődjünk...” 112. old.). A beszédek összeválogatásával vitatkozni nem lenne értelme, hiszen a legjelentősebb szónoklatok mind szerepet kaptak, a nem olyan jelentőseket pedig szíve joga az alkotóknak saját ízlésük szerint összeválogatni. Az mindenképp pozitívum, hogy nemcsak lélekemelő, pozitív példákat találunk, hanem diktátorok (Lenin, Sztálin, Hitler) megnyilatkozásait is, amelyek legalább olyan érdekesek, sőt... Fordításról lévén szó, az egyáltalán nem meglepő,

hogy magyar ember nem képviselteti magát az illusztris névsorban (reálisan nézve a dolgokat ez teljesen jogos is). Ha nem lenne a piacon a négy évvel ezelőtti, magyar beszédeket összegyűjtő kiadás, akkor azt mondanám, hogy talán érdemes lett volna kiegészíteni a könyvet egy-két hazai példával, így azonban igazságtalan lenne ezt hiányosságként felróni. Érdemes megemlíteni, hogy a könyv hasznos segédanyag lehet a középiskolai magyar-, illetve történelemoktatásban is. Előbbi tárgyból például a retorika témakörében egy-egy beszédet kiválasztva haté-

konyan lehetne vizsgálni a szónoki beszéd jellemzőit, felépítését stb. Történelemből pedig egyes ismert személyiségekről, fontos eseményekről kaphatnának a diákok árnyaltabb képet a könyv segítségével.

Összességében elmondhatom, hogy egy tartalmas, informatív, színvonalas és szórakoztató könyvvel lesz gazdagabb, aki kifizeti érte a 4000 Ft körüli összeget, ezért apróbb hibái ellenére bátran ajánlom a téma iránt érdeklődőknek.

Szabó Dávid

„A világ mindig szép” és „A szerelem arcai”

Szalki Bernáth Attila versfordításai

Akik figyelemmel kísérték a szerző munkásságát, tudják, hogy az 1970-es évektől közölték a lapok prózai, publicisztikai írásait. A kilencvenes években jelent meg három kötete: Karcol(g)atok a műjégtáblára, Negyedszázad tanpadon és SZENV címmel.

A kétezres évek közepétől a prózáról áttért a versre, és német klasszikus költők alkotásait fordítja le, ülteti át magyar nyelvre. Magánkiadásában hat, kétnyelvű német-magyar versfordításkötetet adott közre: *Istenkísértés* (2005), *Csak egy élet* (2006), *Vezérlőszavak* (2007), *Megpróbáltam én is...* (2007), *Három romantikus* (2008), *33 vers* (2008) címmel.

Gazdag életpályája tele munkával, tettvággyal a magyar irodalom gyönyörű építésével. A két újabb kötete (*A világ mindig szép* és *A szerelem arcai*) a Püski Kiadó gondozásában jelent meg. Munkáinak külön rangot ad, hogy a magyar könyvkiadás legendás családja vállalta fel a válogatásokat a klasszikus német lírából. Bizonyára értékelték azt a hatalmas fordítói munkát, amelyben Szalki Bernáth Attila avatott kézzel formálta át a német nyelvű verseket magyarra, s miközben ügyelt a ritmusra, rímekre és a szövegűsége is.

A fordítónak egyébként is igen sokoldalú művészeknek kell lennie. Nemcsak a vers technikáját kell teljesen ismerni, hanem saját művészi kútfejéből kell átönteni anyanyelvébe az idegen költő szívéhez oly közel álló tartalmat: érzelmet, gondolatot és hangulatot. A költészet szemérmes műfaj, akár alkotják, akár olvassák. Mindig a lélek belső szobájában honol, s ezt érezzük a szerző mély érzéseiből fakadó fordításában is. Szalki Bernáth Attila minden írásában felemel a szót, és elsimul a lélek...

Pontos, rövid, találó kifejezésekkel ír, szavai szinte hóba fagyott sóhajok, melyeket a tél acélkék lovai hagytak elöttünk. Imbolygó árnyak, didergő lángok között zengő és örvénylő némaság. Minden objektív gondolat átültetésénél érződik a szerző szubjektív látásmódja: a vers technikai keretében összefoglalja kis részletekben az egészet. Mindennél maradandóbb emlék az olvasó számára, ami a lélekbe van zárva, s azt a fordító kinyitja, hogy a drámai csomópontoknál, érzelmi csúcspontoknál exponáljon.

Szalki Bernáth Attila kétnyelvű köteteiben a XVII. századtól az 1926-ban elhunyt Rainer Maria Rilkéig élt, alkotó költőktől válogatott versek olvashatók. Finom, szemérmes, hangulatos témákat választ a német költőtől, lendületes, szép gondolatfordulatokkal ülteti át anyanyelvére, melyek nála örök dolgok, nagy hitek, törhetetlen akarati eszközei a művészet továbbadásáért. Kicsit olyan, mint az ablakon kikandikáló jelen a világ modern fordulásában. A szerző – a német költőkön át – belenézett velünk az idő szemébe, hátha feleletet kapunk örökké felfakadó kérdéseinkre. Olyan hatalmas ez Szalki Bernáth Attilának – aki maga is költő –, melyet a versfordításon át gyakorol a világra, benne ránk, olvasókra.

Szellem nélküli, alacsony homlokú időkben, mikor lehull az idő faláról a finom mívű vakolat, nagyon fontos, hogy ez a hatalom jó kezekben legyen. Meg kell állnunk egy pillanatra és körülnéznünk, ahogy a versfordító hazát kovácsol az évszázadokkal ezelőtt élt, alkotó német költőknek magyar nyelven.

Kívánjuk, hogy e munkálkodásában minél több örömet találjon!

Stancics Erzsébet

L. Sz. Vigotszkij: GONDOLKODÁS ÉS BESZÉD 24 cm, 418 oldal, ára: 2900 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Tel./fax: 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

ÖTLETTÁR

Rovatvezető: Raátz Judit (Gödöllő, Lovarda u. 28. 2100)

Az interneten található videók számos lehetőséget nyújtanak arra, hogy érdekesebbé, színesebbé tegyük a tanórákat. Ehhez nyújt sok-sok segítséget és feldolgozási ötletet *Tirják Ildikó* magyar szakos tanárnő által készített <http://szakdolgozatmelletlet.blogter.hu/> honlap, illetve az által írt alábbi gondolatok. A honlapon 32 kisfilmet láthatunk, és anyanyelvi órán történő feldolgozásukat olvashatjuk.

A video-megosztó oldalak felhasználása az anyanyelvi órákon – gyakorlati kérdések

A pedagógus részéről ugyan igényel némi plusz felkészülést az adott témakörhöz megfelelő videó megtalálása, a videóhoz kapcsolódó feladatok kitalálása, a lehetséges vizsgálódási szempontok megfogalmazása. Azonban ez az energia-befektetés megtérül, amikor a gyerekekben láthatóan tudatosul, hogy az anyanyelvi órán nem a valóságtól elszigetelt dolgokkal kell foglalkozniuk, hanem az őket körülvevő nyelvi valóság kérdéseivel. A videókhoz kapcsolódva többféle feladatmegoldás lehetséges:

- Mivel a világhálón található, megbízhatunk néhány tanulót, hogy nézze meg előre az adott videót, ezáltal lehetőségük nyílik arra, hogy saját maguk fogalmazzanak meg szempontokat, találjanak ki feladatokat társaik számára.
- Az adott videó megnézésekor minden diák megfogalmazhat kérdést, amelyet a közös megbeszélés során feltesz a társának.
- Ha egy bizonyos videóhoz több feladatot és kérdést kapcsolunk, a csoporton belül a gyerekek dönthetik el, hogy ki melyik feladatot vállalja, ki melyik kérdésnek néz utána. (Például amikor a tájnyelvi beszédről van szó, feloszthatják, ki melyik szónak néz utána a különböző szótárakban.)
- Amikor reklámokról van szó, utánanézhetnek a reklámpszichológia jellemzőinek (ez előadható kiselőadás formájában is); megfogalmazhatnak saját ötleteket, sőt ők maguk is kitalálhatnak és eljátszhatnak egy reklámot. Ez jó gyakorlat arra, hogy átgondolják, hogyan tudnak nyelvi eszközökkel befolyásolni másokat, és mások hogyan tudják befolyásolni őket. (A példaként hozott reklámokban minden esetben a nyelv természete áll a középpontban, a nyelvi humor szolgál a figyelem felkeltésére.)

A videó fokozza a pedagógus munkáját, fokozódik a feldolgozás hatékonysága. Ilyenek pl. a motiváló, ráhangoló, illusztráló jellegű anyagok (a „nonverbal communication owls” és az „Emotional Recognition Experiment” c. videók). Kiegészíti a pedagógus tevékenységét, ha olyan szemléltető anyagokról van szó, amelyeket ő maga nem tud előállítani („short 3d animation”, „Kisvakond és a hőember” c. videók). A reklámok esetében a videók új dimenzióba helyezik a nyelvet, és mint társadalmi jelenséget mutatják be. Más szavakkal, ebben az esetben a nyelvi megnyilatkozás a média közegében jelenik meg, tehát tágabb összefüggéseiben is vizsgálható (a nyelv mint befolyásoló eszköz, mint hatékony „fegyver” az emberek meggyőzésére).

A videók több célt is szolgálhatnak: levetíthetjük pusztán illusztrációként, vagy kapcsolhatunk hozzájuk különböző feladatokat, ill. felhasználhatjuk nyelvi jelenségek tanulmányozására. Megrövidíthetjük az ismeretszerzés idejét, és képesek felkelteni, lekötni a tanulók figyelmét. Különösen alkalmas kísérletek, jelenségek, illetve különböző szituációk bemutatására. Az e-tananyagban felhasználható mozgókép azonban nem csak videó lehet, hanem animáció is.

Van néhány kérdés, melyet a pedagógusnak mindenképp érdemes feltennie egy videóval kapcsolatban:

– Nélkülözhetetlen? Mennyire éri meg foglalkozni vele? Segíti az adott témakörben való elmélyülést?

– Relevanciája, korszerűsége, kapcsolódása a tantervhez és az iskolai oktatás kultúrájához. Mi a pontos célunk vele?

– A tartalom érvényessége, autentikussága.

– A tartalom megjelenítése követhető-e? A nyelvezet érthető, érzékletes-e?

– Milyen kérdések, szempontok mentén, milyen feladatok segítségével dolgozható fel az adott videó?

– Megfelel-e az adott tanulócsoport igényeinek, megfelelő-e a korosztály számára?

– Alkalmazható-e különféle előképzettségű, képességű és igényű tanulók esetében?

– Hányszor nézzék meg a gyerekek a videót? Mikor? Csak az elejétől a végéig, vagy részletekben is?

Mivel egy átlagos videó körülbelül ötperces, lehetőséget biztosíthatunk a többszöri megtekintésre, majd miután a tanulók közösen megfogalmazzák releváns szempontjaikat, sor kerülhet az alaposabb, irányított megfigyelésre. „A kezdeményezés önbizalom-erősítő hatása” és a „Gyakorló felkonferálás (Gerse Ferenc)” c. videók esetében fordított sorrend is elképzelhető: már az első alkalommal megfigyelhetők a beszéd jellemzői, majd másodszorra irányított megfigyelés nélkül is megnézhető.

A videók felhasználhatók írott szöveg megszólaltatására is. A „Halotti beszéd” videó esetében szerencsésebbnek tűnik, ha először meghallgatják a szöveget, és csak ezután próbálják tanulmányozni az írott szöveget. A videóban a szöveget kísérő képek is segítik a ráhangolódást mind a nyelvemlék szövegére, mind a korszakra.

A sorrendiséggel, ill. a különböző kommunikációs csatornákkal több videó esetében is lehetőség nyílik a kísérletezésre: a „Horgász” c. videó esetében például célszerű először kép nélkül meghallgatni, amit az interjúalany mond. Ehhez kitalálhatnak kontextust a gyerekek, leírhatják, hogy néz ki szerintük a beszélő (a tanár esetleg mutathat több, férfiakat ábrázoló képet, találják ki, hogy ki beszél).

Az anyanyelv-tanítás néhány szelete, például a kommunikáció, vagy azok az anyagrészek, melyekben a nyelvhasználat, a nyelv természete kerül középpontba, a retorika, stilisztika mind-mind olyan témakörök, melyek nagyon sokféle módon feldolgozhatók. A két Sziget Fesztivált népszerűsítő reklám esetében a sorrend fordítva lenne célszerű: először nézzék meg a gyerekek a videót (hang nélkül), és találják ki, melyik beszédstílus áll legközelebb a beszélőhöz (itt is hozhat a tanár mástól származó beszédmintákat); ez a gyakorlat a gyerekek szövegértését is fejleszti, hiszen a szövegek értelmét is fel kell dolgozniuk, és hozzá kell illeszteni a látott képhez. „A kezdeményezés önbizalom-erősítő hatása” c. videó esetében is érdemes először hang nélkül szemügyre venni a gesztusokat és a testbeszédet. Mit fejeznek ki a gesztusai? Milyen a testbeszéde? Ugyanez megfigyelhető a „Gyakorló felkonferálás (Gerse Ferenc)” c. videó esetében – a beszélő itt sokat lépked előre-hátra; ez minden bizonnyal a bizonytalanság jele, és a szemkontaktust nem érvényesíti elég határozottan. Ezt a gyerekek pusztán tapasztalataikra, előzetes ismereteikre hagyatkozva is kitalálhatják, még mielőtt „megtanulnák” a tananyagot; hiszen megértik, és a gyakorlat során meg is tanulják megfogalmazni a testbeszéd, ill. a nem verbális kommunikáció lényegét.

A Youtube videóival fejleszthetők a különböző kompetenciák: a hallásértés, a szövegértés, a szövegalkotás, a lényegkiemelés és az összefüggések felismerése is.

Várjuk ötleteiket. Levelüket az alábbi módokon folyamatosan küldhetik a rovatvezető címére: 1. postai úton: Raátz Judit 2100 Gödöllő, Lovarda u. 28. 2. Ímélen: raatz.judit@vnet.hu.

* * *

Benczik Vilmos:
NYELV, ÍRÁS, IRODALOM —
KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSBEN
24 cm, 332 oldal, ára: 2240 Ft

Megrendelhető: Trezor Kiadó, 1149 Budapest, Egressy köz 6. Tel./fax: 363-0276, e-mail: trezorkiado@t-online.hu

ÉRTÉKES ÉS SZÉP KÖNYVEK!

TREZOR KIADÓ

1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276 * E-mail: trezorkiado@t-online.hu

Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

Az alábbi könyvek megrendelhetők levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve hétfőtől péntekig 9–16 óra között (előzetes telefon egyeztetés alapján) személyesen is megvásárolhatók a fenti címen.

A MAGYAR NYELV KÖNYVE

Szerkesztette: A. Jászó Anna
24 cm, 824 oldal, ára 3780 Ft

ÚJ UTAK AZ ANYANYELVI NEVELÉSBEN ÉS A PEDAGÓGUSKÉPZÉSBEN (Tanulmányok)

24 cm, 172 oldal, ára 2415 Ft

A SZÓKÉPEK ÉS A SZÓNOKI BESZÉD

Retorikai tanulmányok és a 6. Kossuth-szónokverseny anyaga.

24 cm, 284 oldal, ára 2520 Ft

Demeter Katalin: ÉRTÉKŐRZÉS (Tanulmányok)

20 cm, 192 oldal, ára 2520 Ft

Hegedüs Géza: VILÁGIRODALMI ARCKÉPCSARNOK I–II.

200 külföldi író portréja Homérosztól Dürrenmattig.

Két kötet, 24 cm, 764 oldal, ára kötve, védőborítóval 1562 Ft

Hegedüs Géza: AZ EURÓPAI GONDOLKODÁS ÉVEZREDEI

24 cm, 288 oldal, ára kötve, védőborítóval 625 Ft

Hegedüs Géza: A SZÉPIRODALOM MŰFAJAI

24 cm, 168 oldal, ára kötve, védőborítóval 750 Ft

Marshall McLuhan: A GUTENBERG-GALAXIS

A tipográfiai ember létrejötte

24 cm, 332 oldal, ára kötve, védőborítóval 3920 Ft

L. Sz. Vigotszkij: GONDOLKODÁS ÉS BESZÉD

24 cm, 420 oldal, ára kötve, védőborítóval 2900 Ft

Hegedüs Géza: A HALHATATLAN HAMISJÁTÉKOS

Színes, szórakoztató, rövid művelődéstörténeti írások. 21 cm, 152 oldal, ára 448 Ft

Benczik Vilmos: JEL, HANG, ÍRÁS

Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez

24 cm, 287 oldal, ára 2310 Ft

Benczik Vilmos: NYELV, ÍRÁS, IRODALOM kommunikációelméleti megközelítésben

24 cm, 332 oldal, ára 2240 Ft

CS. NAGY-TANKÖNYVCSALÁD: elsőtől nyolcadikig... és tovább!

TREZOR KIADÓ, 1149 Budapest, Egressy köz 6. (Az Egressy út 46. mellett!)

Telefon/fax: 363-0276

E-mail: trezorkiado@t-online.hu * Internet: <http://www.trezorkiado.fw.hu>

A könyvek megrendelhetők postai szállításra levélben, telefonon, telefaxon vagy elektronikus postán, illetve előzetes telefonos egyeztetés alapján személyesen megvásárolhatók a fenti címen.